

**LIETUVOS EDUKOLOGIJOS UNIVERSITETAS
UGDYMO MOKSLŲ FAKULTETAS
UGDYMO PAGRINDŲ KATEDRA**

Lilija Maslovska

**TOLERANCIJOS IR PAGARBOS KITAM IR KITOKIAM IDĖJŲ RAIŠKA
PRADINĖS MOKYKLOS (3-4) KLASĖS SOCIALINIO UGDYMO SRITIES
TURINYJE IR JŲ ĮGYVENDINIMAS UGDYMO PROCESĖ**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas: doc. dr. Aušra Žemguliėnė

Vilnius, 2013

SUMMARY

The expression of tolerance, respect for others and other ideas in primary school (3-4 grades) in social education content areas and their implementation in educational process

In the context of globalization and the growth of multiculturalism is relevant to analyze the implementation of principle of tolerance and respect in the content of primary education. The novelty is revealed by doing the content analysis of 3-4 class education tools in the field of social education. The object of this work is the content of 3-4 class education tools in the field of social education. The problem of this work is – is the implementation of tolerance and respect in the content of 3-4 class tools in the field of social education sufficient? The main purpose of this work is to investigate the implementation of tolerance and respect for others and different one in the content of 3-4 class tools in the field of social education and in the process of education. The tasks of this work are to define the tolerance, respect and others in the context of scientific literature; to analyze the change of the paradigms of education and to analyze the program of general education; to analyze the results of researches about education of tolerance at school; to investigate the aspect of tolerance and respect in the textbook of 3-4 class of knowledge of nature. In this work the analysis of scientific literature, legislation, document and content analysis is used. The work consists of four main parts, conclusions, literature list, and summary in English language. In the first part of work the tolerance, respect and others in the context of scientific literature are defined. In the second part of work the change of the paradigms of education and the programs of general education are analyzed. In the third part of work the results of researches about education of tolerance at school are analyzed. In the fourth part of work the aspect of tolerance and respect in the textbook of 3-4 class of knowledge of nature are investigated.

Research results show: the Catholic faith, students tolerance - respect and tolerance for others. Catholic faith in students' attitudes toward various identities, values, another religion, non-Catholic religious students their communication with other priorities distributed a little differently. Development of tolerance in schools is an important factor, which shows each student's worldview.

Key Words:the tolerance, respect, the paradigms of education, primary education.

TURINYS

ĮVADAS	4
PAVEIKSLAI	7
LENTELĖS	8
1. TOLERANCIJOS IR <i>KITO, KITOKIO</i> SAMPRATA	9
1.1. TOLERANCIJOS IR PAGARBOS MOKSLINĖ APIBRĖŽTIS.....	9
1.2. <i>KITO</i> IR <i>KITOKIO</i> MOKSLINĖ APIBRĖŽTIS	12
2. UGDYMO VERTYBIŲ KAITOS IR UGDYMO BENDRŲJŲ PROGRAMŲ ANALIZĖ	14
2.1. UGDYMO VERTYBIŲ KAITA: HUMANISTINIS, DEMOKRATINIS IR DAUGIAKULTŪRINIS UGDYMAS	14
2.2. TOLERANCIJOS IR PAGARBOS <i>KITAM</i> IR <i>KITOKIAM</i> IDĖJŲ RAIŠKA PRADINIO UGDYMO BENDRŲJŲ PROGRAMŲ TURINYJE.....	20
2.3. LIETUVOS BENDRŲJŲ PROGRAMŲ ANALIZĖ.....	299
3. TOLERANCIJOS UGDYMAS MOKYKLOJE	322
4. UGDYMO PRIEMONIŲ TURINIO KOKYBINĖ ANALIZĖ IR MOKINIŲ NUOMONĖS ANALIZĖ	38
4.1. TYRIMO METODOLOGIJA IR ORGANIZAVIMAS	38
4.2. TOLERANCIJOS TEMATIKOS UGDYMO ANALIZĖ 3 KLASĖS SOCIALINIO UGDYMO VADOVĖLIUOSE.....	41
4.3. MOKINIŲ TOLERANCIJOS IR PAGARBOS <i>KITAM</i> IR <i>KITOKIAM</i> TYRIMO ANALIZĖ.....	45
IŠVADOS	566
LITERATŪRA	588
PRIEDAI	622

IVADAS

Aktualumas. Tolerancija užima reikšmingą vietą asmenybės ugdymo procese. Tolerancija – objektyvi vertybė, kuri yra išvedama iš visuomenės dvasinės kultūros ir socialinių santykių (Žilionis, 2005). Tolerancijos ugdymas priklauso nuo valstybės valdymo formos, pvz., autokratinio ar despotinio valdymo principais grindžiamoje valstybėje tolerancijos ugdymas yra stabdomas, tuo tarpu demokratinėje valstybėje viena iš pagrindinių vertybių yra tolerancija. Tolerancija visuomet nurodo į santykį su kitu, todėl, kad tolerancija visuomet nurodo į tolerantišką elgesį su *kitu*. *Kitas* – tai kitos lyties, amžiaus, rasės, religinių pažiūrų, etniškumo, įsitikinimų, seksualinės orientacijos asmuo ar papildomų poreikių turintis asmuo. Lietuvos švietimo koncepcijoje yra tvirtinama, jog Lietuvos švietimo sistema yra grindžiama „Europos kultūros vertybėmis, asmens neprilygstama verte, artimo meile, prigimtaine žmogaus lygybe, sąžinės laisve, tolerancija, demokratiškos visuomenės santykių teisėmis“ (Lietuvos švietimo koncepcija, 1992). Lietuvos rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje yra nurodoma, jog vienas iš šios programos tikslų yra „ugdyti pagarbą ir pakantumą (toleranciją) žmogui nepriklausomai nuo lyties, amžiaus, rasės, religinių pažiūrų, etniškumo, įsitikinimų, neįgalumo, seksualinės orientacijos“ (2007). Gyvenimo įgūdžių ugdymo programoje nurodoma, kaip mokiniai turi mokytis priklausyti grupei per *kito* pripažinimą.

Nepaisant įvardintų tendencijų siekiančių įgyvendinti tolerancijos ugdymą, atliktų tyrimų rezultatai rodo, jog Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose nepakankamai ugdoma tolerancija *kitam*, nepakankamai atsižvelgiama į daugiakultūriškumą, socialinių grupių įvairovę ir kiekvieno žmogaus individualią asmenybę (Norvilienė, Zuzevičiūtė, 2011). J. Reingardės, N. Vasiliauskaitės ir R. Erentaitės (2010) atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog bendrojo lavinimo mokyklose per mažai dėmesio skiriama vaikų tolerancijos ir kultūrų pažinimo ugdymui. Bendrųjų programų pradinio ugdymo socialiniu ir gamtamoksliniu ugdymu (pasaulio pažinimu) siekiama, jog mokiniai įgytų suvokimą apie jį supančią artimiausią gamtinę, socialinę ir kultūrinę aplinką, taip pat ugdyti pozityvią pasaulėvoką ir vertybines nuostatas (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 224). Didėjančios globalizacijos ir daugiakultūriškumo akivaizdoje aktualu analizuoti, kaip deklaruojamas tolerancijos principas Lietuvos švietimo koncepcijoje ir bendrosiose programose yra realizuojamas praktiškai – ugdymo turinyje, programose, priemonėse ir kaip jis reiškiasimokinių tarpusavio santykiuose.

Ištirtumas. Užsienio literatūroje analizuojama tema K. Godwin, C. Ausbrook ir V. Martinez (2001) yra atlikta studija apie tolerancijos ugdymą Jungtinėse Amerikos Valstijose valstybinėse ir privačiose mokyklose. Autoriai padarė išvadą, jog privačios mokyklos labiau prisideda prie tarptautinių grupių bendradarbiavimo ir draugystės stiprinimo bei demokratiškos normų

palaikymo nei valstybinės mokyklos. C. Donnelly (2004) tyrė mokytojų įtaką vaikų tolerancijai ir pagarbai formuotis Šiaurės Airijos mokyklose. Buvo atlikta 18 interviu su mokytojais, kurių analizė parodė, jog asmeninės mokytojų vertybės ir įsitikinimai daro įtaką visam mokyklos etoso formavimuisi. F. Schweitzer (2007) tyrė sąsają tarp tolerancijos ir individualizuotos religijos. Autorius daro išvadą, jog religinis tapatumas turi būti formuojamas dialogo ir atvirumo kitoms religijoms kontekste. Kooperacinis dialoginis religinio švietimo modelis yra tinkamas pasiekti dvigubam tikslui – palaikyti religinį tapatumą ir tuo pačiu plėtoti dialogą ir atvirumą kitoms religijoms (Schweitzer, 2007, p. 98).

Lietuvoje analizuojama tema yra atliktas tyrimas „Užsieniečių vaikų ugdymo organizavimas Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose“ (ŠMM, 2005). J. Reingardės, N. Vasiliauskaitės ir R. Erentaitės (2010) yra atliktas tyrimas „Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose“. S. Ustilaitė, V. Gudžinskienė, D. Jakučiūnienė ir kt. (2007) yra pateikusios straipsnių rinkinį „Vaikų ir jaunimo rengimo šeimai programų rengimas“. Reikia pastebėti, jog pradinio ugdymo turinys Lietuvoje tolerancijos ir pagarbos aspektu nėra daug tyrinėtas.

Naujumas. Naujausia studija Lietuvoje, analizuojanti tolerancijos ir pagarbos *kitam* ir *kitokiam* raišką ugdymo priemonėse yra pateikiama J. Reingardės, N. Vasiliauskaitės ir R. Erentaitės (2010). Šioje studijoje atliekant kokybinę turinio analizę yra tiriama bendrojo lavinimo 10klasės programos realizavimui skirti vadovėliai. Darbo naujumas atsiskleidžia atliekant 3-4 klasės socialinio ugdymo sritiesturinio realizavimui skirtų mokymo/si priemonių analizę.

Tyrimo objektas – tolerancijos ir pagarbos *kitam* ir *kitokiam* idėjų raiška (socialinio ugdymo turinyje ir mokinių nuomonėse).

Problema – ar pakankama tolerancijos ir pagarbos *kitam* ir *kitokiam* idėjų raiška pradinės mokyklos (3-4) klasės socialinio ugdymo sritiesturinyje ir jų įgyvendinimas mokykloje?

Tikslas – iširti tolerancijos ir pagarbos *kitam* ir *kitokiam* idėjų raišką pradinės mokyklos (3-4) klasės socialinio ugdymo srities turinyje ir jų įgyvendinimą ugdymo procese.

Uždaviniai:

1. Pateikti tolerancijos ir *kito*, *kitokio* mokslinę apibrėžtį.
2. Išanalizuoti ugdymo paradigmu vertybinę kaitą ir pateikti bendrųjų ugdymo programų analizę, koncentruojantis į tolerancijos aspektą socialiniame ugdyme.
3. Pateikti atliktų tyrimų apie tolerancijos ugdymą mokykloje analizę.

4. Ištirti:

- 4.1. tolerancijos tematiką 3 klasės pasaulio pažinimo vadovėliuose (kokybinis tyrimas);
- 4.2. mokinių nuomonę apie toleranciją ir pagarbą *kitam* ir *kitokiam* pradiniam ugdyme lyginant katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos respondentų duomenis (kiekybinis tyrimas).

Darbe naudoti informacijos rinkimo ir tyrimo metodai.

- Mokslinių ir metodinių literatūros šaltinių, teisės aktų, dokumentų analizė.
- Turinio analizė (atliekant socialinio ugdymo srities turinio analizę).
- Mokinių apklausa apie jų turimą *kito* ir *kitokio* sampratą (kiekybinis tyrimas – anketa).
Apklaustos rezultatų statistinis apdorojimas su Microsoft Excel ir IBM SPSS Statistics 14 programų pagalba ir duomenų lyginamoji analizė.

Darbo struktūra. Darbas sudarytas iš keturių pagrindinių darbo dalių, išvadų, literatūros, santraukos anglų kalba ir priedų. Pirmoje teorinėje darbo dalyje yra pateikiama tolerancijos ir pagarbos bei *kito* ir *kitokio* mokslinė apibrėžtis. Antroje teorinėje darbo dalyje yra pateikiama ugdymo paradigmos kaitos ir ugdymo bendrųjų programų analizė. Trečioje teorinėje darbo dalyje yra pateikiama atliktų tyrimų apie tolerancijos ugdymą mokykloje analizė. Ketvirtoje praktinėje dalyje yra atliekama kokybinė ugdymo priemonių turinio analizė ir mokinių *kito* ir *kitokio* suvokimo analizė katalikiškoje ir nekatalikiškoje mokykloje.

PAVEIKSLAI

1 pav. Kultūrinių ir socialinių nuostatų formavimosi modeliai	17
2 pav. Multikultūrinio ugdymo elementai.....	18
3 pav. Tolerantišką ir pagarbią elgseną į kitas kultūrinės ir socialines grupes sąlygojantys veiksniai.....	18
4 pav. Lietuvos bendrųjų programų sudarymo principai	21
5 pav. Pagrindiniai pradinio ugdymo principai.....	23
6 pav. Pradinio ugdymo nuostatos (principai)	24
7 pav. Pasaulio pažinimo struktūra	26
8 pav. Rezultatai, kurių siekiama mokiniui pabaigus bendrąsias programas.....	29
9 pav. Mokinio įgyjamos bendrosios kompetencijos baigus bendrąsias programas.....	30
10 pav. Lietuvos Bendrųjų programų pradinio ir pagrindinio ugdymo sritys	31

LENTELĖS

- 1 lentelė.** Demokratinių normų ir politinės tolerancijos vidurkis pagal mokyklos tipą.....34
- 2 lentelė.** Pasaulio pažinimo mokymo priemonės trečioje ir ketvirtoje pradinio ugdymo klasėse ...38
- 3 lentelė.** Socialinio ugdymo turinio analizės darbo modelis..... 41

1. TOLERANCIJOS IR *KITO, KITOKIO* SAMPRATA

1.1. Tolerancijos ir pagarbos mokslinė apibrėžtis

Šiame poskyryje apibrėžiamos tolerancijos ir pagarbos sąvokos, pateikiamos tolerancijos ištakos. Sąvoka tolerancija yra kilusi iš lotyniško žodžio *tolerantia*, reiškiančio kantrybę. Tarptautinių žodžių žodyne (1985) tolerancija apibrėžiama kaip „priešingos nuomonės arba įsitikinimų gerbimas, pakanta“.

Apibrėžiant tolerancijos sąvoką galima pasitelkti tolerancijos opoziciją – netolerancijos sąvoką ir jos raiškos formas. Kaip tvirtina J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė, N. Erentaitė (2010), netolerancija yra susijusi su socialinėmis kultūrinėmis kategorijomis, tokiomis kaip rasė, etniškumas, religija, seksualinis tapatumas, įgalumas ir lytis. Netolerancija pasireiškia nepakantumą ir nepagarbą įvardintoms socialinėms kultūrinėms kategorijoms. Netolerancijos raiškos formos – tai rasizmas, ksenofobija, homofobija, seksizmas (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010, p. 15).

A. Bryzan ir F. Vavrus (2005) toleranciją apibrėžia kaip pagarbą įvairiems identitetams, vertybėms, gyvenimo būdui rasinio etniškumo, religijos, klasių, lyčių, seksualumu ir įgalumo kontekste (2005, p. 185). Netolerancija, priešingai, gali būti apibrėžiama kaip nepagarba ir šmeižtas pagal nors vieną iš anksčiau įvardintų aspektų. Netolerancija ir nepakantumas paprastai yra susiję su prielaidomis apie tam tikrą socialinę ar kultūrinę grupę, kurios gali būtų suformuotos pagal vieno asmens elgseną ir pažiūros ir „primestos“ visai socialinei ar kultūrinei grupei kaip skiriamieji „kitų“ požymiai (Bryzan, Vavrus, 2005, p. 185).

A. Bryzan ir F. Vavrus (2005) tvirtina, jog tolerancija apima šiuos aspektus: pagarbą skirtingiems tapatumams, vertybėms, gyvenimo būdams rasiniame-etniniame, religiniame, klasiniame, lyčių, seksualinės orientacijos ir įgalumo kontekste. Priešingai netolerancija gali būti apibrėžiama kaip visų šių skirtingų dimensijų ar jų kombinacijų šmeižimas ir negerbimas. Netolerancija dažnai susijusi su prielaidomis apie socialinės ar kultūrinės grupės skirtingumais, kurie įgauna *kitų* pavidalą. Savęs išskyrimas iš kitų yra labai svarbus aspektas formuojant savo tapatumą. Tapatumo konstravimas vyksta per savęs atskyrimą rasiniu, lytiniu, etniniu, religiniu aspektu opozicijoje nuo kitų. Kai savęs atskyrimo nuo kitų procesas vyksta dehumanizuotu būdu, pasireiškia moralinė atskirtis (angl. *moral exclusion*) (Bryzan, Vavrus, 2005, p. 185). Moralinė atskirtis gali apimti šiuos veiksnius: psichologinius, socialinius ir struktūrinius. Įvardinti veiksniai prisideda prie dehumanizacijos proceso. Moralinės atskirties pavyzdžiai – išankstinis nusistatymas (angl. *prejudice*) ir stereotipizavimas.

Kaip tvirtina J. Žilionis (2005), Lietuvoje tolerancija yra glaudžiai susijusi su religiniais, doroviniais, politiniais ir socialiniais veiksniais. Tolerancijos idėjos XV-XVI a. į Lietuvą buvo nešamos Lietuvos studentų, studijuojančių Europos universitetuose. Religinėje plotmėje tolerancija grįsti santykiai buvo grindžiami ne tik tarp katalikų ir protestantų, bet ir tarp žydų ir ortodoksų tikėjimą išpažįstančių bendruomenių. Kaip naują tolerancijos aspektą Lietuvoje J. Žilionis (2005) išskiria Lietuvos tautinį atgimimą, kurio metu buvo išreiškiama tautinė savigarba ir pakanta kitoms tautoms, taip pat plėtojamos laisvės ir demokratinės idėjos. Autorius tvirtina, jog dabartinės modernios tolerancijos sampratos Lietuvoje šaknų galima ieškoti intelektualinio, politinio, teisinio ir religinio tolerancijos pobūdžio istorinėje perspektyvoje.

Kalbant apie istorinį tolerancijos kontekstą Lietuvoje, vertinga prisiminti Gedimino laikų Lietuvą (Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę), kurioje Gediminas stiprino ir plėtė LDK vadovaujantis tolerancijos principu. Lietuvos kunigaikštis Gediminas dar XIV a. rašė laiškus kviesdamas užsieniečius ir garantuodamas jiems tolerantiškus santykius jų tautybės, kultūros, religijos atžvilgiu. Gediminas tvirtino tolerancija visoms religijoms ir sudarė sąlygas išpažinti jiems savo tikėjimą, tokiu būdu skatindamas atvykti prekybininkus ir amatininkus iš kitų valstybių ir stiprindamas šalies ekonomiką (Gedimino laišakai: <http://kastalija.lt/gedimino-laskai/>). Vadinasi, vertinga pažymėti, jog šiuolaikinė tolerancijos pagrindas Lietuvoje buvo pradėtos dar XIV a., kuomet Gedimino diplomatija buvo grindžiama tolerancijos principu.

Pasaulyje tolerancijos įteisinimo pradžia galima laikyti 1579 m. sausio 23 d. priimtą Utrechto uniją, kurioje pirmą kartą Europoje buvo įtvirtinta nuostata, jog negalima persekioti kitų žmonių dėl jų tikėjimo. Lapkričio 16 d. yra laikoma tarptautine tolerancijos diena (Equal.It).

1995 m. Jungtinės Tautos priėmė Tolerancijos Deklaraciją, kurioje nurodoma tolerancijos apibrėžtis. Svarbu pažymėti, jog šioje deklaracijoje tolerancija nėra suvokiama kaip nuolaidžiavimas, malonė ar atlaidumas kitiems ir kitokiems (pasyvi pozicija), bet priešingai – kaip universalių žmogaus teisių ir laisvių supratimas ir pripažinimas kitų ir kitokių atžvilgiu (aktyvi, pozityvi pozicija). Tolerancija neturi neigiamo suvokimo ir negali būti suvokiama kaip kokios nors blogybės toleravimas ar ignoravimas. Tolerancija – tai vienodų teisių ir laisvių suvokimas ir pripažinimas kitiems žmonėms, nepaisant jų lyties, tautybės, tikėjimo, seksualinės orientacijos, pažiūrų ar kitų ypatybių, pripažįstant, jog kitas ir kitoms žmogus nėra mažiau vertesnis ar blogesnis. Lietuvos teisinėje bazėje tolerancija nėra apibrėžta, tačiau yra minima. Dėl tolerancijos neapibrėžtumo Lietuvos teisinėje bazėje kyla daug sunkumų nustatant tolerancijos pažeidimo atvejus. Tolerancija yra glaudžiai susijusi su tokiais sąvokomis kaip diskriminacija ir žmogaus teisės (Ditkevičius, Goročovskis).

Kaip tvirtina T. Lintner (2005), netolerancija daugeliu atvejų atsiranda dėl nepakankamo tolerancijos mokymo įvairių tautų ir kultūrų atžvilgiu. Diferencijuotas požiūris į kitus pradedamas

formuoti dar ikimokykliniame amžiuje ir visiškai susiformuoja suaugusiojo amžiuje. Daugiausiai diferencijuotas požiūris į kitus yra formuojamas šeimoje, bendraamžių tarpe ir žiniasklaidoje. Mokykla, kaip pažymi T. Lintner (2005), taip pat yra ta vieta, kur vystomi ir stiprinami tam tikri įsitikinimai. Vadinasi, mokyklose turi būti kuriamos ir įgyvendinamos programos, kurios padėtų suvokti savo ir kitų skirtingumus, neleistų atsirasti išankstiniam neigiamai nusistatymui kitų atžvilgiu (Lintner, 2005, p. 34).

F. Schweitzer (2007), kalbėdamas apie toleranciją ir jos ugdymą Vokietijos mokyklose, daugiausiai kalba apie religinę toleranciją, kadangi religija yra svarbi kultūros dalis, o daugiausiai konfliktų vyksta dėl religinių nesutarimų. Autorius tvirtina, jog tolerancijos mokymas mokyklose neduoda greitų rezultatų ir greitai neišsprendžia religinių konfliktų. F. Schweitzer tvirtina, jog religinis švietimas, mokymas (angl. *religious education*) gali prisidėti prie tolerancijos stiprinimo formuojant tam tikras vertybes ir efektyvius motyvus priimant *kitą* (2007, p. 90).

V. Aramavičiūtė tvirtina, jog pagarba, tolerancija ir atsakomybė už savo veiksmus aiškiai nubrėžia rėmus, kurių pagrindu galima pateikti tam tikrus reikalavimus daugiakultūrinėse grupėse (2005, p. 22). Autorė, analizuodama dorovines vertybes kaip gyvenimo prasmės pamatą, tvirtina, jog yra asmeninių vertybių ir visuomeninių vertybių lygmuo, tačiau asmeninių vertybių lygmuo kartais gali apimti visuomeninių vertybių sistemas, pvz., toleruoti kitokius požiūrius, gyvenimo būdus ir nuomonių įvairovę.

Apibendrinant svarbu pažymėti, jog tolerancija yra pagarba *kitiems* ir *kitokiems* rasiniu, etniniu, religiniu, lytiniu, seksualinės orientacijos, įgalumo požiūriu. Priešingai netolerancija yra nepagarbos rodymas ir moralinė kitų ir kitokių atskirtis. Savęs atskyrimas nuo kitų yra natūralus procesas formuojant savo tapatumą rasiniu, lytiniu, religiniu ir kt. požiūriu. Tačiau save atskiriant dehumanizuotu keliu, kyla pavojus pasireikšti moralinei atskirčiai – netolerancijai.

1.2. Kito ir kitokio mokslinė apibrėžtis

Tolerancija visuomet nurodo į *kitą* ir santykį su *kitu*, kadangi tolerancija – tai *kito* ir *kitokio* negu tu gerbimas. Svarbu išsiaiškinti, kas gali būti *kitas* ir *kitoks*. J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė ir N. Erentaitė (2010) kitą ir kitokį netiesiogiai įvardija kaip besiskiriantį rasės, etniškumo, religijos, seksualinio tapatumo, įgalumo ar lyties atžvilgiu. Kitas taip pat gali būti suvokiamas kaip kitoks socialine-ekonomine statuso, šeimos sudėties, specialiųjų poreikių, amžiaus, kalbos, religijos prasme.

Kito ir *kitokio* suvokimas atsiranda save atskiriant ir identifikuojant nuo *kitų* ir *kitokių*, tokiu būdu formuojant savo ar grupės tapatumą. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų natūralus procesas atskirti save nuo *kito* ar *kitų* ir sukurti grupę, tokiu būdu formuojant asmeninį arba grupės identitetą. Tapatumo konstravimas vyksta per savęs identifikavimą lyties, rasės-etniškumo ar kitų požymių atžvilgiu, tokiu būdu apibrėžiant ir identifikuojant save kitų opozicijos atžvilgiu. Nors natūralu save identifikuoti „kitų“ atžvilgiu, tačiau tam tikrais atvejais savęs atskyrimo ir diferencijavimo procesas gali būti dehumanizacijos rezultatas. Šis procesas dar gali būti įvardijamas kaip moralinė atskirtis. Moralinė atskirtis gali pasireikšti per *kitų* matymą už moralinių vertybių, teisingumo ir lygybės plotmės. Tokiu būdu tampa įmanoma *kitus* suvokti kaip nebereikalingus ir nenusipelnčius, turinčius teisę į jų išnaudojimą ir žalą (Bryzan, Vavrus, 2005, p. 186).

Stereotipai ir išankstinės nuostatos stipriai prisideda prie moralinės atskirties proceso formavimo. Stereotipai skatina kitų klasifikaciją į labai neigiamas *kitų* kategorijas, kurios didina atskirtį ir gali būti rimtų konfliktų, smurto ir žalos priežastis. A. Bryzan ir F. Vavrus (2010) apibūdindamas *kitų* moralinę atskirtį naudoja delegitimacijos (angl. *delegitimation*) sąvoką. Legitimacija (lot. *legitimus* – teisėtas, įteisintas) – tai kurios nors teisės arba įgaliojimo teisėtumą patvirtinantys dokumentai; taip pat piliečio asmenybės paliudijimo forma (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985). Delegitimacija atlieka keletą skirtingų funkcijų. Viena iš jų – naudoja neigiamą ir labai ryškų kitų skirstymą ir tipizaciją į kategorijas (pvz., apibūdinti kitas grupes kaip parazitus arba sulyginti kitų grupių narius su pykčio ir blogio simboliais). Dar viena funkcija – ji dehumanizuoja ir delegitimuoja grupę tvirtinant, jog tos grupės nariai nenusipelno humaniško elgesio, kadangi jie yra prastesnės rasės, o tai reiškia, kad delegitimuota grupė gali kelti pavojų savo grupės išlikimui, gali kelti grėsmę visuomenės vertybėms (Bryzan, Vavrus, 2010, p. 187).

Galima trumpai pateikti kito suvokimą filosofiniame kontekste. Kalbant apie kitą ir jos suvokimą reikalinga paminėti E. Leviną, kuris kitą traktavo kaip bet kurios galimos etikos šaltinį, kadangi „kito egzistencija atskleidžia man mano pareigas“ (Baranova, 2002, p. 336). Vadinas, kitas visuomet nurodo ribas mano elgsenai – ką galiu daryti ir ko negaliu daryti. Taip puikiai pailiustruoja *auksinė taisyklė* „nedaryk kitam to, ko pats nenorėtum, kad tau darytų“. Kitas, E.

Levino filosofijoje nubrėžia asmens elgesio ribas ir tokiu būdu formuoja etiką (etišką elgesį su kitu). Etiškas elgesys su kitu ir yra pagarba ir tolerancija kitam ir kitokiam – esančiam opozicijoje su manimi. Kito veidas, kaip tvirtina E. Levinas, primena asmeniui jo atsakomybę (Baranova, 2002, p. 338). Vadinasi, kiti asmenys visuomet nurodo į mano atsakomybę jų atžvilgiu, t. y. atsakingą elgesį su jais.

T. Lintner (2005) *kitą* ar *kitokį* įvardina religiniu, kultūriniu, fiziniu ar politiniu atžvilgiu. Autorius tvirtina, jog įvairūs esantys skirtingumai turi ne skirti ar trukdyti, bet vienyti ir stiprinti. Daugeliu atžvilgių dėl skirtingumų nesuvokimo, dėl švietimo stokos kyla diskriminacija ir netolerancija. Pagrindiniai nesusipratimų ir netolerancijos šaltiniai autoriaus yra įvardijami šeima, mokykla, bendraamžių įtaka ir media (Lintner, 2005, p. 34).

Apibendrinant svarbu pažymėti, jog *kitas* ir *kitoks* – tai asmuo ar asmenų grupė, besiskirianti gyvenimo būdu, mąstymu, vertybėmis, etniniu, religiniu, seksualinės orientacijos, įgalumo, politiniu, kultūriniu ar kt. požiūriu. *Kito* ir *kitokio* identifikacija įvyksta reflekyviai suvokus ir identifikavus savo tapatumą.

2. UGDYMO VERTYBIŲ KAITOS IR UGDYMO BENDRŲJŲ PROGRAMŲ ANALIZĖ

2.1. Ugdymo vertybių kaita: humanistinis, demokratinis ir daugiakultūrinis ugdymas

Didėjančios globalizacijos sąlygomis, taip pat įvairių teroristinių aktų visame pasaulyje akivaizdoje ypač aktualu tampa diegti tolerantiškas pozicijas dar ankstyvoje vaikystėje ir mokykloje. Analizuojant tolerancijos ugdymo aspektą mokykloje, reikalinga nurodyti kaip kinta ugdymo paradigmos ir kokios vertybės yra diegiamos naujose ugdymo paradigmos.

Kaip tvirtina R. Bruzgelevičienė ir L. Žadeikaitė (2008), ugdymo paradigmos kaitą sąlygojo XX a. Vakarų demokratinėse valstybėse įsigalinčios demokratinės idėjos ir vertybės, kurios klasikinę ugdymo paradigmą pradėjo traktuoti kaip nepakankamą ir neatitinkančią individo ir visuomenės poreikių. Klasikinės ugdymo paradigmos kaitą ypač sustiprino humanistinės psichologijos pozicija. Humanistinės psichologijos poveikyje buvo suformuota laisvojo ugdymo paradigma, kuri galima tik demokratijos sąlygomis. Lietuvoje ugdymo paradigmos kaitos pradžia galima laikyti 1990 m., kuomet Lietuva, išsilaisvinusi iš SSRS, atkūrė Lietuvos nepriklausomybę (Bruzgelevičienė, Žadeikaitė, 2008). Vadinasi, ugdymo paradigmos ideologijų kaitai įtakos turi politinės ir valstybės santvarkos aplinkybės. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę siekiamybe tampa demokratinės vertybės ugdant laisvą, savarankišką ir demokratišką žmogų. Asmuo imamas traktuoti kaip absoliuti vertybė.

E. Jurašaitė-Harbison (2006), kalbėdama apie ugdymo paradigmos kaitą, daro perskyrą tarp industrinės ir žinių visuomenės, kuriose atsispindi vertybių kaita. Kaip pažymi autorė, industriniame amžiuje ir industrinėje visuomenėje labiau vertinga buvo išmanyti atskirus dalykus, todėl ir ugdymo sritys buvo suskirstytos į atskirus dalykus. Industriniame amžiuje, kuomet vyravo klasikinio ugdymo paradigma, buvo akcentuojama ugdymo proceso orientacija į rezultatus, mokymosi procesas buvo grindžiamas atkartojimu – mokiniui preciziškai atkartojant pedagogo išdėstytas žinias. Nuolat kintančioje žinių visuomenėje preciziško žinių išmokimo ir jų atkartojimo metodas, orientacija į rezultatus, griežtas ugdymo struktūravimas į atskirus dalykus tampa nepakankamas. Žinių visuomenė reikalauja nuolatinio žinių atnaujinimo, lankstumo, kompleksiskumo ir integruotumo. Industriniame amžiuje vyravęs dalykinis ugdymo turinys žinių visuomenėje keičiamas integruotu. Industriniame amžiuje ugdymo turinys suskirstytas į konkrečias kategorijas žinių visuomenėje keičiamas holistiniu, lanksčiu, atitinkančiu visuomenės poreikius ugdymo turiniu.

Griežtai suplanuotas, hierarchinis, grįstas žinių išmokimu industriniame amžiuje vyravęs ugdymo procesas žinių visuomenėje keičiamas lanksčiu, situaciniu, ieškančiu tarpdalykinių ryšių

ugdymo procesu. Industriniame amžiuje vyravo tiesioginis mokymasis (mokytojui tiesiogiai perduodant žinias), rangavimu grįsta įvertinimo sistema verčia lenktyniauti mokinius dėl įvertinimo, mokymo turinys yra tik perteikiamas ir išlieka teoriniame lygmenyje. Žinių visuomenėje teorinės žinios yra reprezentuojamos praktiniais pavyzdžiais, yra siekiama mokytojo ir mokinio savirefleksijos (reflektuojant asmeninę patirtį ir pritaikant mokymosi procese). Vertinimas, kaip jau buvo minėta, industriniame amžiuje buvo orientuotas į rezultatus, vertinimo sistema suranguodavo mokinius pagal jų žinių įvertinimus. Žinių visuomenėje vertinimas yra orientuotas į procesą, vertinama yra individuali kiekvieno mokinio pažanga, propaguojamas savęs įsivertinimas. Lyginant industrinio ir žinių visuomenės pedagogikos ugdymo paradigmas skiriasi netgi ugdymo aplinka. Jeigu industrinėje visuomenėje buvo siekiama kuo labiau universalizuoti ir unifikuoti aplinką, propaguojant frontinį ugdytinių susodinimą, tai žinių visuomenėje kiekvienam ugdytiniui suteikiama laisvė pasirenkant mokymosi vietą, ugdymo aplinką stengiamasi kuo labiau individualizuoti, kad ji atitiktų kiekvieno ugdytinio asmeninius poreikius (Jurašaitė-Harison, 2006, p. 8).

V. Gražienė (2006) teigia, jog žinių visuomenės kontekste plėtojamas ugdymas yra grindžiamas naujomis vertybėmis tokiomis kaip demokratiškumas, humanizmas ir holizmas. Iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ugdymas buvo grindžiamas racionalistine-biheivioristine pedagogika, kuri vadovavosi autokratišku ugdymo modeliu. Humanizmo ir demokratijos principai ugdyme iškeliami tik atkūrus nepriklausomybę, kuomet ugdymas orientuojamas į demokratines vertybes ir demokratinius mokytojo ir mokinių santykius.

R. Bruzgelevičienė (2007) teigia, jog po nepriklausomybės atkūrimo atsiranda visuminis požiūris į ugdymą. Sovietinei mokyklai buvo būdingas atomistinis, skaidomasis tikrovės suvokimas. Tuo tarpu naujoji ugdymo samprata priešingai tvirtina holistinį (visuminį) tikrovės ir pasaulio suvokimą nedarant perskyrų tarp suvokimų ir žmonių. Holizmas yra grindžiamas prielaida, jog viskas pasaulyje yra integruota visuma ir viskas tarpusavyje susiję (Bruzgelevičienė, 2007, p. 112). Kaip tvirtina R. Bruzgelevičienė (2007), holistinis ugdymas yra labai panašus arba net sutampa su laisvojo ugdymo paradigma ir humanistinio ugdymo koncepcijos nuostatomis.

E. Martišauskienė (2005) tvirtina, jog suirus totalitarinei sistemai Lietuvoje, ugdyme įsitvirtina laisvojo ugdymo paradigma, grindžiama demokratiniais principais ir vertybėmis. Laisvė yra dvasingumo pamatas. Laisvojo ugdymo paradigma sudaro galimybę laisvai rinktis tiesą, tokiu būdu sudarant galimybes kitai nuomonei (Martišauskienė, 2005, p. 37). Vadinasi, tolerantiškas požiūris ir nuostatos kitų nuomonių, kultūrų, modelių, tiesų atžvelgiu priklauso nuo demokratiškos vertybių ir principų ugdymo.

L. Duoblienė (2008) teigia, jog plėtojant demokratinėmis vertybėmis grįstą ugdymą turėtų būti pasitelkiama kritinė pedagogika. Pastaroji skatina refleksiją, savirefleksiją, dialogą tarp kitų ir

kitokių nuomonių ir mąstymo modelių. Kaip pažymi V. Rajeckas, viena iš svarbiausių mokyklos humanizavimo prielaidų yra vertybinis mokymo turinio aspektas (1999, p. 17). Šiuolaikinio ugdymo mokymo turinys turi būti orientuotas į harmoningos, visapusiškos asmenybės ugdymą.

Lietuvos švietimo koncepcijoje, priimtoje 1992 m., teigiama, jog vienas iš svarbiausių ugdymo tikslų yra ugdyti žmogų demokratijai bei brandinti asmens tautinę ir kultūrinę savimonę. Lietuvos švietimo koncepcijoje pagrindiniais švietimo principais greta nacionalumo ir atsinaujinimo yra teigiami demokratiškumo ir humaniškumo principai. Humanizmo principas nurodo, jog asmuo yra nelygstama vertybė, jis turi pasirinkimo laisvę ir atsakomybę. Demokratiškumo principas nurodo, jog tiek mokymasis, tiek visas gyvenimas turėtų būti grindžiamas demokratinėmis vertybėmis (Lietuvos švietimo koncepcija, 1992).

J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė ir N. Erentaitė (2010) teigia, jog sovietiniame režime pasaulio vaizdas buvo iškraipomas vadovaujantis sovietinėmis ideologijomis. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo visa Lietuvos švietimo sistema ir ugdymas buvo reformuojami, perrašomos mokymo priemonės ir vadovėliai stengiantis atspindėti tikrąjį neideologizuotą pasaulio vaizdą (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010, p. 11).

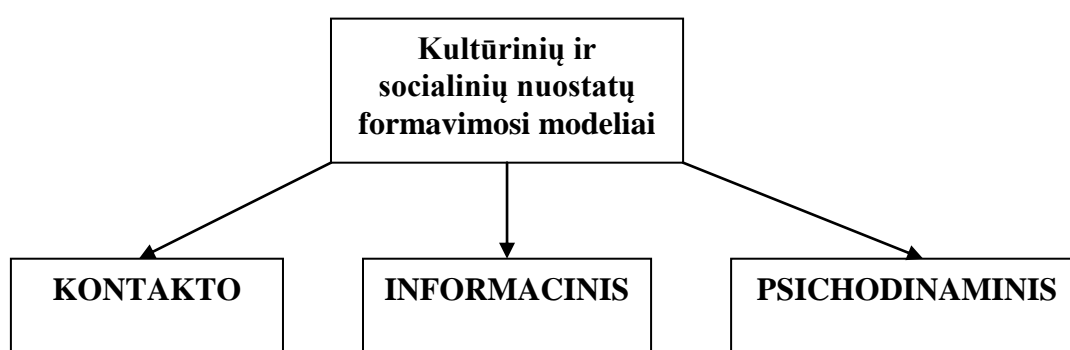
V. Aramavičiūtė ir E. Martišauskienė (2006) pažymi, jog vis globalėjančiame ir postmoderniame pasaulyje tampa sunku susiorientuoti vertybių gausoje, kurias vertybes laikyti priimtinas ir kuriomis vadovautis. Autorės pastebi, jog šiandieniniame postmoderniame ugdyme per mažai dėmesio skiriama vertybių ugdymui, kurios yra įgyjamų kompetencijų pamatas. Vadinas, norint pasiekti socialinę, bendradarbiavimo ar multikultūrinę kompetenciją, reikalinga plėtoti tolerancijos ir pagarbos vertybes.

Taigi, galima pastebėti, jog po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo stipriai reformuojama Lietuvos švietimo teorija ir ugdymas, persiorientuojant į demokratines ir humanistines vertybes, ugdyme tvirtinant multikultūrinį (arba daugiakultūrinę) ugdymą. Įvedus sąvoką multikultūrinis ugdymas reikalinga jo apibrėžtis. Anot autorių J. Reingardės, N. Vasiliauskaitės ir N. Erentaitės, multikultūrinis ugdymas yra grindžiamas visuomenės heterogeniškumu (daugialypumu), t. y. visuomenė yra tvirtinama kaip daugialypė etniniu, rasiniu, religiniu, lyčių, seksualinės orientacijos, socialinės sudėties, amžiaus, įsitikinimų ir kt. pagrindu (2010, p. 16). Multikultūrinio ugdymo pozicija tvirtina, jog nors įvairių socialinių grupių gyvenimo būdai skiriasi ir yra saviti, bet visi jie yra lygūs ir negali būti laikomi vieni gyvenimo būdai vertingesni už kitus. Multikultūrinis ugdymas turėtų skatinti savęs ir savo grupės, kultūros suvokimą, kitų kultūrų ir grupių suvokimą, savigarbą ir pagarbą *kitam* ir *kitokiam*.

J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė ir N. Erentaitė (2010) iškelia problemą, jog Lietuvos ugdyme multikultūrinis ugdymas yra suvokiamas per siauriai – tik kaip pilietinio ugdymo dalis. Pilietinio ugdymo metu dažniausiai mokiniams yra tik aiškinama, kas yra demokratija, kokie jos

principai, tačiau mokiniai neugdomi elgtis ir veikti vadovaujantis demokratijos principais. Mokykloje vis dar pasireiškiantis paternalistinis modelis tarp mokytojų ir mokinių, įvairios mokinių fobijos, stereotipai apie grupes stabdo multikultūrinio ugdymo plėtotę.

Analizuojant multikultūrinį ugdymą teoriniame kontekste, J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė ir N. Erentaitė išskiria tris modelius – kontakto, informacinį ir psichodinaminį – kurie yra svarbūs aiškinantis, kaip formuojasi kultūrinės ir socialinės nuostatos (2010, p. 19) (žr. 1 pav.). Kontakto modelis yra grindžiamas nuostata, jog kuo didesnis tarpkultūrinių kontaktų skaičius, tuo didesnė tikimybė, jog sava grupė nebus vertinama palankiau nei kitos grupės. Taip pat didesnis tarpkultūrinių kontaktų skaičius mažina neigiamus kitų kultūrų ir socialinių grupių vertinimus.

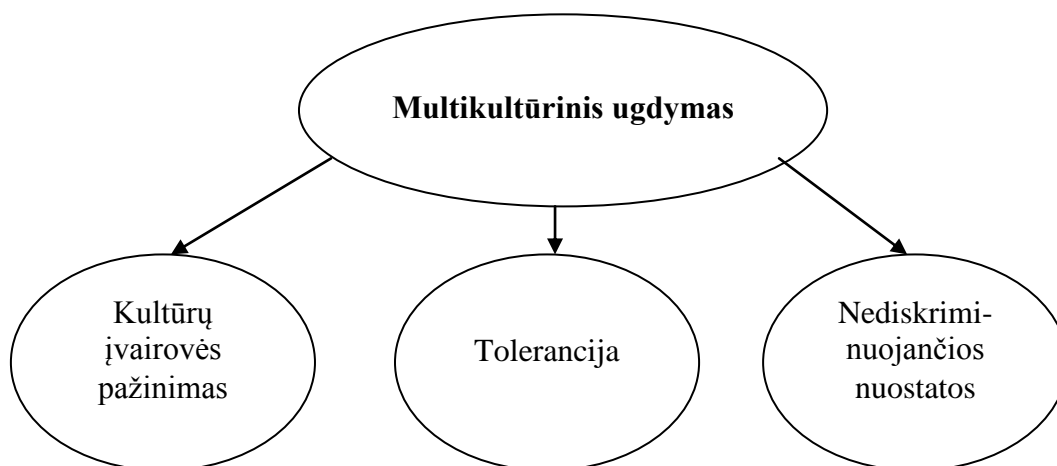
1 pav. Kultūrinių ir socialinių nuostatų formavimosi modeliai

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal J. Reingardę, N. Vasiliauskaitę ir N. Erentaitę (2010)

Informacinis modelis apie kultūrinių nuostatų formavimąsi tvirtina, jog kuo daugiau tinkamos informacijos apie kultūrinius skirtumus, tuo palankesnis požiūris į kultūrinius skirtumus. Pastarasis modelis gali būti taikomas edukacijoje – pateikiant platų spektrą apie įvairias socialines ir kultūrinės grupes, skirtingus gyvenimo modelius. Svarbu pažymėti, jog palankaus požiūrio ir nuostatų formavimasis priklauso ne tik nuo informacijos kiekio, bet ir nuo pateikiamos informacijos kokybės, t. y. koku būdu yra pateikiama informacija apie kultūrinius ir socialinius skirtumus.

Trečiasis – psichodinaminis modelis tvirtina, jog neigiamas požiūris į kitas kultūrinės ir socialines grupes gali atsirasti dėl individualių psichologinių veiksnių, kurie sąlygoja stereotipinį ir diskriminacinį mąstymą (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010, p. 19). Vadinasi, siekiant teigiamo požiūrio į kitas kultūrinės ir socialines grupes reikalinga įveikti individualius psichologinius barjerus.

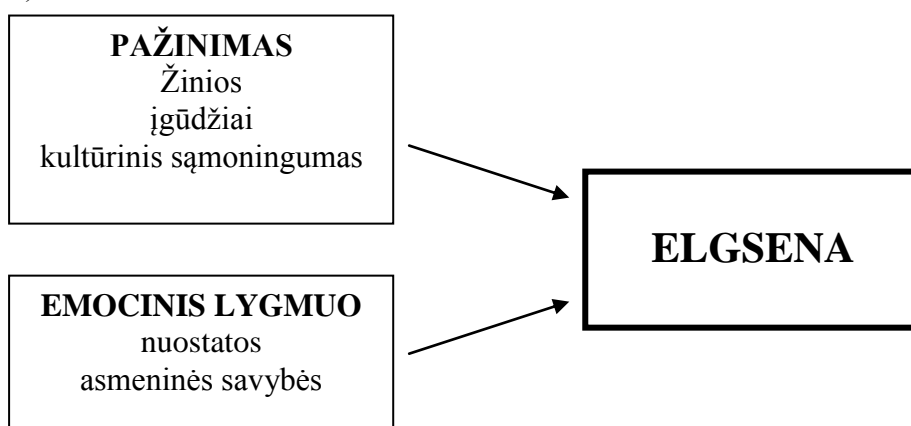
J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė ir N. Erentaitė tvirtina, jog multikultūrinį ugdymą turėtų sudaryti šie elementai: kultūrų įvairovės pažinimas; tolerancija kultūriniams skirtumams; nediskriminuojančios nuostatos socialinių ir kultūrinių mažumos grupių atžvilgiu (2010, p. 21) (žr. 2 pav.).

2 pav. Multikultūrinio ugdymo elementai

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal J. Reingarę, N. Vasiliauskaitę ir N. Erentaitę (2010)

Tolerancijos nuostatos į *kitus* ir *kitokius* priklauso nuo turimos tarpkultūrinės kompetencijos, todėl būtina tarpkultūrinės kompetencijos apibrėžtis. A. Norvilienė ir V. Zuzevičiūtė, besiremdamos įvairių mokslininkų medžiaga apie tarpkultūrinės kompetencijos elementus, pateikia tokį tarpkultūrinės kompetencijos apibrėžimą – „tai tam tikrų komponentų rinkinys, kurį sudaro nuostatos ir asmeninės savybės, žinios, įgūdžiai, kultūrinis sąmoningumas“ (2011, p. 116). Tarpkultūrinė kompetencija apima šiuos lygmenis: pažinimo, emocinį ir elgsenos. Tolerancija ir pagarba kitoms kultūroms ir socialiniams modeliams priklauso nuo turimų žinių apie kitas grupes, nuo emocinės būsenos ir elgsenos kitų grupių atžvelgiu. Galima pastebėti, jog elgsenos su kitų grupių asmenimis priklauso nuo turimos ir įgyjamos informacijos ir nuo emocinių procesų (žr. 3 pav.).

3 pav. Tolerantišką ir pagarbią elgseną į kitas kultūrinės ir socialines grupes sąlygojantys veiksniai

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal A. Norvilienę ir V. Zuzevičiūtę (2011)

Svarbu pažymėti, jog tarpkultūrinė kompetencija neturėtų būti suvokiama kaip atskira kompetencija. Tarpkultūrinė kompetencija – tai įvairių kompetencijų rinkinys ir gebėjimas pritaikyti įvairias kompetencijas įvairiuose kultūrinuose ir socialiniuose kontekstuose.

N. Saugėnienė ir A. Liaudanskienė (2003) tvirtina, jog vaikų tarpkultūrinės kompetencijos formavimasis priklauso nuo šių veikėjų – pedagogų ir tėvų. Pedagogai ugdymo procese turi vadovautis demokratiniais principais, ugdyti vaikų gebėjimą gyventi multikultūrinėje aplinkoje, skatinti tarpkultūrinę sąveiką. Tėvai turi sugebėti puoselėti savo šeimos vertybes, bet taip pat ugdyti pagarbą ir toleranciją kitų šeimų modeliams ir vertybėms. Tėvai ir pedagogai, jų turimos tarpkultūrinės kompetencijos, nuostatos ir elgsena kitų kultūrų ir grupių atžvilgiu yra pagrindiniai šaltiniai vaikų tolerancijai ir nuostatoms formuotis ypač ankstyvame vaikų ugdymo amžiuje.

R. Pacevičienė tvirtina, jog prie palankios aplinkos atsakingumui ir asmenybės raiškai pradinėje mokykloje ugdyti prisideda humaniškos, bendruomeniškos, kūrybiškos ir tolerantiškos aplinkos klasėje sukūrimas (2005, p. 118). Tolerantiškos aplinkos klasėje turėtų būti puoselėjamos bendražmogiškosios vertybės, tokios kaip asmens, minties, sąžinės laisvė, pripažįstama žmonių prigimtinė lygybė, tolerancija kitų požiūriui ir elgsenai. Pedagogai turėtų gebėti sukurti palankią aplinką puoselėti tolerantiškas ir pagarbias nuostatas visų mokinių atžvilgiu.

Analizuojant ugdymo paradigmu kaitą reikalinga nurodyti, jog švietimo kaita nurodo į ugdymo turinio arba organizacijos kaitą. Kaip nurodo D. Hopkins, M. Ainscow ir M. West, švietime vykstantys pokyčiai gali pasižymėti šiomis savybėmis: pasikeičia mokyklos struktūra arba vyksta organizaciniai pokyčiai (pvz., mokyklose atsiranda naujos darbo grupės); atsiranda nauja arba papildoma mokymo medžiaga ir priemonės (pvz., knygos, pratybos); pedagogai įgyja naujų kompetencijų arba naujos informacijos, kuri sąlygoja pedagogų elgsenos pokyčius (pvz., pereinama iš didaktinės mokymo metodikos prie nedidaktinės); atsiranda pokyčiai pedagogų vertybinėse sistemose (pvz., naujos nuostatos atsiradus naujoms ugdymo paradigmoms) (1998, p. 45).

Apibendrinant svarbu pažymėti, jog ugdymo paradigmu kaitą sąlygojo XX a. Vakarų demokratinėse valstybėse įsigalinčios demokratinės idėjos ir vertybės. Pasikeitus visuomenės vertybėms, klasikinė ugdymo paradigma, grindžiama autokratinium modeliu ir vertybėmis, pradeda traktuoti kaip nepakankama ir neatitinkančia individo ir visuomenės poreikių. Klasikinė ugdymo paradigma keičiama humanizmo, holizmo, demokratiškumo principais grindžiama paradigma. Naujojoje paradigmoje ypatingą vietą užima tarpkultūrinė kompetencija, nuo kurios priklauso asmens tolerancijos lygmuo.

2.2. Tolerancijos ir pagarbos kitam ir kitokiam idėjų raiška pradinio ugdymo Bendrųjų programų turinyje

Lietuvos švietimo sistema yra grindžiama esminėmis Europos kultūros vertybėmis, tokiomis kaip asmens nelygstama vertė, artimo meilė, prigimtine žmonių lygybė, sąžinės laisvė, tolerancija, demokratiniai visuomenės santykiai (Lietuvos švietimo koncepcija, 1992).

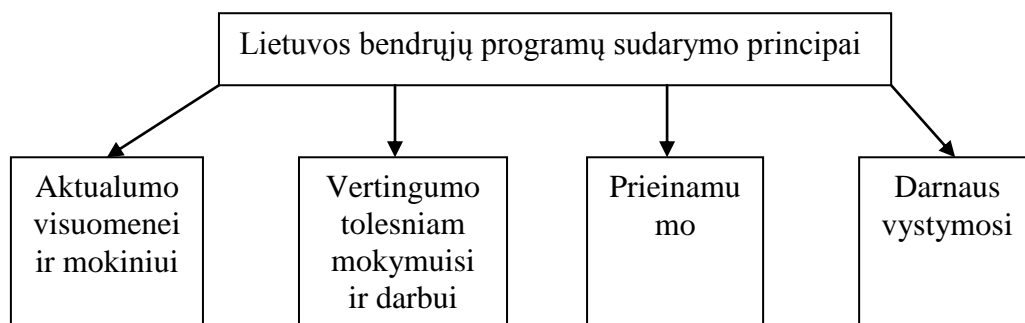
Tobulinant pedagogų kvalifikacijas 2008-2010 m. viena iš tobulinimo krypčių buvo stiprinti mokyklos vaidmenį kuriant atvirą pilietinę visuomenę, kurti tolerantišką visuomenę, ugdyti mokytojo ir mokinių vertybes, plėsti tautinį ir pilietinį ugdymą (Lietuvos švietimo sistema, 2009/2010).

Nurodžius keletą nuorodų, galima tvirtinti, jog Lietuvos švietimo koncepcijoje yra įtvirtintas tolerancijos principas kaip vienas iš esminių švietimo principų. Reikalinga išsamiau paanalizuoti, kaip tolerancijos aspektas yra įgyvendinamas Lietuvos Respublikos bendrosiose programose, pradinio ugdymo programose ir socialinio bei gamtamokslinio ugdymo programose.

Lietuvos Respublikos bendrosios programos yra parengtos vadovaujantis šiais esminiais principais: bendrųjų kompetencijų, individualizmo, integracijos, aktualumo ir klasifikavimo (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008). Bendrųjų programų turinys yra orientuotas į bendrųjų kompetencijų ugdymą siekiant, jog mokinys pats išmoktų mokytis. Vadinasi, ugdymas yra keičiamas pereinant iš mokymo prie mokymosi. Bendrosiomis programomis taip pat siekiama stiprinti ir ugdyti mokinio individualizmą, t. y. mokymo turinys turi būti formuojamas atsižvelgiant į kiekvieno asmens individualius poreikius. Yra reikšminga analizuoti, kiek praktikoje yra sudarytos sąlygos ugdymo turinį organizuoti ir įgyvendinti pagal individualius kiekvieno mokinio poreikius. Integracinis principas nurodo, jog mokiniai turi būti ugdomi mokymo turinį integruoti praktikoje. Aktualumo principas nurodo, jog mokymo turinys turi būti aktualus šinandieninei situacijai, nuolat keičiamas atsižvelgiant į vykstančius pokyčius. Klasifikavimo principas nurodo, jog mokymo turinys turi būti klasifikuojamas, siekiant palengvinti mokymo turinio planavimą, metodikos rengimą, vertinimą. Svarbu pažymėti, jog nors Bendrosiose programose yra deklaruojama, jog ugdymo turinys yra orientuotas į bendrųjų kompetencijų ugdymą ir individualių poreikių tenkinimą, tačiau praktikoje tai ir išlieka deklaravimo lygmenyje, konkrečiai neįgyvendinant ir nesudarant tinkamų sąlygų įvardintiems aspektams įgyvendinti. Turėtų būti keliami probleminiai klausimai, kaip konkrečiai yra ugdomos Bendrosiose programose deklaruojamos bendrosios kompetencijos, kokios sudarytos sąlygos individualių asmenų poreikių ugdymui.

Bendrosiose programose taip pat nurodoma, jog jos sudarytos vadovaujantis šiais principais: aktualumo visuomenei ir mokiniui, vertingumo tolesniam mokymuisi ir darbui,

prieinamumo, ir darnaus vystymosi (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008) (žr. 4 pav.). Analizuojamai temai vertinga plačiau paanalizuoti darnaus vystymosi principą. Darnaus vystymosi principas nurodo, jog formuojant ir organizuojant ugdymo turinį turi būti akcentuojama aplinkos, kultūros, socialinio ir ekonominio visuomenės gyvenimo tarpusavio priklausomybė. Darnaus vystymo tematika atsiskleidžia integruojant ugdymo turinyje šiuos elementus: kultūrų, biologinę ir kraštovaizdžio įvairovę; atsakomybę už supančios aplinkos išsaugojimą; taikos ir konfliktų aspektus; demokratijos ir teisingumo aspektus; lyčių lygybės aspektus (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008). Vadinasi, tolerancijos principas *kitam ir kitokiam* yra tvirtinamas bendrosiose ugdymo programose per darnaus vystymosi aspektą. Galima pastebėti, jog jeigu yra įgyvendinamos papildomos integruojamosios bendrajame ugdymo turinyje programos (pvz., darnaus vystymosi; socialinių gebėjimų ugdymo programa), vadinasi, bendrojo ugdymo pagrindinės programos įgyvendina nepakankamai pagarbos ir tolerancijos *kitam ir kitokiam* ugdymo aspektus. Papildomos ar integruojamosios programos yra tarsi kontrolės mechanizmas, o jeigu yra įgyvendinamas kontrolės mechanizmas, tai parodo, jog pagrindinės programos veikia nepakankamai efektyviai ir veiksmingai.

4 pav. Lietuvos bendrųjų programų sudarymo principai

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrąsias programas, 2008

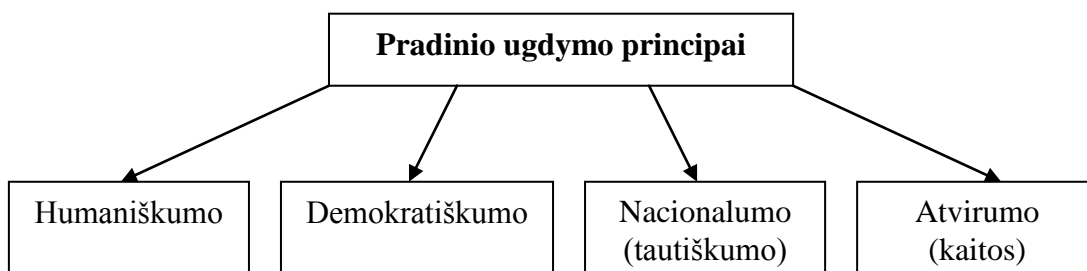
Vadovaujantis Lietuvos bendrosiomis ugdymo programomis siekiama išugdyti mokinį, kuris bendrautų ir bendradarbiautų, konstruktyviai siektų bendrų tikslų ir palaikytų gerus santykius su aplinkiniais (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008). Taigi bendrųjų programų vienas iš tikslų – išugdyti konstruktyviai bendraujantį asmenį, kuris gebėtų užmegzti ir palaikyti gerus santykius su *kitais*. Dar vienas iš siektinų bendrųjų programų rezultatų – komunikavimo ir socialinės kompetencijos įgijimas. Komunikavimo kompetencija suteikia galimybę konstruktyviai palaikyti dialogą su *kitu*. Labai svarbi yra socialinė kompetencija, kuri nurodo į įvairių kultūrų, lyties, socialinių ir amžiaus grupių žmonių gerbimą ir toleravimą. Socialinė

kompetencija taip pat apima savo ir kitų teisių ir pareigų žinojimą bei savęs suvokimą kaip bendruomenės ir visuomenės narį, mokėjimą užmegzti draugiškus, empatiškus santykius.

Tolerancijos aspektas bendrosiose programose taip pat gali būti atskleidžiamas per specialiųjų poreikių turinčių mokinių integravimą tokių poreikių neturinčių asmenų tarpe, taip pat per bendrųjų programų pritaikymą pagal individualius specialiųjų poreikių turinčių asmenų gebėjimus. Visi mokiniai turi gebėti priimti ir komunikuoti su mokiniais, turinčiais specialiųjų poreikių, kas tiesiogiai nurodo į toleranciją *kitam* ir *kitokiam*.

Apibendrinant Lietuvos bendrąsias ugdymo programas ir tolerancijos aspektą jose, galima pažymėti, jog bendrosiomis programomis siekiama išugdyti socialiai atsakingą, komunikabilią, atvirą asmenybę, kuri siektų pažinti *kitus*, identifikuoti save, suvokti save kaip visuomenės ar grupės dalį, narį. Asmuo turi gebėti pažinti įvairovę, suvokti savo teises ir kitų teises, mokėti spręsti konfliktus ir tokiu būdu prisidėti prie darnios aplinkos kūrimo.

Išanalizavus tolerancijos aspektą bendrosiose programose, galima pereiti prie tolerancijos aspekto analizės pradinio ugdymo sričių turinyje. Pradiniu ugdymu siekiama „ugdyti aktyvų, kūrybingą, elementaraus raštingumo ir socialinių, pažintinių, informacinių, veiklos gebėjimų bei bendrųjų vertybių pamatus įgijusį vaiką, pasirengusį mokytis toliau pagal pagrindinio ugdymo programas“ (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008). Pradinis ugdymas yra grindžiamas šiais principais: humaniškumo, demokratiškumo, nacionalumo (tautiškumo) ir atvirumo (kaitos) (žr. 5 pav.). Humaniško principas nurodo, jog siekiama išugdyti humaniškais principais besivadovaujančią asmenybę. Demokratiškumo principas nurodo, jog ugdoma asmenybė turi gebėti vadovautis tokiais principais kaip lygybė, teisingumas, laisvė. Nacionalumo (tautiškumo) principas nurodo, jog mokinys turi suvokti save kaip tam tikrai tautinei grupei priklausančią narį, taip pat suvokti, jog gali būti *kitų*, priklausančių *kitoms* tautinėms grupėms. Suvokdamas ir identifikuodamas save ir kitus mokinys turi būti ugdomas gerbti savo ir *kitų* kultūras, jų principus, papročius. Atvirumo (kaitos) principas nurodo, jog mokinys turi būti ugdomas mokėti būti atviru *kitiems* – *kitų* pozicijoms, nuomonėms, papročiams, elgsenai, išvaizdai ir kt. Atvirumo principas kartu nurodo ir į nuolatinės kaitos suvokimą, jog aplinka nėra statiška, viskas keičiasi, vyksta kultūrų dialogas, kultūrų maišymasis.

5 pav. Pagrindiniai pradinio ugdymo principai

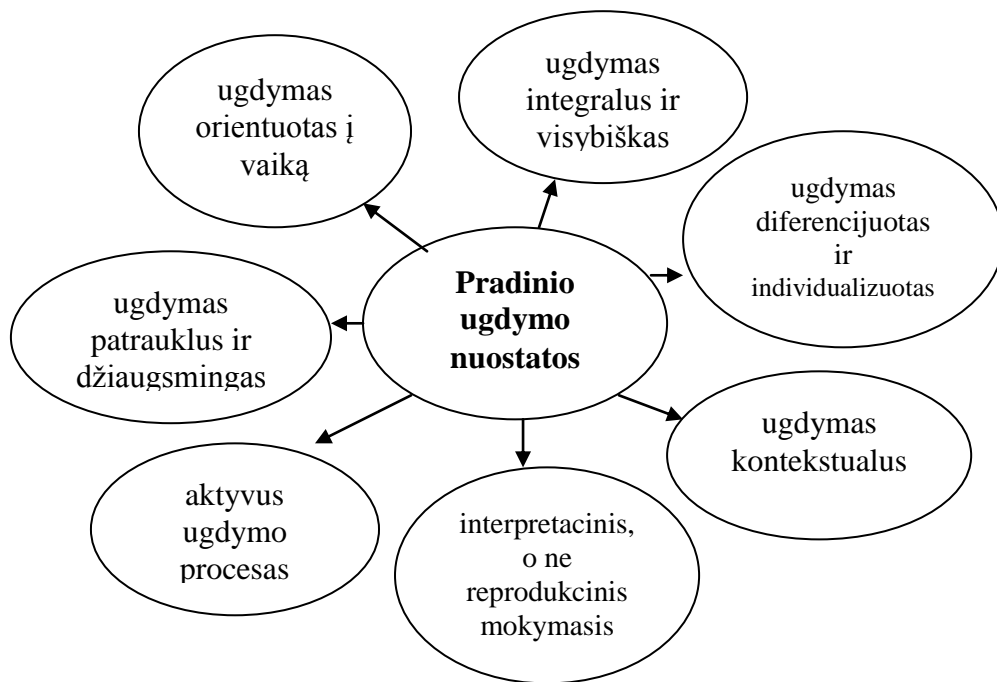
Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal Pradinio ugdymo bendrąją programą, 2008

Pradinis ugdymas remiasi šiomis pagrindinėmis nuostatomis: ugdymas orientuotas į vaiką; ugdymas integralus ir visybiškas; ugdymas diferencijuotas ir individualizuotas; ugdymas kontekstualus; orientuojamasi į interpretacinį, o ne reprodukcinį mokymąsi; ugdymo procesas aktyvus; ugdymas patrauklus ir džiaugsmingas (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 13) (žr. 6 pav.). Ugdymo orientacija į vaiką – tai reformuoto ugdymo vienas iš esminių principų, kai vaikas traktuojamas ne pasyvus ugdymo proceso objektas, bet aktyvus dalyvis. Į vaiką orientuotame ugdyme išnyksta griežta mokytojo ir mokinio perskyra, kadangi visi yra traktuojami kaip lygiaverčiai ugdymo proceso dalyviai, partneriai. Į vaiką orientuoto ugdymo sampratą pirmasis pateikė Johnas Dewey (1961). Ši paradigma kiekvieną vaiką traktuoja kaip kūrybišką ir nepriklausomą, turinčią asmeninę motyvaciją asmenybę. Pastarojoje paradigmoje yra vadovaujama demokratiu principu, kai visiems mokiniams yra suteikiamos vienodos galimybės ir sąlygos mokytis, o į mokinius žiūrima kaip į laisvas asmenybes (Margonis, 2009, p. 30).

Visybiškumo principas nurodo, jog ugdymo procese turi būti skiriamas dėmesys ne tik intelektinių vaiko galių ugdymui, bet ir emocinio intelekto lavinimui. Paminėjus visybiškumo principo taikymą ugdyme, vertinga trumpai apibrėžti holistinio arba visuminio ugdymo savybes. Visuminio arba holistinio ugdymo sampratą pirmieji pagrindė G. I. Brown (1990) ir B. Shapiro (1997). I. Brown (1990) ugdymosi procese iškelia emocinės dimensijos svarbą, tvirtindamas, jog mokymosi procese įvedus emocinį aspektą besimokinantysis bus labiau suinteresuotas mokytis ir keisti savo elgesį. B. Shapiro (1985) apibūdindamas susiliejančią (arba visuminį, holistinį) ugdymą, nurodo, jog mokymosi procesas turi būti atviras, mokymosi medžiaga turėtų būti pasirenkama asmeniškai kiekvieno subjekto pagal jo poreikius ir jausmus, išorinis pasaulis, išorinės socialinės prasmės turėtų būti suvokiamos per asmens vidinį aspektą.

Ugdymo individualizacija ir diferenciacija nurodo, jog ugdymo turinys turi būti pritaikomas atsižvelgiant į kiekvieno mokinio individualius poreikius ir gebėjimus. Mokinių vertinimas taip pat turi būti diferencijuojamas pagal kiekvieno mokinio individualią pažangą, o ne bendrą visiems mokiniams primestą schemą, kurioje visi mokiniai yra suranguojami. Ugdymas turi būti kontekstualus, t. y. ugdymo turinys turi būti pateikiamas mokinio patirties, kasdieninio gyvenimo kontekste, tokiu būdu siekiant išvengti drastiško lūžio tarp ugdymo aplinkos ir kasdieninio gyvenimo patirties. Reprodukcinis mokymasis skatino orientavimąsi į rezultatus, ugdymo proceso tikslas buvo pasiekti kuo geresnį rezultatą. Naujasis interpretacinio pobūdžio ugdymas vertybe iškelia nebe rezultatą, bet procesą – mokinio savianalizę, savirefleksiją, kūrybines galias, savarankiškumą. Aktyvus ugdymo procesas reiškia, jog mokinytis yra traktuojamas kaip

aktyvus ugdymo proceso dalyvis, kuris turi būti įtraukiamas į ugdymo proceso metodų kūrimą, vertinimo kriterijų nustatymą, mokymosi priemonių pasirinkimą ir pan. Naujoji ugdymo paradigma atsisako autokratinio mokytojo modelio, kuriame mokinys turi tik vykdyti, kas jam liepiama ir neturi pasirinkimo laisvės. Pedagogas traktuojamas kaip padėjėjas, patarėjas. Suteikus mokiniui pasirinkimo laisvę, kartu suteikiama ir daugiau atsakomybės už savo pasirinkimus. Ugdymo patrauklumas ir džiaugsmingumas yra įgyvendinamas per mokinio skatinimą domėtis naujais dalykais, per kūrybinius elementus, skatinant mokinio kūrybiškumą, stengiantis, jog mokinys pats patirtų atradimo džiaugsmą.

6 pav. **Pradinio ugdymo nuostatos (principai)**

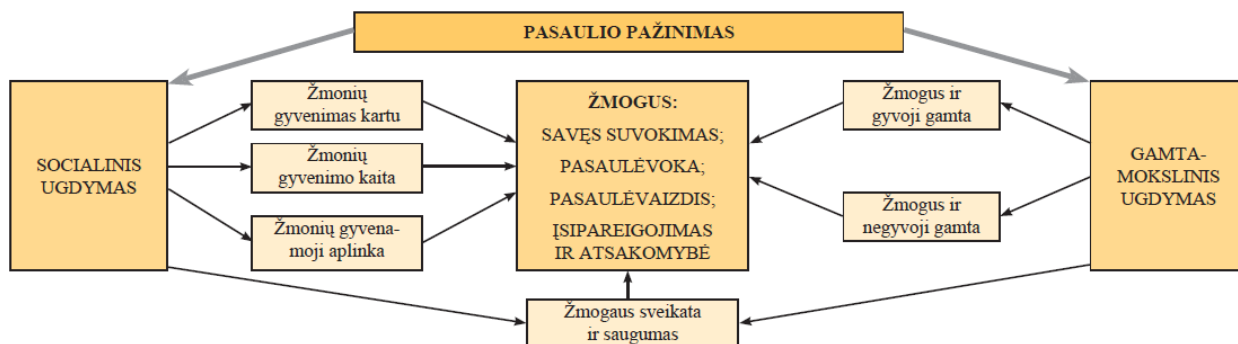
Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal Pradinio ugdymo bendrąją programą, 2008, p. 13

Pradinis ugdymas yra sudarytas iš šių sričių: dorinio ugdymo; kalbinio ugdymo (gimtoji, užsienio kalbos, lietuvių valstybinė kalba); matematinio ugdymo; socialinio ir gamtamokslinio ugdymo (pasaulio pažinimas); meninio ugdymo (dailė, technologijos, muzika, šokis, teatras); kūno kultūros; kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymo (lietuvių gestų kalba, lietuvių kalba, matematika, pasaulio pažinimas) (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 14). Kadangi šio darbo tyrimo objektas yra socialinis ir gamtamokslinis ugdymas, daugiausiai dėmesio yra skiriama šios srities analizei. Socialiniu ir gamtamoksliniu ugdymu siekiama supažindinti mokinį su jį supančia socialine ir gamtine aplinka, parodyti, koks yra *kitų* gyvenimas – kitų kultūrų, kitų tautybių, praeities žmonių ir dabarties žmonių. Šiuo ugdymu turi būti siekiama parodyti vaikui, jog jo gyvenimo modelis nėra vienintelis teisingas ir jog gali būti ir kitų gyvenimo modelių, kurie taip pat turi būti toleruoti. Svarbu pažymėti, jog socialinio ir gamtamokslinio ugdymo vienas iš tikslų –

ugdyti vertybines mokinio nuostatas – „toleranciją kitiems ir kitokiems, pagarbą gyvybei, įsipareigojimą ir atsakomybę už savo ir kitų gyvybę ir sveikatą, už viską, kas vyksta greta“ (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 15).

Pradinio ugdymo bendrosiose programose nurodoma, jog kuriant pradinio ugdymo(si) aplinką turi būti kuriama funkcionali, saugi ir estetiška aplinka, kurioje būtų formuojami mokinių ir mokytojų santykiai, grindžiami tolerancija (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 19). Ugdymo(si) aplinkos kūrimas laikantis tolerantiškumo principo reiškia, jog turi būti toleruojamas kiekvienas mokinys nepaisant jo socialinio ar ekonominio statuso, patiriamų mokymosi sunkumų, lyties, rasės, tautybės, prigimtinių būdo savybių, vertingumo. Tolerancijos pagrindu turi būti formuojami humaniški santykiai tiek tarp mokinių ir mokinių, tiek tarp mokinių ir pedagogų. Humaniški santykiai turi būti formuojami ne tik klasės viduje, bet ir jos išorėje – su kitomis klasėmis ir grupėmis. Kuriant tolerantišką aplinką turi būti ugdoma mokinių pagarpa kitoms tautoms, religijoms, rasėms ir kultūroms. Mastymo įvairovė, diskusija, nuomonių pasikeitimai turi būti skatinamas ir siektinas dalykas, kadangi jų metu lavinamas kritiškumas, išklausymas, savos nuomonės pagrindimas, savo ir *kito* pažiūrų lyginimas.

Kaip jau buvo minėta, šio darbo objektas yra tolerancijos ir pagarbos *kitam* ir *kitokiam* idėjų raiška socialinio ugdymo turinyje (pasaulio pažinimas dalykas), todėl reikalinga išsamesnė jo analizė ir sąsaja su tolerancijos ugdymu. Pasaulio pažinimo dalyko metu siekiama ugdyti vaiko socialines ir gamtamokslines kompetencijas. Pasaulio pažinimo tikslui įgyvendinti yra keliami šie pagrindiniai uždaviniai: pažinti savo socialinę, kultūrinę, istorinę ir geografinę aplinką, mokytis joje prasmingai ir atsakingai veikti; plėtoti gebėjimus stebėti, tyrinėti aplinką, suprasti save ir *kitus*, suvokti save kaip bendruomenės, grupės narį, ugdyti bendravimo gebėjimus, išmokti spręsti konfliktines situacijas ir problemas; ugdyti atviras ir sąmoningas asmenybes, kurios gerbtų kitus žmones, jų teises, toleruotų kitokią nei savo išvaizdą, elgseną, nuomonę, mokytis siekti dialogiškumo su kitais ir kitokiais, išmokti būti neabejingiems kitiems, taip pat išmokti gerbti ir saugoti savo ir kitų kultūrų vertybes ir paveldą. Kaip jau buvo minėta, pasaulio pažinimo dalykas ugdo dvi kompetencijas – socialinę (socialinis ugdymas) ir gamtamokslinę (gamtamokslinis ugdymas). Socialinis ugdymas yra nukreiptas į šiuos aspektus: žmonių gyvenimo kartu, žmonių gyvenimo kaitos, žmonių gyvenamosios aplinkos. Gamtamokslinis ugdymas yra nukreiptas į šiuos aspektus: žmogaus ir gyvosios gamtos santykis, žmogaus ir negyvosios gamtos santykis. Tiek socialinis, tiek gamtamokslinis ugdymas yra nukreiptas į žmogaus sveikatos ir saugumo ugdymą. Pagrindinis pasaulio pažinimo objektas yra žmogus, jo savęs suvokimas, pasaulėvoka, pasaulėvaizdis, įsipareigojimai ir atsakomybė už jį supančią aplinką ir pareigos (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 223) (žr. 7 pav.).

7 pav. Pasaulio pažinimo struktūra

Šaltinis: Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 223

1-2 klasės pasaulio pažinimo ugdymo turinys apima šiuos aspektus: žmonių gyvenimo kartu, žmonių gyvenimo kaitos, žmonių gyvenamosios aplinkos, žmonių sveikatos ir saugumo, žmogaus ir gyvosios gamtos, žmogaus ir negyvosios gamtos. Žmonių gyvenimo kartu aspektas pirmoje klasėje nurodo, jog turi būti lavinamas mokinio suvokimas, jog jis gyvena šalia kitų ir kad kiti gali atrodyti kitaip, elgtis kitaip, mąstyti kitaip nei jis. Svarbu ugdyti vaiko suvokimą, jog kiekvienas žmogus yra unikalus, o visi žmonės yra tuo pačiu ir panašūs, ir skirtingi. Antroje klasėje labiau akcentuojama bendravimas ir bendradarbiavimas, ryšio ir dialogo užmezgimas su *kitu* ir *kitokiu*. Žmonių gyvenimo kaitos aspektu yra lavinamas vaiko laiko tėkmės suvokimas, jog anksčiau buvo kiti žmonės, kurie gyveno kitaip nei dabar gyvenantys žmonės (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 237).

Žmonių gyvenamosios aplinkos aspektu siekiama išmokyti stebėti vaiką jį supančią aplinką, supažindinti su jo gyvenamosios vietovės tradicijomis ir papročiais, įprastu gyvenimo būdu dabar ir praeityje. Taip pat nurodyti, kaip gyvena kiti – kitų kultūrų ir tautų žmonės, kokie jų papročiai, tradicijos, gyvenimo būdas. Tokiu būdu vaikai supažindinami su kultūriniais skirtumais, ugdoma tolerancija ir supratimas kitų kultūrų ir tautų atžvilgiu. Žmogaus sveikatos ir saugumo aspektu yra diegiami ir ugdomi sveikos gyvensenos įpročiai. Žmogaus ir gyvosios gamtos aspektu siekiama supažindinti mokinių su jį supančia gyvąja aplinka. Žmogaus ir negyvosios gamtos aspektu siekiama mokyti vaiką kaip rinkti, klasifikuoti, apdoroti informaciją, kokia yra žmogaus įtaka gamtai (Pradinio ugdymo bendroji programa, 2008, p. 238).

Pradinio ugdymo bendrosiomis programomis siekiama įgyvendinti integruojamųjų programų gaires. Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymo programomis siekiama ugdyti mokinių komunikavimo kompetenciją, darnaus vystymo įgūdžius, kultūrinio sąmoningumo kompetenciją. Yra skiriamos šios integruojamosios ir prevencinės programos, kurios yra integruojamos visų dalykų turinyje: mokymosi mokytis integruojamoji programa; komunikavimo integruojamoji programa; darnaus vystymosi integruojamoji programa; sveikatos ir gyvenimo

įgūdžių integruojamoji programa; kultūrinio sąmoningumo integruojamoji programa bei prevencinės programos (Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymas: integruojamosios ir prevencinės programos). Analizuojamai temai yra aktualios komunikavimo integruojamoji programa; darnaus vystymosi integruojamoji programa ir kultūrinio sąmoningumo integruojamoji programa.

Komunikavimo integruojamosios programos tikslas – ugdyti mokinių komunikavimo kompetenciją. Šiam tikslui įgyvendinti keliami uždaviniai: išmokyti vaikus tinkamai bendrauti ir bendradarbiauti; ugdyti bendravimo ir tolerancijos nuostatas, nuo kurių priklauso sėkmingas komunikavimas; ugdyti žinias apie sėkmingo komunikavimo prielaidas ir būdus. Vadinasi, komunikavimo integruojamąją programą siekiama ugdyti tolerantišką požiūrį kitoms kultūroms ir kitokiems požiūriams (Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymas: integruojamosios ir prevencinės programos, p. 8).

Darnaus vystymosi integruojamojoje programoje nurodoma, jog mokiniai, įgydami darnaus vystymosi kompetenciją, turėtų būti tolerantiški ir pripažinti įvairovę – kultūroje, visuomenėje, ekonomikoje ir gamtoje; taip pat jausti solidarumą su savo bendruomene, gerbti kiekvieno žmogaus reikmes ir įsipareigojimus (Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymas: integruojamosios ir prevencinės programos, p. 11). Vadinasi, tolerantišką nuostatas, pripažįstant kultūrinę ir socialinę įvairovę, yra siekiama ugdyti per darbus vystymosi integruojamąją programą.

Kultūrinio sąmoningumo integruojamąją programą siekiama ugdyti asmens kultūrinio sąmoningumo kompetenciją pripažįstant, gerbiant ir saugant kultūrinę įvairovę. Pastarosios programos tikslas – išugdyti kultūrinio sąmoningumo žinias ir nuostatas, kurios reikalingos suprantant, priimant ir gerbiant įvairių asmenų, grupių, tautų ir rasių sukurtas kultūrinės vertybes (Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymas: integruojamosios ir prevencinės programos, p. 18). Kultūrinio sąmoningumo integruojamąją programą siekiama padėti pripažinti ir gerbti kitų rasių, tautų, grupių ir asmens kultūrinės vertybes. Pastaroji programa turėtų būti integruojama į visų mokomųjų dalykų programas.

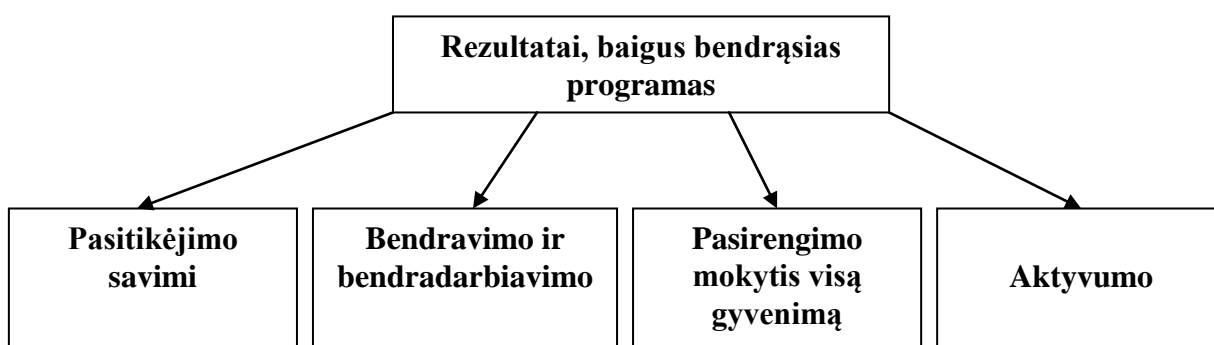
Gyvenimo įgūdžių ugdymo programoje pradinėms klasėms nurodoma, jog mokiniai turi ugdytis atsakomybę jaučiant pagarbą, toleranciją ir dėmesingumą *kitam* (Bulotaitė, 2004, p. 29). Rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programoje nurodoma, jog vienas iš programos uždavinių yra „ugdyti pagarbą ir pakantumą (toleranciją) žmogui nepriklausomai nuo lyties, amžiaus, rasės, religinių pažiūrų, etniškumo, įsitikinimų, neįgalumo, seksualinės orientacijos“ (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsak. Dėl rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos patvirtinimo, 2007, p. 4).

Vadinasi, galima pastebėti, jog teoriniame lygmenyje tiesiogiai ir netiesiogiai yra deklaruojama daug mokymo programų, integruojamų visuose arba tam tikruose mokymo dalykuose, kurios yra skirtos ugdyti mokinių pagarbias ir tolerantiškas nuostatas *kitų* ir *kitokių* kultūrų ar socialinių grupių, gyvenimo būdo ar mąstymo modelių atžvelgiu. Svarbu atkreipti dėmesį, jog egzistuojančios specialiosios ir integruojamosios programos (pvz., darnaus vystymosi; socialinių įgūdžių ugdymo) parodo, jog pagrindinės bendrojo lavinimo programos veikia nepakankamai efektyviai ir veiksmingai ugdant pagarbias ir tolerantiškas nuostatas *kitų* ir *kitokių* atžvilgiu. Taip pat svarbu pažymėti, jog teoriškai ugdymo turinyje yra deklaruojamas tolerancijos ir pagarbos kitam ir kitokiam kompetencijų ugdymas, tačiau svarbu išanalizuoti, kaip šie deklaravimai yra konkrečiai įgyvendinami praktikoje.

2.3.Lietuvos bendrųjų programų analizė

Kaip jau buvo minėta, Lietuvos bendrosios ugdymo programos yra sudarytos vadovaujantis šiais principais: aktualumo visuomenei ir mokiniui (ugdymo turinys turi būti orientuotas padėti pažinti mokiniui save ir kitus, skatinti permąstyti žmoniškąsias vertybes, ugdyti pagarbą ir toleranciją į žmones su fiziniais, religiniais, socialiniais ir kultūriniais skirtumais, skatinti prisidėti prie visuomenės tobulinimo); vertingumo tolimesniam mokymuisi ir darbui (ugdymo turinys turi būti naudingas tolimesnei ugdytinio veiklai ir saviraiškai, padėtų konstruktyviai spręsti konfliktus); prieinamumo (ugdymo turinys turi būti pritaikytas kiekvienam asmeniui pagal individualią jo kultūrinę, socialinę, kultūrinę padėtį, lyti it kt.); darnaus vystymosi (pabrėžiant gamtinės aplinkos, kultūros, socialinio ir ekonominio gyvenimo vienovę ir priklausomybę) (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008, p. 5).

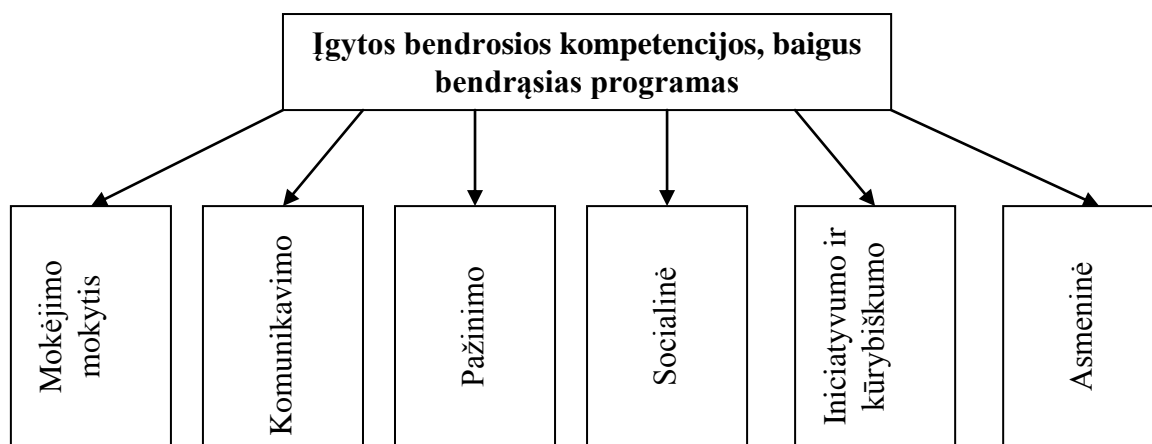
Pagrindinis ugdymo tikslas yra „plėtoti dvasines, intelektines ir fizines asmens galias, ugdyti aktyvų, kūrybingą, atsakingą pilietį, įgijusį kompetencijas, būtinas sėkmingai socialinei integracijai ir mokymuisi visą gyvenimą“ (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008, p. 6). Iš mokinio, kuris baigęs bendrąsias programas, yra tikimasi šių rezultatų: pasitikėjimo savimi (asmuo turi būti iniciatyvus, kūrybiškas, pozityviai save vertinantis); bendravimo ir bendradarbiavimo (asmuo turėtų konstruktyviai siekti bendrų tikslų, kurti ir palaikyti gerus santykius su aplinkiniais); pasirengimo mokytis visą gyvenimą (turi būti išugdytas kritinis mąstymas, noras įgyti naujų žinių, konstruktyviai vertinti situacijas); aktyvumo (asmuo turėtų aktyviai įsijungti į visuomeninį gyvenimą ir prisidėti prie Lietuvos, Europos ir pasaulio gerovės kūrimo) (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008, p. 6) (žr. 8 pav.). Turėtų būti keliamas problemiškas klausimas, kaip yra patikrinama, ar įvardinti rezultatai, baigus bendrąsias programas, tikrai yra pasiekiami. Praktiškai kiekviename programos dalyke yra vertinamos konkrečios dalyko žinios ir pasiekimai. Deja praktiškai nėra konkrečiai įvertinami pasitikėjimo savimi; bendravimo ir bendradarbiavimo; pasirengimo mokytis visą gyvenimą ir aktyvumo rezultatai. Vertinant kiekvieno dalyko dalykines žinias tuo pačiu turėtų būti vertinami ir anksčiau įvardinti aspektai.

8 pav. Rezultatai, kurių siekiama mokiniui pabaigus bendrąsias programas

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrąsias programas (2008)

Mokinys, baigęs bendrąsias programas turėtų įgyti šias bendrąsias kompetencijas: mokėjimo mokytis (yra atsakingas už savo mokymąsi, jaučia mokymosi poreikį); komunikavimo (geba siekti konstruktyvaus dialogo, moka atsakingai vartoti kalbą, moka tinkamai perduoti informaciją kitiems); pažinimo (noriai domisi jį supančia gamtine, kultūrine ir socialine aplinka, analizuoja problemines situacijas, geba aprašyti jį supantį pasaulį įvairiomis priemonėmis); socialinę (moka gerbti ir toleruoti įvairius žmones, besiskiriančius kultūra, lytimi, amžiumi, socialine padėtimi; žino savo ir kitų žmonių teises ir pareigas; moka konstruktyviai siekti bendro tikslo; moka palaikyti empatiškus ir draugiškus santykius su kitais); iniciatyvumo ir kūrybiškumo (pasižymi originaliu mąstymu, numato alternatyvinius sprendimus, lengvai prisitaiko prie pokyčių, siekia įgyvendinti savo idėjas ir įtraukti į jų įgyvendinimą kitus); asmeninę (pozityviai vertina save, pasitiki savimi, siekia savo tikslų, moka susidoroti su stresu) (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008, p. 6) (žr. 9 pav.).

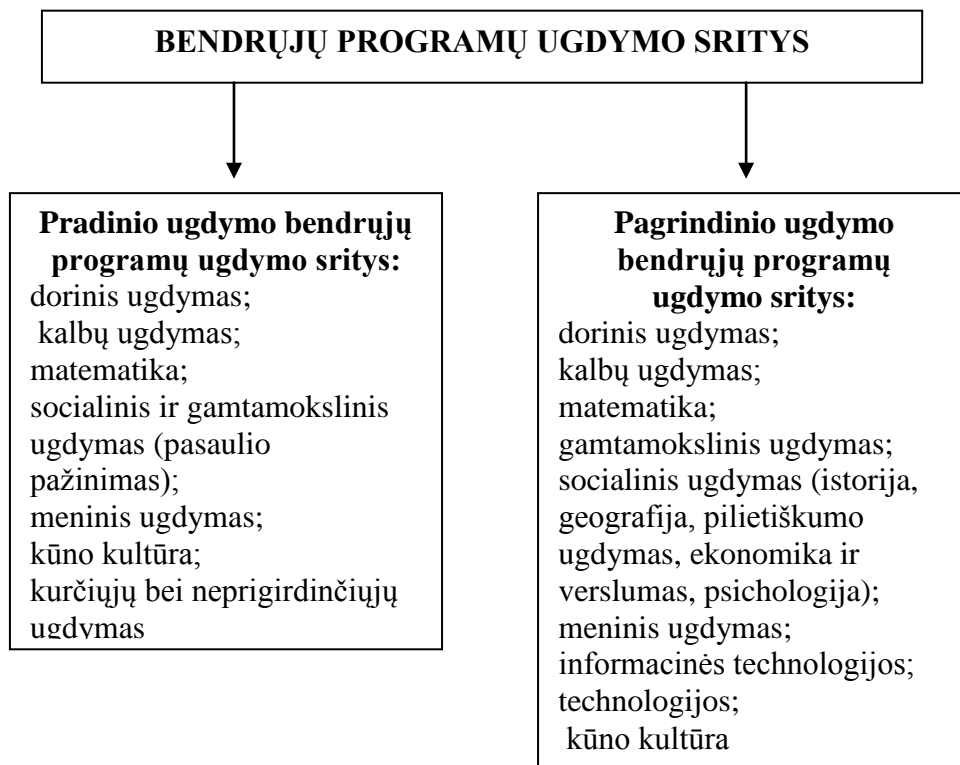
9 pav. Mokinio įgyjamos bendrosios kompetencijos baigus bendrąsias programas

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrąsias programas (2008)

Lietuvos bendrųjų programų ugdymo turinys turi įtraukti mokinį, kad jis aktyviais ir sąmoningai siektų mokytis. Svarbu pažymėti, jog bendrųjų programų ugdymo procesas yra lankstus, atsižvelgiantis į vykstančius pokyčius, mokinių daromą pažangą. Ugdymo procese turėtų vyrauti mokytis padedantis vertinimas (mokytojas turi nuolat suteikti mokiniui apie jį informaciją apie jo daromą individualią pažangą; mokinys turi būti mokomas pats save įsivertinti) (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008, p. 7).

Specialiųjų ugdymo poreikių turintiems mokiniams ugdymo turinys formuojamas pagal Bendrąsias programas, bet atsižvelgiant į individualius šių žmonių gebėjimus, poreikius ir pasiekimus. Svarbu, jog mokymosi turinys būtų orientuotas skatinti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių asmenų savigarbą ir motyvaciją mokytis (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008, p. 8).

Apibūdinus bendrųjų ugdymo programų sudarymo principus; tikslą; laukiamus rezultatus ir įgyjamas bendrąsias kompetencijas, reikalinga nurodyti bendrųjų programų struktūrą. Pradinio ugdymo bendrųjų programų dalykai yra suskirstyti į septynias ugdymo sritis: dorinį ugdymą; kalbų ugdymą; matematiką; socialinį ir gamtamokslinį ugdymą (pasaulio pažinimą); meninį ugdymą; kūno kultūrą ir kurčiųjų bei neprisigirdinčiųjų ugdymą (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008, p. 9) (žr. 10 pav.).

10 pav. Lietuvos Bendrųjų programų pradinio ir pagrindinio ugdymo sritys

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrąsias programas (2008)

3. TOLERANCIJOS UGDYMAS MOKYKLOJE

Atlikus bendrųjų programų analizę tolerancijos ir pagarbos kitam ir kitokiam ugdymo aspektu, varbu pateikti atliktų tyrimų apie tolerancijos ugdymą mokykloje analizę.

J. Reingardė, N. Vasiliauskaitė ir N. Erentaitė (2010) atliko kiekybinę tolerancijos ir multikultūrinio ugdymo bendrojo lavinimo mokyklose tyrimą, apklausiant mokytojus ir mokinius. Tyrime dalyvavo 94 pedagogai ir 213 mokinių. Mokinių amžiaus vidurkis – 16 metų. Mokytojų socialinė tolerancija buvo matuojama pagal tai, kiek mokytojai toleruoja kitų religijų, tautybių, rasių, homoseksualų ir neįgaliųjų asmenų buvimą tarp mokinių, kitų mokytojų, savo draugų ir kaimynų. Tyrimo rezultatai parodė, jog palankiausiai mokytojai vertina kitataučius ir kitatikius. Taip pat pakankamai aukšta tolerancija neįgaliesiems ir kitų rasių atstovams. Mažiausiais mokytojų tolerancijos lygmuo - homoseksualiems asmenims. 35 % mokytojų nurodė, jog jiems nepriimtinas homoseksualių mokinių buvimas jų aplinkoje, 37 % mokytojų teigė, jog jiems nepriimtina bendrauti su homoseksualiais kolegomis, 38 % tvirtino, jog jie nenorėtų gyventi kaimynystėje su homoseksualiais žmonėmis, 45 % mokytojų nepriimtina, kad homoseksualių asmenų būtų jų draugų tarpe (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010, p. 33). Tyrimo duomenys parodė, jog esant artimesnei aplinkai pedagogams tuo labiau yra nepriimtina joje matyti homoseksualius asmenis. Tyrimo rezultatai taip pat parodė, jog Vilniaus miesto pedagogų socialinė tolerancija yra truputį didesnė nei kitų miestų pedagogų.

J. Reingardės, N. Vasiliauskaitės ir N. Erentaitės (2010) atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog rečiausiai pedagogai analizuoja diskriminuojamų grupių padėtį kitose šalyse, taip pat beveik trečdalis pedagogų retai kalba apie stereotipus, jų ištakas ir padarinius, retai yra analizuojama diskriminuojamų grupių padėtis Lietuvoje bei socialinės atskirties grupių istorija. Tyrime daroma išvada, jog šiandieninėje mokykloje nepakankamai dėmesio skiriama žmonių socialinei ir kultūrinei įvairovei bei pagarbai žmonių teisėms analizuoti. Pastarajam teiginiui pritarė 47 % tyrime dalyvavusių pedagogų.

Tyrimo duomenys parodė, jog Lietuvoje pedagogai pasižymi menka multikultūrine kompetencija, ji yra lokali, o pedagogams trūksta kritinės refleksijos. Rezultatai parodė, jog žiniasklaida yra pagrindinis šaltinis, iš kurio pedagogai semiasi informacijos apie kitas kultūrinės grupes. Pedagogai rečiausiai pasinaudoja galimybe kelti kvalifikaciją įvairovės ir lygių galimybių srityje (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010, p. 51).

J. Reingardės, N. Vasiliauskaitės ir N. Erentaitės (2010) atliktame tyrime buvo siekiama nustatyti ne tik mokytojų, bet ir mokinių socialinės tolerancijos lygmenį. Atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog didžiausią toleranciją mokiniai jaučia kitatikiams, antroje vietoje – kitataučiams, po to neįgaliesiems, kiek mažesnę toleranciją jaučia kitų rasių atstovams, o mažiausias netolerancijos

lygmuo mokinių tarpe yra nukreiptas į homoseksualus. Lyginant Kauno ir Vilniaus mokyklas buvo nustatyta, jog tarp mokinių didesnis netolerancijos lygmuo pasireiškia Kauno mokyklose nei Vilniaus mokyklose (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010, p. 53). Tyrimo rezultatai parodė, jog absoliuti dauguma mokinių diskusijas apie socialinę ir kultūrinę įvairovę bei nelygybę mokykloje laiko nedažnomis. Dažniausiai, mokinių nuomone, yra nutylimos su homoseksualumu ir jų diskriminacija susijusios temos. Mokinių nuomone, pedagogai mažiausiai išmano seksualinių mažumų diskriminacijos ir lyčių nelygybės klausimais. Nuo trečdaliao iki dviejų trečdalių mokinių nurodė, jog nesusiduria su multikultūrinį pažinimą skatinančiomis veiklomis mokykloje. Tyrime deklaruojama, jog palankus klasės psichologinis klimatas skatina toleranciją mokinių tarpe. Palanki mokiniams klasės tvarka skatina mokinių toleranciją kitataučių, kitatikių ir neįgaliųjų atžvilgiu. Tyrime daroma išvada, jog esant pozityvesnei mokyklos atmosferai, mokiniai tampa tolerantiškesni kitataučių, kitatikių ir neįgaliųjų atžvilgiu (Reingardė, Vasiliauskaitė, Erentaitė, 2010, p. 71).

I. Balčiūnienė ir N. Mažeikienė, atlikusios kokybinės turinio analizės tyrimą, padarė išvadą, jog religinis ugdymas gali plėtoti daugiakultūrį demokratinį ir „dalyvaujantį“ pilietiškumą bei prisidėti prie tolerancijos plėtojimo (2010, p. 43). Derinant religinį ir pilietinį ugdymą yra susipažįstama su „kitoniškumu“. Grupelėse diskutuojant apie savo religiją ir išklausant kitų religijų aspektus yra plėtojamos tolerancijos, atvirumo kitoniškumui, dialogiškumo vertybės (Balčiūnienė, Mažeikienė, 2010, p. 43).

K. Godwin, C. Ausbrook ir V. Martinez (2001) yra atlikta studija apie tolerancijos ugdymą Jungtinėse Amerikos Valstijose valstybinėse ir privačiose mokyklose. Autorių yra tvirtinama, jog netolerancija yra natūralesnė žmonių būseną nei tolerancija. Ugdymas (angl. *education*) yra geriausias vaistas netolerancijai, vadinasi, siekiant kovoti su netolerancija, netolerantiškomis pažiūromis ir nuostatomis reikia ugdyti ir lavinti žmogų, kad jo pažiūros ir nuostatos taptų tolerantiškos. Valstybinėje mokykloje mokosi įvairių etninių grupių, kultūrų, lyčių, socialinių grupių asmenys. Valstybinės mokyklos, kaip pažymi K. Godwin, C. Ausbrook ir V. Martinez, turėtų siekti parodyti mokiniams, jog tie, kurie skiriasi nuo jų ar yra kitokie, nėra jiems pavojingi (2011, p. 543). Kai kuriose privačiose mokyklose, pvz., krikščionių mokyklose, kai kurių autorių yra teigiama, jog nėra sudarytos sąlygos tolerancijai vystyti ir plėtoti, kadangi pati mokykla jau yra atsiskyrusi kaip tam tikra grupė (pvz., krikščionių) iš kitų. Religinio pobūdžio mokyklose mokiniams nėra suteikiama galimybė patiems susidaryti vaizdą apie alternatyvų pasaulio suvokimą, religijas ir kultūras. K. Godwin, C. Ausbrook ir V. Martinez (2001) yra tvirtinama, jog valstybinėse mokyklose, kur yra įvairių rasių, tautų, kultūrų įvairovė, yra sudaromos palankesnės sąlygos tolerancijai ugdyti negu privačiose mokyklose. Atlikdami tyrimą autoriai išsikėlė hipotezę, jog didesnė įvairovė ir skirtingumas skatina didesnę toleranciją.

Tyrimui atlikti buvo pasirinktos trys mokyklos – valstybinė mokykla, neevangelinė privati mokykla ir evangelinė privati mokykla. Atlikto tyrimo rezultatai paneigė išsikeltą hipotezę, jog privačiose mokyklose besimokinančių mokinių tolerancijos lygmuo yra mažesnis nei valstybinėse mokyklose besimokinančiųjų. K. Godwin, C. Ausbrook ir V. Martinez atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog demokratinių normų lygmuo yra didžiausias neevangelinėse mokyklose besimokinančių mokinių – 22,6, antroje vietoje – evangelinėse privačiose mokyklose – 21,6, o mažiausias – valstybinėse mokyklose – 20,7 (2001, p. 544). Politinė tolerancija labiausiai pasireiškia evangelinėse privačiose mokyklose – 15,4, antroje vietoje – neevangelinėse privačiose mokyklose – 14,9, ir galiausiai valstybinėse mokyklose – 14,6 (Godwin, Ausbrook, Martinez, 2001, p. 544) (žr. 1 lent.).

1 lentelė. Demokratinių normų ir politinės tolerancijos vidurkis pagal mokyklos tipą

Variantai	Valstybinė mokykla	Neevangelinė privati mokykla	Evangelinė privati mokykla
Demokratinės normos	20,7	22,6	21,6
Politinė tolerancija	14,6	14,9	15,4

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus pagal K. Godwin, C. Ausbrook ir V. Martinez (2001, p. 544)

K. Godwin, C. Ausbrook ir V. Martinez atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog valstybinės mokyklos nepralenkia privačių mokyklų mokydamos demokratinių vertybių. Taip pat buvo nustatyta, jog etnis skirtingumas klasėje neskatina tolerancijos ir demokratinių normų laikymosi. Kuo didesnis skirtingumas mokykloje (rasiniu, etniniu, religiniu požiūriu), tuo mokiniai labiau linkę save atskirti nuo mažiau mėgstamų grupių. Autoriai padarė išvadą, jog privatinės mokyklos labiau prisideda prie tarptautinių grupių bendradarbiavimo ir draugystės stiprinimo bei demokratinių normų palaikymo nei valstybinės mokyklos.

C. Donnelly (2004) tyrė mokytojų įtaką vaikų tolerancijai ir pagarbai formuotis Šiaurės Airijos mokyklose. Buvo atliekama 18 interviu su mokytojais, kurių analizė parodė, jog asmeninės mokytojų vertybės ir įsitikinimai daro įtaką visam mokyklos etoso formavimuisi. Jeigu mokytojai neranda laiko ir erdvės kritiškai pažiūrėti į savo asmenines vertybes, potencialiai kyla pavojus mokykloje kilti psichologiniams barjerams ir mokyklos susiskaldymui į atskiras grupes.

C. Donnelly (2004) atliktų interviu su 18 mokytojų analizė parodė, jog dauguma mokytojų nesutiko su tvirtinimu, jog mokyklų skirstymas pagal tikėjimą vėliau gali sukelti įvairių probleminių situacijų, priešingai, mokytojų buvo tvirtinama, jog tai yra normalus ir natūralus būdas. Atlikta interviu analizė parodė, jog mokytojai nemato didelio poreikio savirefleksijai apie jų pačių

perspektyvas ir vertybes, ir nebuvo linkę manyti, jog jų pačių vertybės ir pasaulio vaizdas daro įtaką santykiams mokykloje.

C. Donnelly (2004) tvirtina, jog siekiant mokykloje plėtoti sanglaudą ir toleranciją, turi būti pripažįstama, jog mokytojų stereotipai ir prielaidos turi lemiamos įtakos mokyklos etosui ir mokinių tolerantiškoms nuostatomis formuotis. Jeigu mokytojai per mokymus nebus skatinami reflektuoti ir kritiškai pažiūrėti į savo vertybes ir turimą pasaulio vaizdą, tuomet ir toliau egzistuos mokyklos, kuriose bus sudarytos sąlygos netolerancijai plėtotis. Tokiu būdu bus sudarytos sąlygos psichologiniams barjerams ir mokyklos bendruomenės susiskaldymui ir pasidalinimui (Donnelly, 2004, p. 277).

F. Schweitzer (2007) tyrė sąsają tarp tolerancijos ir individualizuotos religijos. Besiremdamas įvairių atliktų tyrimų duomenimis autorius identifikuoja daug probleminių sričių (pvz., krikščionių požiūris į islamo išpažinėjus), taip pat aptariamos individualizuotos religijos tolerantiškam ugdymui pasekmės. Pastebima, jog Vokietijoje ir kitose Europos šalyse yra laikomasis skirtingų religinio švietimo modelių. F. Schweitzer (2007) kelia pagrindinį probleminį klausimą – ar religija ir religinis ugdymas (švietimas) gali būti tolerancijos šaltinis. Autorius teigia, jog bendradarbiaujančio religinio mokymo dialogo modelis potencialiai gali palaikyti religinius tapatumus ir tuo pačiu teigti dialoginį atvirumą (Schweitzer, 2007, p. 89).

F. Schweitzer (2007) tvirtina, jog religijos mokymas gali sąlygoti toleranciją kitoms religijoms. Jeigu religijos mokymu (angl. *religion education*) yra padedama suprasti kitas religijas, mokiniams gali būti padedama išvengti stereotipinių požiūrių ir barjerų (pvz., krikščionims į islamo išpažinėjus). Svarbu pažymėti, jog tolerantiškas požiūris į kitas religijas priklauso nuo pateikiamos informacijos kokybės apie kitas religijas ir pateikimo būdo. Jeigu religinis švietimas susideda tik iš vienos religijos mokymo, toks modelis neskatina tolerantiško požiūrio į kitas religijas. Tinkamas religinio švietimo modelis turėtų apimti įvairių religijų objektyvaus ir nešališko vaizdo pateikimą. F. Schweitzer (2007) siūlo priimti tokį religinio švietimo modelį, kuriame būtų sudarytos tinkamos sąlygos religiniam tapatumui išlaikyti, bet tuo pačiu dialogui tarp skirtingų religijų užmegzti. Autorius daro išvadą, jog religinis tapatumas turi būti formuojamas dialogo ir atvirumo kitoms religijoms kontekste. Kooperacinis dialoginis religinio švietimo modelis yra tinkamas pasiekti dvigubam tikslui – palaikyti religinį tapatumą ir tuo pačiu plėtoti dialogą ir atvirumą kitoms religijoms (Schweitzer, 2007, p. 98).

T. Lintner (2005) siūlo ugdyti toleranciją pradinėje mokykloje pasitelkiant fotografijas. Autorius siūlo fotografijų pagalba pradinėse mokyklose statyti užuojautą ir supratimą, tokiu būdu mokytojams sukuriant tokią aplinką, kurioje mokiniai suprastų ir gerbtų skirtumus. T. Lintner (2005) pasitelkdamas *kitų* ir *kitokių* fotografijas siekė sukurti kitų ir kitokių pažinimą ir suvokimą. Pasitelkiant fotografijas galima sumažinti mokinių stereotipines nuostatas į *kitus* ir *kitokius*. T.

Lintner (2005) projekto metu siekė pristatyti mokiniams fotografijas, kuriose būtų vaizduojami asmenys, kurie skiriasi fizine, kultūrine ar ekonomine prasme. Tokiu būdu autorius siekė parodyti mokiniams, jog įvairovė yra ne atskiras konstruktas, bet gali būti jos įvairių apraiškų (Lintner, 2005, p. 35).

Autorius, pristatydamas fotografijas, pateikė tris skirtingumų rūšis – kultūrine, fizine ir ekonomine prasme. Autorius pateikė fotografijas su skirtingais ir kitokiais žmonėmis, kurie užsiima panašia ir artima veikla pradinėje mokykloje besimokinantiems mokiniams. Tokiu būdu buvo siekiama parodyti, jog nors yra pastebimi tam tikri skirtingumai, bet tuo pačiu parodant, jog egzistuoja ir bendrumai (pvz., ta pati veikla). Fotografijomis buvo siekiama sumažinti atstumą tarp įvaizdžio (vaikų fotografijose gyvenimas ir patirtis) ir realybės (mokykloje esančių vaikų gyvenimas ir patirtis) (Lintner, 2005, p. 35).

Pagrindinis fotografijos metodo tikslas buvo sujungti mokinių gyvenimą ir patirtį su *kitų* ir *kitokių* gyvenimu ir patirtimi. Mažinant skirtumus mokytojai turėtų skatinti mokinius giliau vertinti įvairovę ir pripažinti panašumus. Pagrindinis šio projekto tikslas – sustiprinti panašumus tarp kitų ir mūsų, o ne pabrėžti tautos, papročių, vietos, sistemos skirtumus. Jei mokiniai išmoks suvokti skirtingumus kaip nepavojingus, didės tikimybė, jog bus išvengiama nesusipratimų, netolerancijos ir prietarų. Fotografijų pagalba gali būti formuojama mokinių užuojauta ir supratimas mokytojams sukuriant aplinką, kur mokiniai supranta ir gerbia skirtumus (Lintner, 2005, p. 37).

D. L. Vietze ir E. J. Hildebrandt (2009) tvirtina, jog prie vaikų tolerancijos ugdymo labai prisideda tėvų pozicija ir ypač ankstyvame amžiuje. Autoriai tvirtina, jog pirmiausia tėvai turi turėti tinkamą požiūrį ir nuostatas į kitus, tokiu būdu skatindami lygybę ir teisingumą vaikams ir jaunimui. Atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog vaikai, kurių tėvai kalbėjo su jais apie žmonių odos spalvos nepažeidžiamumą ir kultūrinius skirtingumus, pasižymėjo mažesniu odos spalvos šališkumu negu vaikai, kurių tėvai apie tai su jais nekalbėjo (Vietze, Hildebrandt, 2009, p. 34). Studija taip pat parodė, jog vaikai, kurie mokykloje turėjo mažai kontaktų su *kitokiais* nei jie, pasižymi didesniu favoritizmu nei vaikai, kurie mokykloje turėjo daug kontaktų su *kitokiais* ir *skirtingais* nei jie. D. L. Vietze ir E. J. Hildebrandt (2009) teigia, jog tėvai turėtų paruošti savo vaikus kalbant apie kitų grupių, religijų, odos spalvų žmones, aiškinant, jog šališkumas kurių nors grupių atžvilgiu gali būti žalingas.

Lietuvoje atlikto pradinė klasių mokinių tėvų ir globėjų tyrimo rezultatai rodo, jog jie nenorėtų, jog klasėse kartu su jų vaikais mokytųsi vaikai su negalia. Tokia tėvų pozicija parodo tėvų netoleranciją *kitų* ir *kitokių* atžvilgiu (Vilmorus, 2010).

A. Bryzan ir F. Vavrus (2005) pažymi, jog globalizacijos procesai kelia pedagogikai naują iššūkį – mokyti apie skirtingumus visame pasaulyje. Nepaisant kultūrinių, civilizacinių, nacionalinių, etninių ir rasinių skirtumų visų siekiamybė turėtų būti noras taikiai sugyventi.

Ugdymas gali atlikti reikšmingą vaidmenį įveikiant įvairias netolerancijos formas, plačiai paplitusias visuomenėje. Kita vertus tolerancijos mokymas gali sąlygoti galių disbalansą ir netoleranciją visuomenėje. Ugdymo sistemos visuomet yra sąlygotos konteksto, kuriame ugdoma. Tolerancijos ugdymo kritikai pabrėžia, jog tolerancijos ugdymas pats vienas yra nepakankamas ir nepajėgus išspręsti kylančius konfliktus be politinės, socialinės ir ekonominės paramos.

Edukacija pati savaime nėra veiksminga ir nėra pakankama, turi būti derinama su kitomis praktikomis. Kai kurie multikultūralizmo kritikai tvirtina, jog multikultūralizmo šalininkai per daug pabrėžia ir akcentuoja multikultūriškumą, skirtingumą ir tokiu būdu patys skiepija netoleranciją (Bryzan, Vavrus, 2005, p. 196).

Apibendrinant vertinga pažymėti, jog tolerantiškas požiūris ir nuostatos į *kitus* ir *kitokius* gali priklausyti nuo įvairių priežasčių ir aplinkybių. Viena iš jų – mokyklos tipas (privati, valstybinė, religinė ar nereliginė mokykla). Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog valstybinėje nereliginio pobūdžio mokykloje, kur vyrauja didelė kultūrų, etninių ir religinių grupių įvairovė, turėtų būti pasiekiamas aukščiausias tolerancijos lygmuo. Tačiau kaip parodė atlikto tyrimo JAV rezultatai, didžiausiu tolerancijos lygmeniu pasižymi nereliginio ir religinio pobūdžio privačios mokyklos. Dar viena aplinkybė, kuri daro įtaką mokinių tolerantiškoms nuostatoms formuotis – mokytojų turimas etosas. Atlikto tyrimo Šiaurės Airijoje rezultatai parodė, jog mokytojai nepripažįsta, jog jų turimos vertybės ir savirefleksija gali turėti įtakos mokyklos etosui ir mokinių tolerancijos ugdymui. Vokietijoje atliktos studijos rezultatai parodė, jog mokinių tolerancijos lygmuo gali priklausyti nuo pasirinkto religinio švietimo modelio mokykloje. Palankiausiu modeliu mokinių tolerantiškoms pozicijoms formuotis yra tvirtinamas kooperacinis religinis švietimas, kuris inspiruoja individualaus religinio tapatumo išlaikymą, tuo pačiu skatinant dialogą ir atvirumą kitoms religijoms ir religinėms grupėms. Dar viena iš priežasčių, nuo kurios gali priklausyti tolerancijos lygmuo mokykloje – psichologinis klimatas mokykloje. Kuo palankesnis klasės psichologinis klimatas ir klasės tvarka, tuo didesnis mokinių tolerancijos lygmuo kitataučiams, kitatikiams ir neįgaliesiems. Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog labiausiai pedagogų ir mokinių netoleruojama grupė – homoseksualai. Šią poziciją galima aiškinti tuo, jog Lietuvoje homoseksualai labiausiai stereotipizuojami ir nepripažįstami kaip socialinė kultūrinė grupė. Prie vaikų tolerancijos ugdymo, ypač ankstyvame amžiuje, stipriai prisideda ir tėvų nuostatos ir požiūris į *kitus* ir *kitokius*. Svarbu pabrėžti, jog vien tik tolerancijos ugdymas yra nepakankamas kovoti su įvairiomis netolerancijos formomis. Taip pat reiktų pažymėti, jog per didelis skirtingumo ir multidimensiškumo akcentavimas ir pabrėžimas, nuolatinis kalbėjimas apie visuomenės skirtingumus, taip pat gali sąlygoti netoleranciją.

4. UGDYMO PRIEMONIŲ TURINIO KOKYBINĖ ANALIZĖ IR MOKINIŲ NUOMONĖS ANALIZĖ

4.1. Tyrimo metodologija ir organizavimas

Tyrimo metodu pasirinkta ugdymo priemonių turinio kokybinė analizė. Analizei atlikti pasirinkti bendrojo lavinimo programos 3-ios ir 4-tos klasės vadovėliai. Tyrimo objektas - pradinės mokyklos (3-4) klasės socialinio ugdymo srities turinys. Trečioje ir ketvirtoje pradinio ugdymo klasėje socialinį ir gamtamokslinį ugdymą atitinka *pasaulio pažinimo* dalykas. Todėl tyrimo objektu pasirinktos 3-ios ir 4-tos klasės pasaulio pažinimo vadovėliai (žr. 2 lent.).

2 lentelė. Pasaulio pažinimo mokymo priemonės trečioje ir ketvirtoje pradinio ugdymo klasėse

Autorius	Pavadinimas	Klasė
R. Makarskaitė-Petkevičienė ir V. Varnagirienė	„RAKTAS, atrakinantis visas Pasaulio pažinimo karalystės duris“	3, 4
V. Jonynienė	„MŪSŲ PASAULIS. Kas? Kaip? Kodėl?“	3, 4
	„VIENAS PASAULIS. Kas? Kaip? Kodėl?“	4
L. Kukanauzienė, E. Minkuvienė, A. Didžgalvienė	„GILĖ“	3, 4

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus

Turinio analizės metodas pasirinktas todėl, kad padeda nustatyti tolerancijos ir pagarbos reikšmių ir tematikos paplitimą mokomojoje medžiagoje. Kokybinė turinio analizė suteikia galimybę giliau pažvelgti į tolerancijos ir pagarbos reikšmių konstravimo specifiką tekstuose, vaizdinėje medžiagoje.

Tyrimo tikslas - ištirti tolerancijos ir pagarbos *kitam* ir *kitokiam* idėjų raišką pradinės mokyklos (3-4) klasės socialinio ugdymo srities turinyje ir jų įgyvendinimą ugdymo procese.

Tyrimo uždaviniai:

1. išanalizuoti, kokia yra formali (tiesioginė) tolerancijos ir pagarbos ugdymo pozicija pasirinktose mokymo priemonėse (pvz., temos, turinys ir kt.);

2. išanalizuoti, kokia yra kontekstinė (netiesioginė) tolerancijos ir pagarbos ugdymo pozicija pasirinktose mokymo priemonėse (pvz., kontekstas, pavyzdžiai, palyginimai, iliustracijos);
3. ištirti mokinių tolerancijos ir pagarbos lygmenį katalikiškoje ir nekatalikiškoje mokyklojėkity ir *kitokių* mokinių atžvilgiu.

Tyrimo objektas – 3-4 klasių mokiniai iš katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos. Viena mokykla buvo pasirinkta katalikiškos ugdymo krypties su vyraujančiomis katalikiškomis tradicijomis ir įsitikinimais (dar vadinami kaip katalikiško tikėjimo vaikai); kita – nespecializuota, valstybinė vidurinė mokykla, kurioje mokosi skirtingų religijų ir įsitikinių mokiniai (dar vadinami kaip nekatalikiško tikėjimo vaikai).

Tyrimo imtis - 3-4 klasių mokiniai.

Tyrimo imtis apskaičiuojama taikant šią formulę:

$$n = 1 / (\Delta^2 + 1/N)$$

n – reikiamų respondentų skaičius

Δ - leidžiamos imties paklaidos dydis (0,05 %)

N – tiriamos visumos skaičius

3-4 klasių mokinių imties apskaičiavimas:

Statistikos departamento duomenimis 7-10 metų amžiaus mokinių 2011 m. buvo 110 328.

Vadinasi, tiriamosios visumos skaičius N yra 110 328.

$$n = 1 / (0,05^2 + 1/110\,328) = 1 / (0,0025 + 0,000009063) = 1/0,002509063 = 398,555$$

Pagal formulę iš viso turėtų būti apklausama maždaug 400 respondentų, bet kadangi 3- 4 klasių mokinių amžiaus vidurkis 9-10 metai, tai ir respondentų reikėtų apklausti perpus mažiau.

Tyrimui buvo apklausta 190 respondentų iš 3- 4 klasių, iš kurių 51 iš katalikiškos mokyklos ir 139 iš nekatalikiškos mokyklos. Siekiant suvienodinti respondentų skaičių tarp abiejų mokyklų, iš nekatalikiškos mokyklos respondentų atsitiktine tvarka buvo atrinktos taip pat 51 anketos. Sumoj buvo apdorotos 102 anketos - 51 anketa iš katalikiškos ir 51 anketa iš nekatalikiškos mokyklos.

Tiriant mokinių pagarbos ir tolerancijos lygmenį *kitų* ir *kitokių* mokinių atžvilgiu, buvo suformuota anketa, kuri buvo kuriama remiantis teorine medžiaga (žr. priedas Nr. 1).

Anketa susideda iš 12 klausimų, kurie nukreipti į mokinių numonės įvertinimą orientuojantis į šalia esančius mokinius ir žmones, kitaip atrodančius, kitataučius, priklausančius kitai etninei grupei, kitos religijos, su protine ir fizine negalia, turinčius priklausomybės problemų, homoseksualus, skirtingų socialinių sluoksnių bei vaikus iš vaikų globos namų.

Klausimų blokais siekiama išaiškinti „kas yra kitoks vaikas ar mokinys“, „ar klasėje ir mokykloje yra kitokių mokinių“, „su kuo (kitokiu) norėtum sedėti viename suole“, „ar norėtum, kad tavo klasėje ir mokykloje būtų kitokių“, „su kuo kalbėsi apie kitokius žmones“, „per kokias pamokas kalbate apie kitokius“, „norėtum ar nenorėtum, kad tavo klasėje būtų kitokių“ ir „ar norėtum daugiau sužinoti apie kitokius žmones?“.

Atsakymų rezultatai buvo matuojami skaičiuojant atsakymų vidurkį ir vertinami pagal Pirsono (*Pearson*) kriterijų. Pirsono χ^2 (chi-square) kriterijus įvertina statistinio ryšio buvimą ar nebuvimą – apskaičiuojami tikėtini dažniai (dažniai, kurių turėtume tikėtis tuo atveju, jei tarp požymių nėra jokio ryšio). Procentinė išraiška skaičiuota su Microsoft Excel programos pagalba.

4.2. Tolerancijos tematikos ugdymo analizė 3 klasės socialinio ugdymo vadovėliuose

Atliekant socialinio ugdymo turinio analizę, buvo suformuota lentelė (darbo modelis), kurioje išskirti pagrindiniai kriterijai, kurių pagrindu buvo analizuojami vadovėliai (žr. 3 lent.). Dėl nenorėjimo per daug išsiplėsti turinio analizei pasirinkta tik 3 klasės vadovėliai.

3 lentelė. Socialinio ugdymo turinio analizės darbo modelis

KRITERIJAI	VADOVĖLIAI		
	R. Makarskaitė-Petkevičienė ir V. Varnagirienė „RAKTAS, atrakinantis visas Pasaulio pažinimo karalystės duris“ (3 klasė, I ir II knygos)	V. Jonynienė „MŪSŲ PASAULIS. Kas? Kaip? Kodėl?“ (3 klasė)	L. Kukanauzienė, E. Minkuvienė, A. Didžgalvienė „GILĖ“ (3 klasė I ir II knygos)
TEMATIKA			
Temų, susijusių su tolerancijos ir pagarbos kitam ir kitokiam ugdymu, skaičius	3 kl., I knyga – 1 tema: „Keičiasi ir berniukai, ir mergaitės“	3 kl. – 8 temos: „Esame drauge“, „Bendras gyvenimas“, „Bendri rūpesčiai“, „Mes kalbame viena kalba, bet skirtingomis tarmėmis“, „Apie bites ir žmones“, „Galios ir negalės“, „Žmonijos turtas“, „Kita tauta – kita kalba“	3 kl. II knyga - 1 tema: „Kam reikalinga oda?“ 3 kl. II kn. žaidimas – „Šalių draugystė“ (71 p.)
	3 kl., II knyga 2 temos: „Mes rodome emocijas“, „Indėnai gyvena Šiaurės Amerikoje“		
Temos, susijusios su skirtingų vertybių toleravimu ir pagarba	3 kl., I kn., 45 p. 1 tema: „Kada rūkaliai pažeidžia nerūkančiųjų teises?“	3 kl., 4 temos: „Esame drauge“, „Po pamokų“, „Kita tauta – kita kalba“ „Trečioje klasėje mokosi labai skirtingi vaikai ir visi turi savo nuomonę“ (3 kl, 13 p.)	
Temos, susijusios su tolerancijos ir pagarbos ugdymu skirtingiems rasiniams-etniniams tapatumams	3 kl., II knyga 2 temos: „Mes rodome emocijas“ („Įvairių tautybių ir skirtingų kultūrų žmonės emocijas reiškia vis kitaip. Pavyzdžiui, kinai pyktį reiškia išplėsdami akis, o baimę – plodami rankomis“ – 40 p.).	3 kl. 2 temos: „Kita tauta – kita kalba“, „Žmonijos turtas“	3 kl. II kn. 1 tema: „Kam reikalinga oda?“ 3 kl. II kn. žaidimas – „Šalių draugystė“ (71 p.)
Temos, susijusios su tolerancijos ir pagarbos ugdymu skirtingoms religijoms		3 kl. 1 tema: „Kita tauta – kita kalba“	
Temos, susijusios su tolerancijos ir pagarbos ugdymu skirtingoms socialinėms klasėms			
Temos, susijusios su tolerancijos ir pagarbos ugdymu skirtingoms lytims	3 kl, I knyga, 1 tema: „Keičiasi ir berniukai, ir mergaitės“		
Temos, susijusios su tolerancijos ir pagarbos			

ugdymu skirtingoms lytiesorientacijoms			
Temos, susijusios su tolerancijos ir pagarbos ugdymu asmenims su fizine negalia		3 kl., „Galios ir negalės“	
Temos, susijusios su tolerancijos ir pagarbos ugdymu asmenims su protine negalia			
KOMPETENCIJŲ UGDYMAS			
Komunikavimo kompetencija	Užduotys visame vadovėlyje, kurias reikia atlikti kreipiantis pagalbos ar patarimo į tėvus. Daug užduočių siūloma atlikti kartu su klasės draugais, bendradarbiaujant.	3 kl. 1 tema „Klasės referendumas“. Visame vadovėlyje taikomas bendradarbiavimo metodas – užduotys atlikti dirbant kartu.	3 kl. I knyga mokytojui: po kiekvieno skyriaus darbas grupėse. Ugdomos nuostatos: gerbti kitą. Nuomonėms išsiskyrus toleruoti kitokį požiūrį. Demonstruoti gebėjimą dirbti kartu ir bendrauti su kitais: išklausti kito žmogaus mintis, išsakyti ir argumentuoti savo nuomonę. Visame vadovėlyje nurodytos užduotys dirbti kartu, projekto užduotys.
Darnaus vystymosi kompetencija	3 kl, I kn., 2 temos: „Reikia mokytis valdytis. Jėga savo teisybės neįrodysi“ (20 p.) „Labai svarbu laiku pasakyti „atleisk““ (21 p.)	3 kl., 7 temos: „Ką kiekvienas iš jūsų galėtumėte padaryti, kad klasėje visi jaustumėtės puikiai?“, „Ne visuomet teisūs tie, kurių yra daugiau“ (8 p.) „Visi esame skirtingi, kiekvienas vis kitoks, tačiau būti drauge tenka visiems ir visokiems“ (9p.) „Bendras gyvenimas“. „Juk tiesa, kad, norint darniai ir gražiai gyventi, būtina: derintis prie kitų žmonių norų ir poreikių; ieškoti daugumai tinkamų sprendimų; suprasti ir atjausti vieniems kitus, padėti, pagelbėti“ (14 p.). „Žmonės, jaučiantys, kad jų darbas yra reikalingas kitiems, yra laimingi“ (15 p.) „Bendri rūpesčiai“	3 kl., I kn. 3 temos: „Kodėl kalbame apie teises ir pareigas“: „Elgtis saugiai, laikytis drausmės ir tvarkos. Gerbti tėvelius, klasės draugus, mokytojus, kitus žmones“. „Laisvė yra daryti viską, kas nekenkia kitam“.
Kultūrinio sąmoningumo kompetencija	3 kl. II kn. 1 tema „Netikėtos šventės“: Šiaurės jūros pakrančių ir miestelių gyventojai švenčia Krevečių šventę; Švedai švenčia Vėžių šventę ir Strimelių šventę;	3 kl. „Kiekvienas žmogus yra vertybė, nesvarbu, žemaūgis jis ar aukštas, storas ar plonas, pasiturintis ar vargšas, ligotas ar sveikas. Nesvarbu, kokios spalvos	3 kl. I kn. Pateikiama nuotrauka su skirtingų rasių ir tautybių žmonėmis – „Išžiūrėk į vaikus. Kokių kraštų gyventojams būdingi tokie bruožai?“

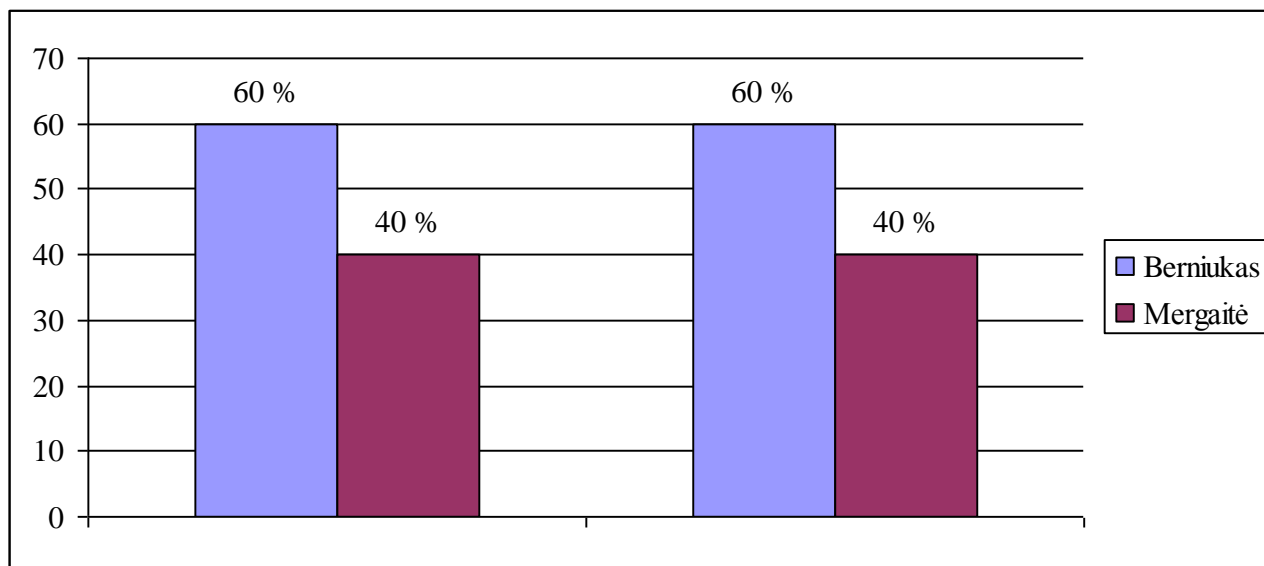
	<p>Austrai – Moliūgų šventė; Prancūzijos kaimuose švenčia Pakalnučių šventę; Ispanijoje – Bulių eitynes; Japonijoje – Vaikų šventė, kur svarbiausias šventės simbolis – karpis; Indijoje vyksta Kupranugarių mugė; Tailande – Lotosų šventė; Lietuvoje – Žolinė (64-65 p.).</p>	<p>jo plaukai ar akys, kokia kalba jis kalba, kokį tikėjimą išpažįsta. Svarbu, jo jausmai, mintys ir darbai“ (190 p.) 3 kl. IV skyrius – Lietuvių tauta: kilmė, kalba, papročiai</p>	<p>3 kl. II kn. 1 tema „Ar mokame bendrauti?“ – „Būtina bendradarbiauti – kalbėti apie tikruosius poreikius, norus, abiem pusėms išklaudyti vienai kitą. Išspręsti barniai didina pasitikėjimą savimi ir vieno kitu“ (34 p.)</p>
Socialinė kompetencija	<p>Socialinė kompetencija ugdoma visame vadovėlyje dalinantis savo mintimis su kitais, kreipiantis pagalbos į tėvus, daug užduočių atliekant bendradarbiaujant su kitais klasės mokiniais.</p> <p>3 kl., I kn., „Kodėl niekam nedera keiktis, šiurkščiai elgtis, įžeidinėti, apkalbėti kitus, nuolat girtis?“ Kodėl nei berniukų, nei mergaičių, nei moterų, nei vyrų nepuošia šiurkštumas, pyktis?“ (39 p.)</p>	<p>3 kl 4. temos: „Svarbiausia, kad liūdintį kas nors suprastų ir užjautų“ (33 p.) „Prisiminkite savo ir savo draugų poelgius, kuriems reikėjo tikėjimo, kantrybės ir širdies šilumos“ (37 p.) „Tas, kuris yra dosnus kitiems, pats turtėja: jo širdis darosi vis geresnė“ (39 p.) „Kur kiekvienas iš Jūsų galėtumėte geriausiai pasireikšti ir suteikti džiaugsmo kitiems?“ (191 p.)</p>	<p>Socialinė kompetencija ugdoma visame vadovėlyje dirbant kartu su draugais, atliekant projekto užduotis.</p>
NETOLERANCIJOS IR NEPAGARBOS RAIŠKA			
Netolerancijos ir nepagarbos atvejai	<p>Netiesiogiai: 3 klasė I knyga 46 psl. paveikslėlis – mergaitė laisto gėles - nuoroda į stereotipo palaikymą, jog tik moterys laisto gėles, ne vyrai.</p> <p>3 kl. I knyga 71 psl. du paveikslėliai – mergaitė siuva, berniukas su tėčiu dirba sodo darbus – palaikomas stereotipas, jog tik moterys siuva, o vyrai dirba sodo darbus.</p> <p>3 kl. II knyga 35 psl. „Aistė su mama tvarkėsi virtuvėje. Staiga iš mergaitės rankų išslydo lėkštė“. – nuoroda į stereotipo palaikymą, jog virtuvėje tvarkosi moterys, ne vyrai.</p> <p>3 kl. II knyga 45 psl. paveikslėlis, kuriame mergaitė ruošiasi skalbti, o berniukas būna šalia – netiesiogiai palaikomas stereotipas, jog moterys</p>	<p>3 kl. 50 psl. paveikslėlis – mergaitė mezga kojine – palaikomas stereotipas, jog tik moterys mezga.</p> <p>3 kl. 166 psl. dvi fotografijos: mergaitė audžia ir mergaitė pina pintinę – stereotipo palaikymas, jog tik moterys audžia ir pina pintines.</p>	<p>3 kl. I knyga – tema „Kur gali augti augalai?“ Paveikslėlis su mergaite, laistančia gėles – nuoroda į stereotipo palaikymą, jog tik moterys laisto gėles, ne vyrai.</p>

	skalbia (namų ruošos darbas, o vyrai – neužsiima namų ruošos darbais, tokiais kaip skalbimas). 3 kl. II knyga, 70 psl. paveikslėlis – tėtis su sūnum su meškere meškerioja – palaikomas stereotipinis lyčių vaidmenų suskirstymas, kaip meškerioja vyrai, o moterys ne.		
--	--	--	--

Šaltinis: sudaryta darbo autoriaus

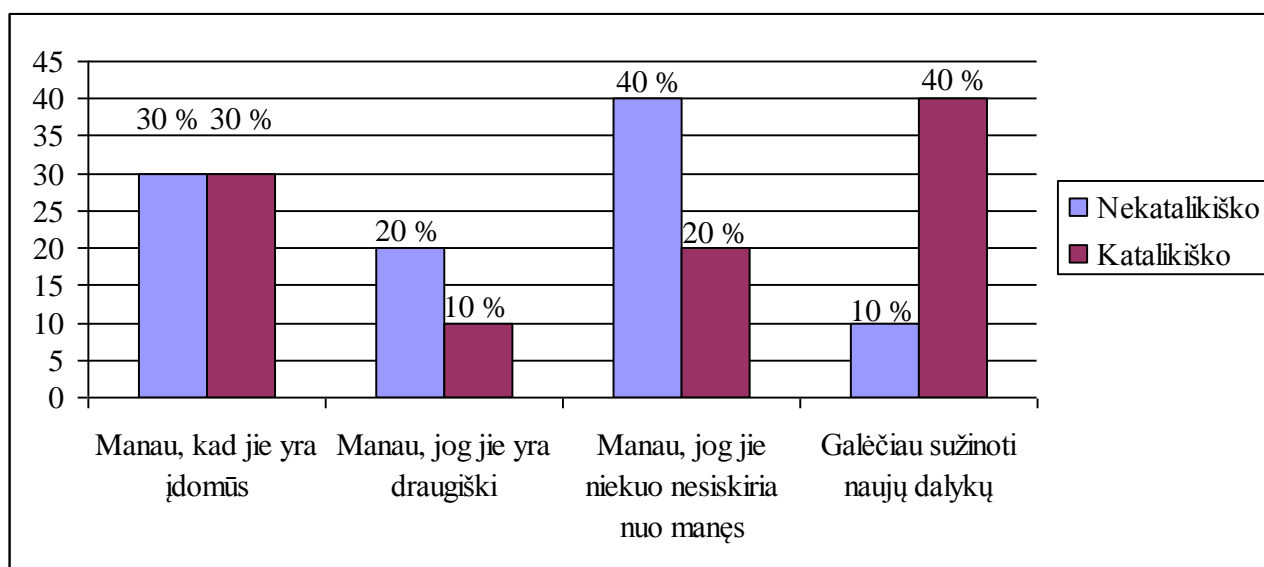
Išskyrus tam tikrus kriterijus ir juos aprašius reikalinga trumpa jų lyginamoji analizė. Atlikus 3-ios klasės gamtamokslinio ugdymo vadovėlių turinio analizę, buvo nustatyta, jog R. Makarskaitės-Petkevičienės ir V. Varnagirienės vadovėliuose aptinkamos 3 temos, skirtos tolerancijos ir pagarbos kitam ir kitokiam ugdymui. V. Jonynienės 3 klasės vadovėlyje šiai tematikai skirtos 8 temos. L. Kukanauzienės, E. Minkuvienės ir A. Didžgalvienės vadovėliuose tolerancijos ir pagarbos ugdymui skirta viena tema ir žaidimas. Galima konstatuoti, jog V. Jonynienės trečios klasės gamtamokslinio ugdymo vadovėlyje tolerancijos ir pagarbos kitam ir kitokiam ugdymui skirta daugiausiai temų lyginant su kitais trečios klasės gamtamokslinio ugdymo vadovėliais.

4.3. Mokinių iš katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklų tolerancijos ir pagarbos kitam ir kitokiam tyrimo analizė

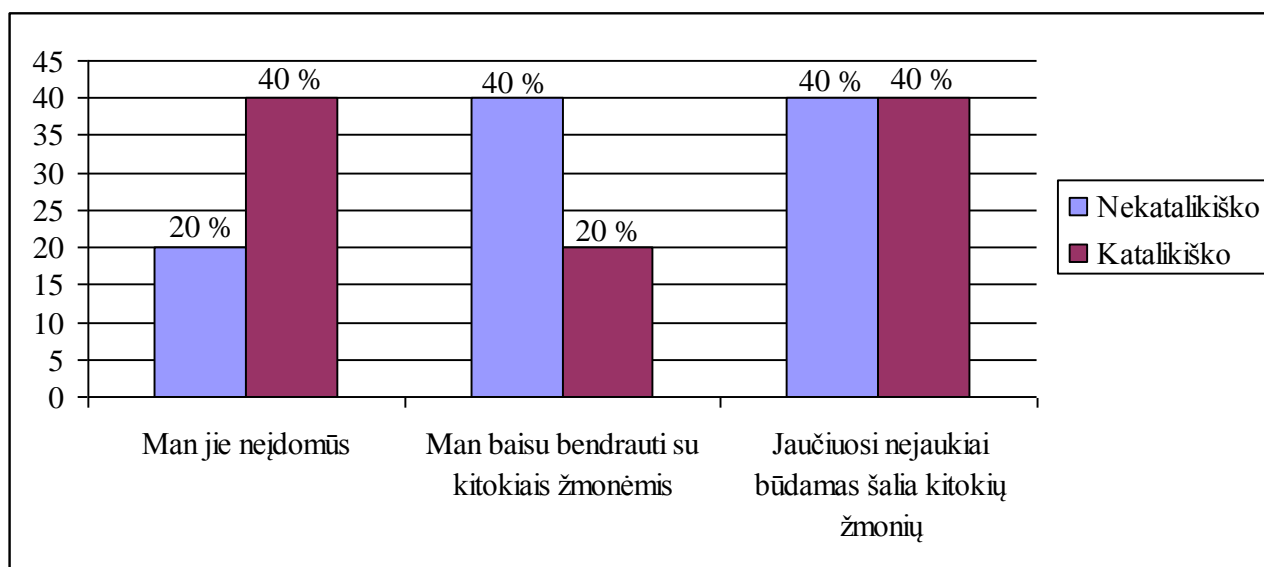
1 pav. Tiriamų vaikų pasiskirstymas pagal lytį.

Remiantis pateiktais 1 pav. duomenimis, matome, kad tiek katalikiškoje mokykloje, tiek nekatalikiškoje mokykloje besimokančių vaikų pasiskirstymas lyties atžvilgiu buvo vienodas. 60 procentų katalikiškoje mokykloje tiriamų vaikų lytis buvo – berniukas, 40 procentų – mergaitė. Analogiška situacija pastebima ir nekatalikiškoje mokykloje.

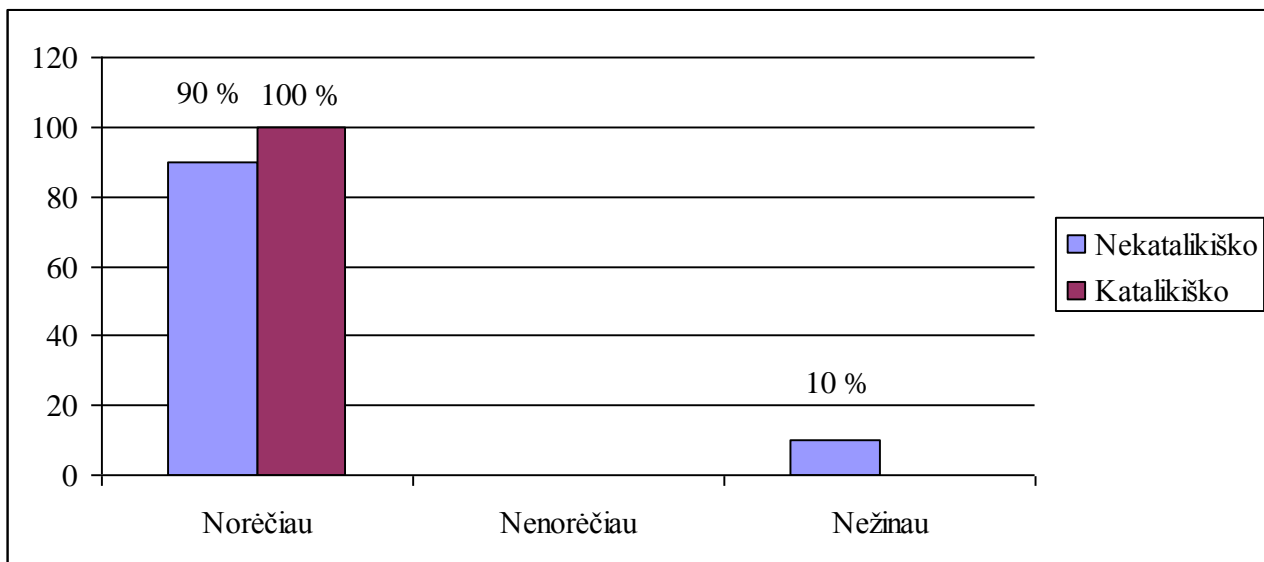
2 pav. Tiriamų vaikų pasiskirstymas pagal tai ar jie norėtų, kad jų klasėje būtų kitokių (iš kitų šalių, kitos religijos ir pan.) mokinių.

Remiantis 2 paveikslėlio pateiktais duomenimis didžiausias procentinis pasiskirstymas tarp katalikiškos mokyklos vaikų 40 procentų, nurodė, kad jie norėtų, kad jų klasėje būtų kitokių mokinių, kadangi jie galėtų sužinoti naujų dalykų, šiuo atveju nekatalikiškos mokyklos vaikai nurodė, kad dėl šios priežasties norėtų – 10 procentų. Katalikiško tikėjimo mokykloje 30 procentų vaikų nurodė manantys, kad kitokie mokiniai yra įdomūs, analogiška situacija pasikartojo ir nekatalikiško tikėjimo mokykloje. Iš nekatalikiškos mokyklos didžiausias procentas vaikų, kaip priežastį kodėl jie norėtų, kad jų mokykloje mokytųsi kitokių vaikų dėl to, kad jie mano, jog visi vaikai yra vienodi (40 procentų), šią priežastį nurodė 20 procentų katalikiškos mokyklos vaikų. 20 procentų nekatalikiškos mokyklos vaikų kaip priežastį nurodė, kad mano, jog jie yra draugiški, su šiuo teiginiu sutiko 10 procentų katalikiškos mokyklos vaikų.

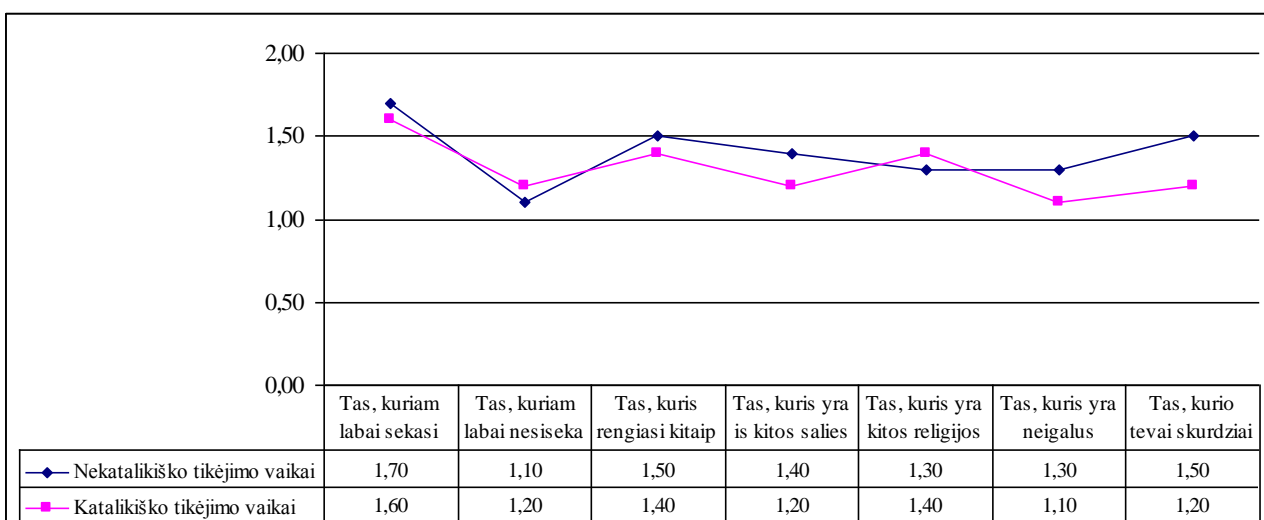
3 pav. Tiriamų vaikų pasiskirstymas pagal tai, kodėl jie nenorėtų, kad jų klasėje būtų kitokių (iš kitų šalių, kitos religijos ir pan.) mokinių.

Remiantis pateiktais duomenimis, kurie pateikia tiriamų vaikų pasiskirstymą pagal tai, kodėl jie nenorėtų, kad jų klasėje būtų kitokių mokinių, pastebime, kad analogiškas vaikų tiek nekatalikiškos tiek katalikiškos mokyklos vertinimas yra „Jaučiuosi nejaukiai šalia kitokių žmonių“ teiginio atžvilgiu – po 40 procentų. Teiginį, dėl kurio vaikai nenorėtų, kad jų klasėje būtų kitokių mokinių, nes jiems yra baisu bendrauti su kitokiais žmonėmis, kaip priežastį nurodė 40 procentų nekatalikiškos mokyklos vaikų, šio teiginio atžvilgiu katalikiškos mokyklos vaikai pasisakė 20 procentų. Kaip priežastį dėl kurios nenorėtų – „Man jei neįdomūs“ nurodė 40 procentų katalikiškos mokyklos vaikų ir 20 procentų nekatalikiškos mokyklos vaikų.

4 pav. Tiramų vaikų pasiskirstymas pagal tai ar jie norėtų sužinoti apie kitų šalių, kitų kultūrų, kitaip gyvenančius žmones.

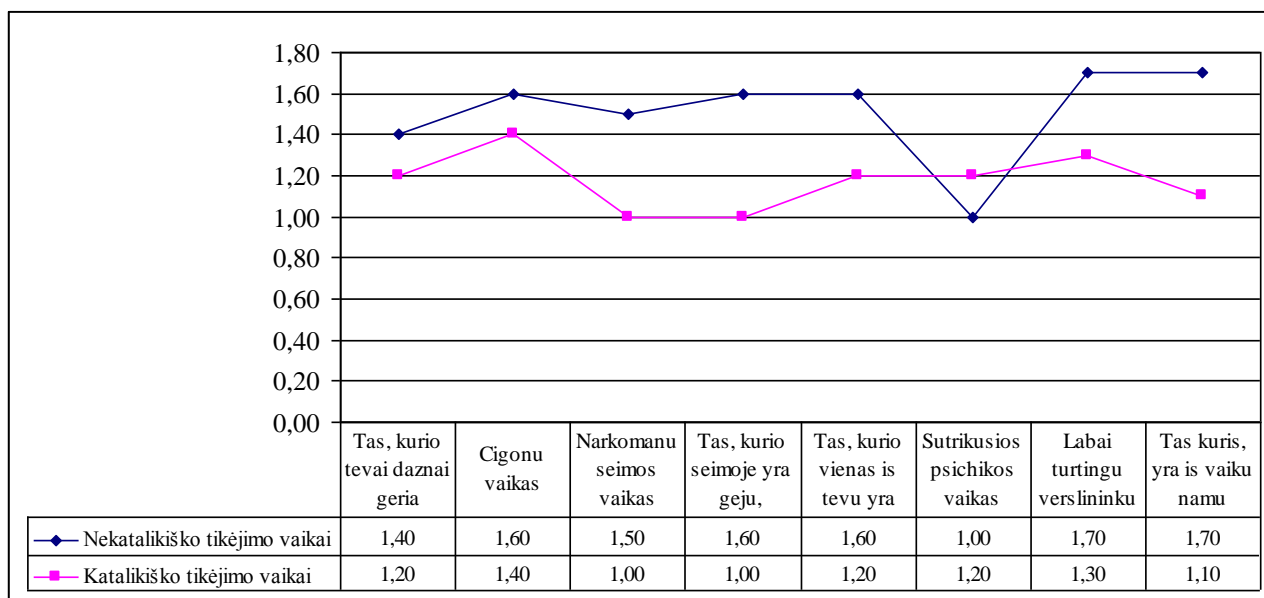
Remiantis pateiktais duomenimis, kurie nurodo tiriamų vaikų pasiskirstymą pagal tai ar jie norėtų sužinoti apie kitų šalių, kitų kultūrų, kitaip gyvenančius žmones, nekatalikiškos mokyklos vaikai nurodė, kad norėtų (90 procentų), katalikiškos mokyklos (100 procentų). Nekatalikiškos mokyklos vaikai nurodė, kad šiuo klausimu nuomonės neturi (10 procentų).

5 pav. Tiramų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant ar jų klasėje yra kitokių mokinių

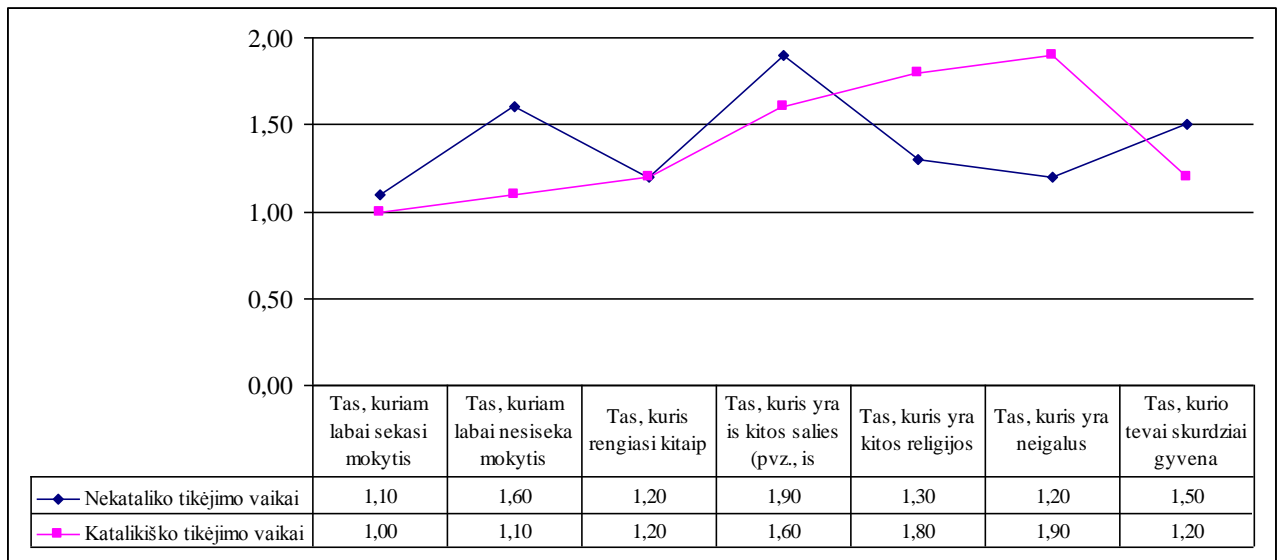
Remiantis pateiktais duomenimis, vaikų nuomonės pasiskirstymas, vertinant, ar jų klasėje yra kitokių mokinių, duomenys tarp nekatalikiškos ir katalikiškos mokyklos vaikų pasiskirstė labai panašiu santykiu. Labiausiai išsiskiriančią kitokio mokinio savybę katalikiškos ir

nekatalikiškos mokyklos vaikai įvardijo tą pačią – „tas, kuriam labai sekasi“. Katalikiškos mokyklos mokiniai nurodė – 1,60 taškų vidurkį, nekatalikiškos – 1,70 taškų vidurkį. Mažiausiai reikšminga savybė, išskiriant kitokį mokinį, tiek katalikiškos, tiek nekatalikiškos mokyklos mokiniai pasirinko „tas, kuriam nesiseka“. Nekatalikiškos mokyklos vaikai nurodė – 1,10 taškų vidurkį, o katalikiškos šiek tiek daugiau nei pastarieji – 1,20 taškų vidurkį.

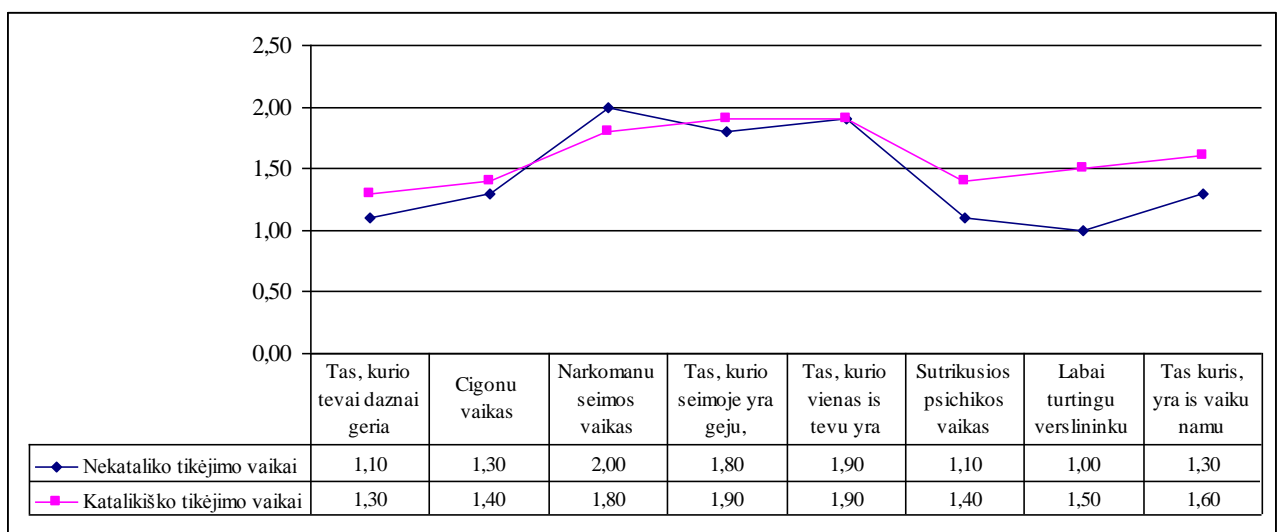
6 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant ar jų klasėje yra kitokių mokinių.

Remiantis pateiktais 6 pav. duomenimis, galime teigti, kad kitokio mokinio klasėje dažniausiai išskirianti savybė, kurią išrinko nekatalikiškos mokyklos vaikai, yra „labai turtingu verslininku vaikas“, ir „tas, kuris yra iš vaikų namų“, kurių taškų vidurkis po 1,70. Tuo tarpu katalikiško tikėjimo vaikai, vertinant kitokį mokinį klasėje įvardijo, kad tai „čigonų vaikas“, kurios taškų vidurkis – 1,40. Mažiausiai reikšmingomis kitokių mokinių savybėmis klasėje nekatalikiškos mokyklos vaikų įvardytos – „tas, kurio tėvai dažnai geria“ (1,40 taškų vidurkis) ir „sutrikusios psichikos vaikas“ (1,00 taškų vidurkis). Šiuo klausimu katalikiško tikėjimo vaikai įvardijo mažiausią taškų vidurkį turinčius veiksnius – „narkomanų šeimos vaikas“ (1,00) ir „tas, kurio šeimoje yra gėjų“ (1,00).

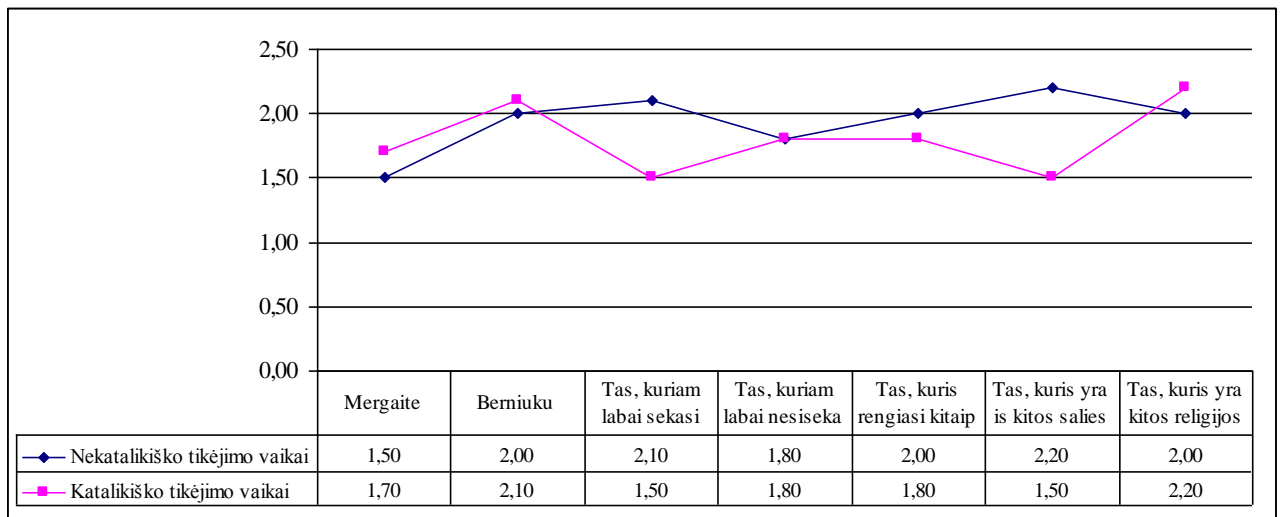
7 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant kas yra kitoks vaikas ar mokinys.

Remiantis 7 pav. gautais tyrimo duomenimis, galime teigti, kad nekatalikiškos mokyklos vaikai įvardina kitokius mokinius ir vaikus pagal kitą tautiškumą, todėl didžiausią taškų vidurkį surinko apibrėžtis „tas, kuris yra iš kitos šalies“ (1,90) ir jų nesugebėjimą gerai mokytis, veiksny – „tas, kuriam labai nesiseka mokytis“ (1,60). Katalikiškos mokyklos vaikai kitokį vaiką ir mokinį įvardijo tą, kuris turi fizinę negalią – „tas, kuris yra neįgalus“ (1,90). Nekatalikiškos ir katalikiškos mokyklos mokiniai įvardijo tą patį mažiausią faktorių, pagal kurį sprendžiamas kitoniškumas, tai „tas, kuriam labai sekasi mokytis“. Nekatalikiškos (1,10) ir katalikiškos (1,00) mokyklos mokinių taškų vidurkiai šiuo klausimu pasiskirstė beveik tolygiai.

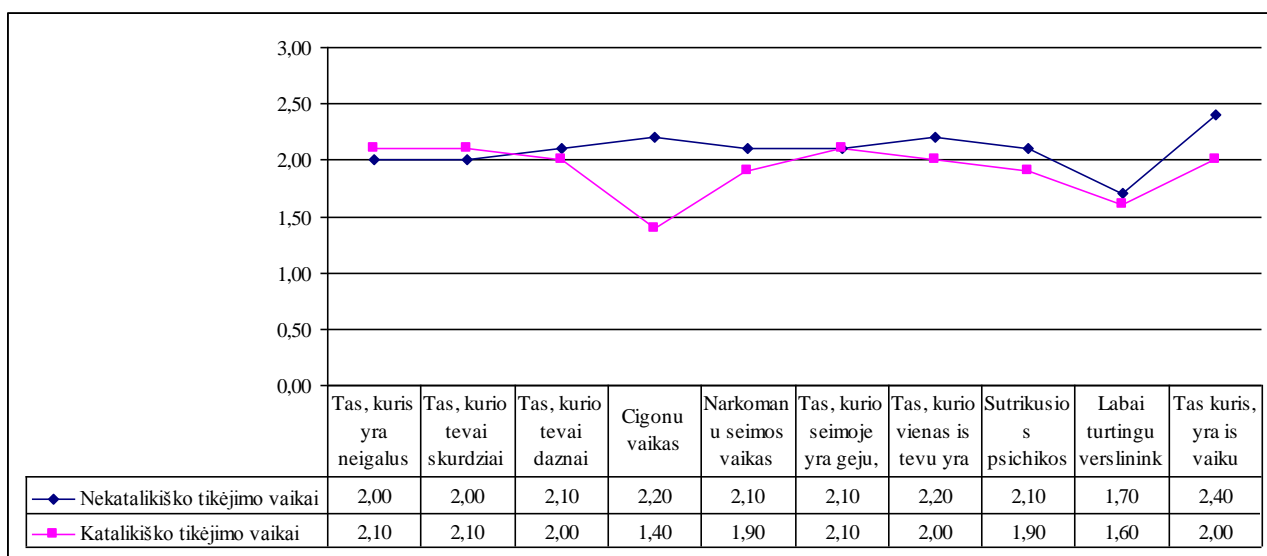
8 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant kas yra kitoks vaikas ar mokinys.

Remiantis gautais 8 pav. duomenimis, kurie pateikia tiriamų vaikų atsakymų pasiskirstymą klausimu, pagal kokius kriterijus jie vertina kitokius vaikus ar mokinius, galime teigti, kad nekatalikiškos ir katalikiškos mokyklos vaikų požiūriai šiuo klausimu išsiskyrė. Nekatalikiškos mokyklos vaikai nurodė, kad kitokius mokinius dažniausiai vertina pagal tai, ar tai tas mokinytis yra iš narkomanų šeimos, ar ne – „narkomanų šeimos vaikas“ (2,00). Katalikiško tikėjimo mokinių taškų vidurkiai ir požiūriai sutapo. Jie įvardijo du veiksnius, pagal kuriuos vertina kitokį vaiką ar mokinį. Tai toks vaikas, „kurio šeimoje yra gėjų“ (1,90) ir „tas, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime“ (1,90). Mažiausiai reikšmingas savybes, kurios lemia vaiko ar mokinio išsiskyrimą, nekatalikiškos mokyklos mokiniai nurodė „labai turtingų verslininkų vaiką“ (1,00), o katalikiškos mokyklos vaikai nurodė, kad „tas, kurio tėvai dažnai geria alkoholį“ (1,30).

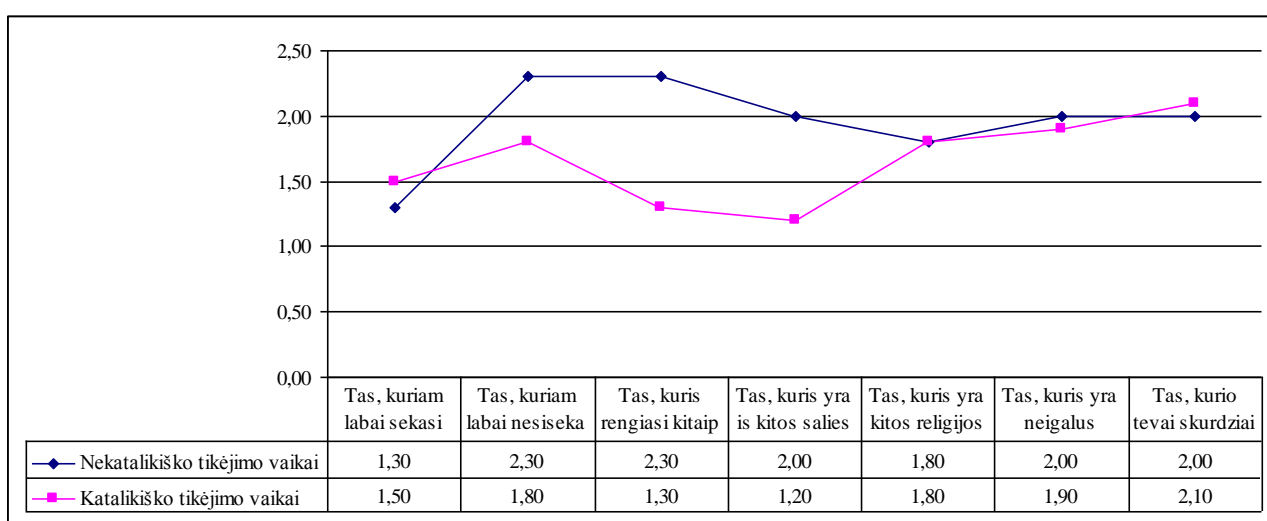
9 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant su koku vaiku jie norėtų sėdėti viename suole.

Remiantis pateiktais tyrimo duomenimis, galime teigti, kad nekatalikiškos mokyklos vaikai labiausiai norėtų sėdėti viename suole su „tuo, kuris yra iš kitos šalies“ (2,20) ir „tuo, kuriam labai sekasi“ (2, 10). O labiausiai nenorėtų sėdėti viename suole su „mergaitė“ (1,50). Žvelgiant į didžiausią taškų vidurkį, galime prieiti prie išvadų, kad katalikiškos mokyklos vaikai labiausiai norėtų sėdėti viename suole su „tuo, kuris yra kitos religijos“ (2,20) ir „berniuku“ (2,10). Katalikiško tikėjimo vaikai rodo savo tolerancija išpažistantiems kitas religijas. Mažiausiai norėtų sėdėti viename suole su „tuo, kuriam labai sekasi“ ir „tuo, kuris yra iš kitos šalies“. Pastaruoju klausimu katalikiško tikėjimo vaikų taškų vidurkiai pasiskirstė vienodai – 1,50.

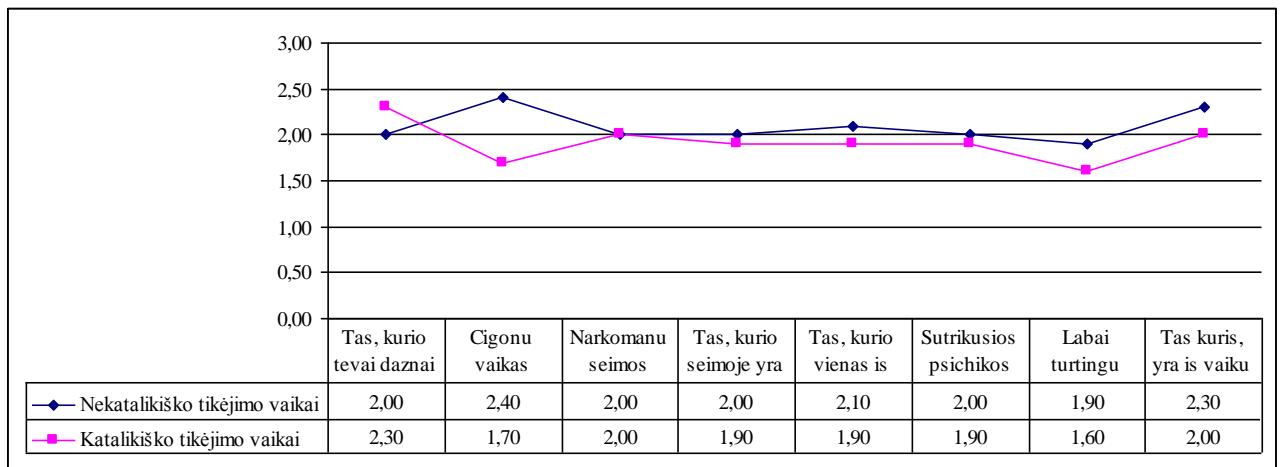
10 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant su koku vaiku jie norėtų sėdėti viename suole.

Pateikti 10 pav. duomenys parodo, kad nekatalikiškos mokyklos vaikai labiausiai norėtų sėdėti viename suole su mokiniu, kuris yra iš vaikų globos namų (2,40). Taip pat jie nurodė, kad norėtų sėdėti viename suole su tuo vaiku, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime (2,20) ir su tuo, kuris yra čigonų vaikas (2,20). Labiausiai nenorėtų sėdėti viename suole su „labai turtingu verslininku“ (1,70). Katalikiško tikėjimo vaikai labiausiai norėtų sėdėti viename suole su tuo, kuris yra neįgalus ir su tuo, kurio tėvai skurdžiai gyvena. Kiekvienos šios grupės taškų vidurkis yra vienodas – 2,10. Labiausiai nenorėtų sėdėti viename suole su čigonų vaiku (1,40). Akivaizdu, kad katalikiškos mokyklos vaikai netolerantiškesni čigonams.

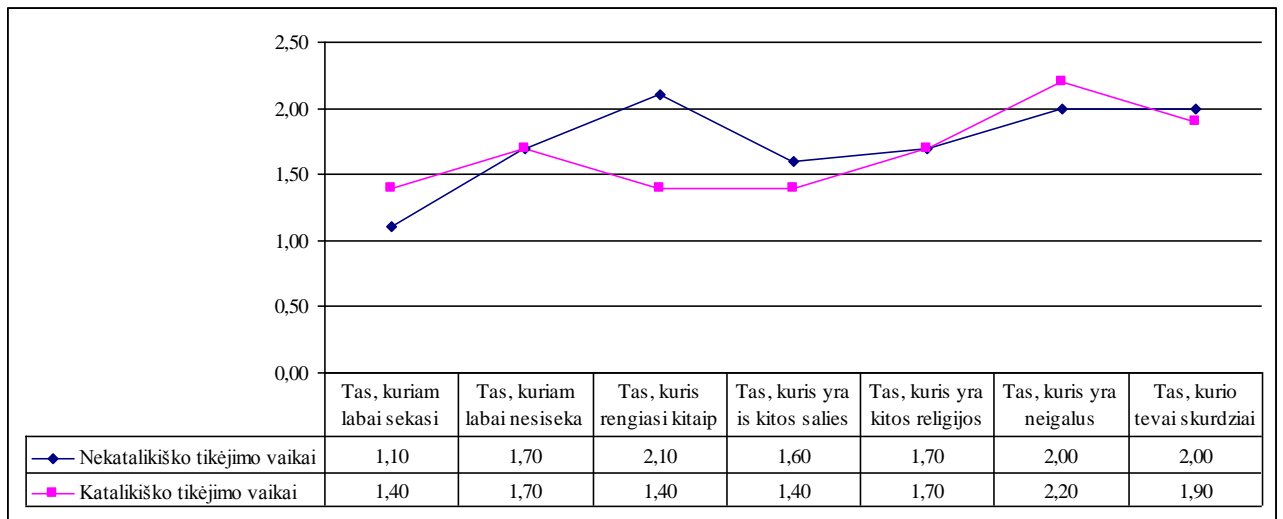
11 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant koks vaikas jie norėtų, kad būtų jų klasėje.

Remiantis pateiktais 11 pav. duomenimis, kurie pateikia tiriamų vaikų atsakymų pasiskirstymą klausimu, kokį jie vaiką norėtų matyti savo klasėje, galime teigti, kad nekatalikiškos mokyklos vaikai įvardijo dvi mokinio savybes, kuriomis jis turėtų pasižymėti, kad būtų mėgstamas ir laukiamas klasėje. Jie norėtų, kad būtų vaikas, „kuriam labai nesiseka“ ir „tas, kuris rengiasi kitaip“. Šie atsakymai surinko vienodą taškų vidurkį – 2,30. Katalikiško tikėjimo klasėje labiau norėtų matyti tą vaiką, kuriuo tėvai skurdžiai gyvena (2,10) ir kuris yra neįgalus (1,90). Tikėtina, kad jie užjaučia tokius vaikus, todėl ir norėtų juos matyti savo klasėje. Nekatalikiškos mokyklos vaikai mažiausiai klasėje norėtų matyti tą vaiką, kuriam labai sekasi (1,30). O katalikiškos mokyklos vaikai, atvirkščiai negu pastarieji, mažiausiai norėtų matyti tą vaiką, „kuris rengiasi kitaip“ (1,30) ir „tas, kuris yra iš kitos šalies“ (1,20).

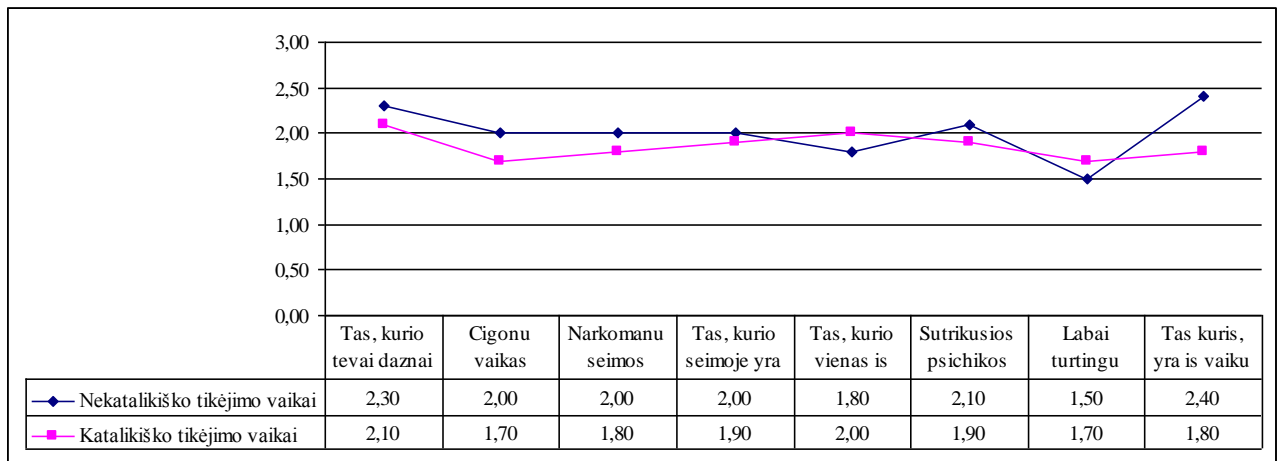
12 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant koks vaikas jie norėtų, kad būtų jų klasėje.

Pagal gautus 12 pav. duomenis, galime prieiti prie išvados, kad vaikų nuomonių pasiskirstymas vertinimu, kokį mokinį katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikai norėtų matyti savo klasėje, kad jis mokytųsi su jais kartu, pasirinkimai išsiskyrė. Nekatalikiškos mokyklos vaikai labiausiai norėtų, kad jų klasėje būtų „tas, kuris yra iš vaikų globos namų“ (2,30) ir „čigonų vaikas“ (2,40). Katalikiško tikėjimo vaikai įvardijo, kad labiau norėtų, kad jų klasėje būtų „tas, kurio tėvai dažnai geria alkoholį“ (2,30), negu labai turtingų verslininkų vaiką. Tiek nekatalikiškos (1,90), tiek katalikiškos (1,60) mokyklos vaikai įvardijo tą patį veiksnį. Katalikiško tikėjimo vaikai taip pat nenorėtų, kad jų klasėje būtų „čigonų vaikas“. Taškų vidurkis tarp „labai turtingų verslininkų vaiko“ (1,60) ir tarp „čigonų vaiko“ (1,70) nežymiai išsiskyrė.

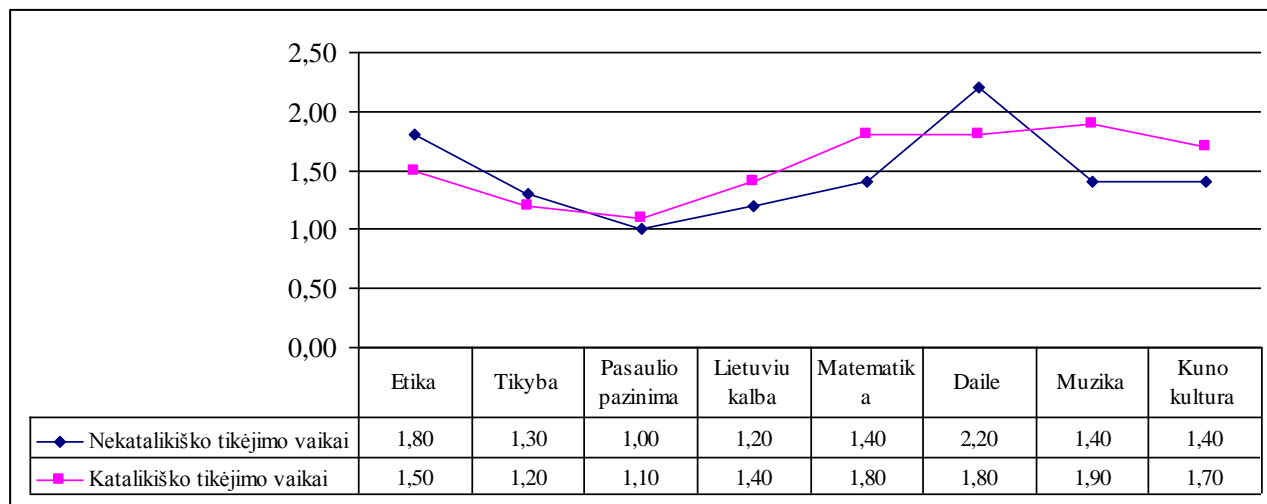
13 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant koks vaikas jie norėtų, kad būtų jų mokykloje.

Remiantis pateiktais duomenimis, kurie parodo tiriamų vaikų nuomonių pasiskirstymą klausimu, koks vaikas jie norėtų, kad būtų jų mokykloje, galime teigti, kad tiriamų vaikų vertinimai vienu aspektu sutapo, kitu išsiskyrė. Skirtingas buvo katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų vertinimas klausimu, koks vaikas jie norėtų, kad būtų jų mokykloje. Nekatalikiškos mokyklos vaikai įvardijo, kad labiausiai norėtų, kad jų mokykloje būtų „tas vaikas, kuris rengiasi kitaip“ (2,10). Taip pat jie nurodė tokiu pačiu taškų vidurkiu dar kelis veiksnius. Tai „tas, kuris yra neįgalus“ (2,00) ir „tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena“ (2,00). Katalikiško tikėjimo vaikai labiausiai norėtų, kad jų mokykloje būtų „tas, kuris yra neįgalus“ (2,20). Labiausiai nenorėtų tiek nekatalikiškos (1,10), tiek katalikiškos mokyklos vaikai, kad jų mokykloje būtų „tas vaikas, kuriam labai sekasi“. Akivaizdu, kad mokiniai nenori pasirodyti menkesni, kitokie šalia gabesnio vaiko. Katalikiško tikėjimo vaikai įvardijo dar keletą tokių patį taškų vidurkių (1,40) surinkusių veiksnių, kurie rodo jų vertinimą ir nuomonę dėl vaiko, kurio nelabai norėtų matyti savo mokykloje. Tai „tas, kuris rengiasi kitaip“ (1,40) ir „tas, kuris yra iš kitos šalies“ (1,40).

14 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant koks vaikas jie norėtų, kad būtų jų mokykloje.

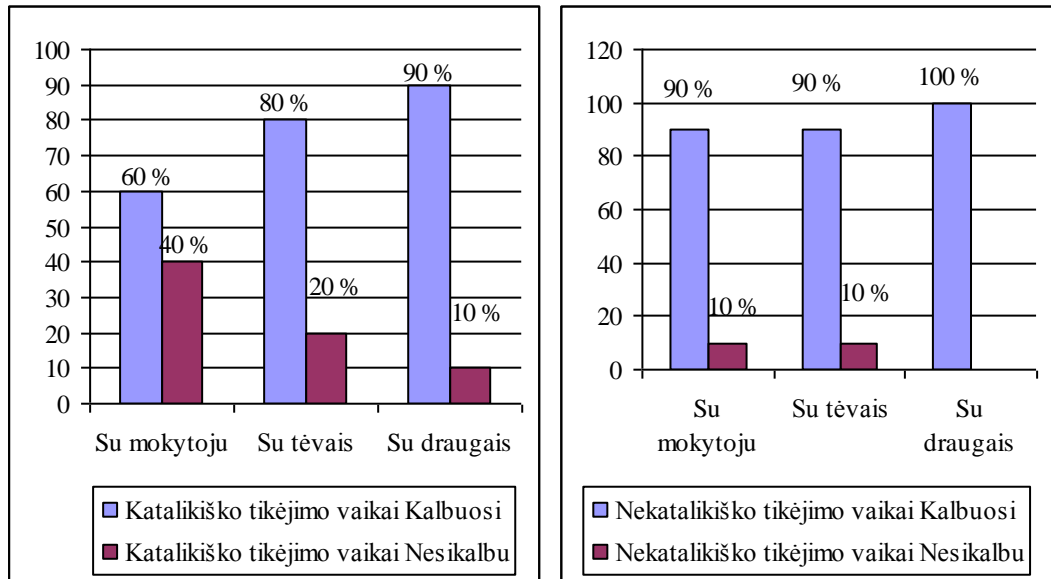
Remiantis 14 pav. pateiktais duomenimis galime teigti, kad nekatalikiškos mokyklos vaikai labiau norėtų, kad jų mokykloje būtų „tas vaikas, kuris yra iš vaikų globos namų“ (2,40) ir „tas, kurio tėvai dažnai geria alkoholi“ (2,30). Mažiausiai norėtų, kad jų mokykloje būtų „labai turtingų verslininkų vaikas“ (1,50). Katalikiškos mokyklos vaikai įvardijo, kad labiau norėtų, kad jų mokykloje būtų „tas vaikas, kurio tėvai dažnai geria alkoholi“ (2,10) ir „tas, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime“ (2,00) negu „čigonų vaikas“ (1,70) ar „labai turtingų tėvų vaikas“ (1,70).

15 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant per kokias pamokas nesikalba apie kitaip gyvenančius ar kitaip besielgiančius žmones.

Remiantis pateiktais 15 pav. duomenimis, kurie parodo tiriamų vaikų atsakymų pasiskirstymą klausimu, per kokias pamokas jie nesikalba apie kitaip gyvenančius ar kitaip besielgiančius žmones, galime teigti, kad tiek nekatalikiškos, tiek katalikiškos mokyklos vaikų nuomonės sutapo. Abi vaikų grupės įvardijo, kad jie nekalba apie kitaip gyvenančius ar kitaip besielgiančius žmones daugiausiai

per dailę. Nekatalikiškos mokyklos vaikų atsakymų taškų vidurkis – 2,20, o katalikiškos – 1,80. Pastarieji dar pamini vieną pamoką, tai matematiką (1,80), per kurią nekalba apie šiuos dalykus. Klausimu, per kurias pamokas kalba daugiausia apie kitą gyvenančius ar kitą besielgiančius žmones, tiek nekatalikiškos mokyklos vaikai (1,00), tiek katalikiškos mokyklos vaikai (1,10) įvardijo tą pačią pamoką – „pasaulio pažinimą“.

16 pav. Tiriamų katalikiškos ir nekatalikiškos mokyklos vaikų nuomonės pasiskirstymas vertinant su kuo jie kalbasi apie kitokius žmones.

Remiantis nurodytais diagramų duomenimis, didžiausias procentinis pasiskirstymas tarp katalikiškos mokyklos vaikų, 90 procentų, nurodė, kad apie kitokius žmones kalbasi su draugais, o nekatalikiškos mokyklos vaikai nurodė, kad šiuo klausimu dalijasi mintimis taip pat su draugais (100 procentų). Ir vieni, ir kiti nurodė tą pačią asmenų grupę, su kuria kalbasi apie kitokius žmones daugiausia. Katalikiškoje mokykloje tik 60 procentų vaikų nurodė, kad apie kitokius žmones kalba su mokytoju. Nekatalikiškoje mokykloje, kitaip nei katalikiškoje, šiuo klausimu kalba su mokytoju net 90 procentų. Kas liečia tėvus, tai su jais apie kitokius žmones mokiniai kalbasi labai panašiai – 80 procentų mokinių kalba iš katalikiškos mokyklos ir 90 procentų iš nekatalikiškos mokyklos.

IŠVADOS

1. Tolerancija – tai pagarba skirtingiems tapatumams, vertybėms, gyvenimo būdams rasiniame-etniniame, religiniame, klasiniame, lyčių, seksualinės orientacijos ir įgalumo kontekste. Netolerancija yra įvardintų aspektų ar jų kombinacijų negerbimas. *Kitas* ir *kitoks* – tai asmuo ar asmenų grupė, besiskirianti gyvenimo būdu, mąstymu, vertybėmis, etniniu, religiniu, seksualinės orientacijos, įgalumo, politiniu, kultūriniu ar kt. požiūriu.
2. Ugdymo paradigmu kaitą sąlygoja visuomenėje besikeičiančios vertybės. Klasikinė ugdymo paradigma keičiama humanizmo, holizmo, demokratiškumo principais grindžiama paradigma. Naujojoje paradigmoje ypatingą vietą užima tarpkultūrinė kompetencija, nuo kurios priklauso asmens tolerancijos lygmuo. Lietuvos bendrosiose ugdymo programose deklaruojama, jog asmuo, baigęs bendrąsias ugdymo programas, turi įgyti tokias kompetencijas, kurios padėtų gerbti, saugoti ir plėtoti savo tapatumą, bei toleruoti ir gerbti kitų tapatumą. Bendrosiose ugdymo programose deklaruojama, jog tolerancijos ir pagarbos tiesiogiai ar netiesiogiai yra ugdoma integruojant tolerancijos ir pagarbos ugdymo turinį į mokomuosius dalykus arba atskirų programų metu. Pasaulio pažinimo mokomajame dalyke tolerancijos ir pagarbos yra ugdoma netiesiogiai per socialinį ugdymą vystant socialinę, komunikacijos, darnaus vystymosi kompetencijas.
3. Atliktų tyrimų užsienyje apie tolerancijos ir pagarbos ugdymą mokykloje analizė parodė, jog didesniu tolerancijos lygmeniu pasižymi nereliginio ir religinio pobūdžio privačios mokyklos nei valstybinės mokyklos. Mokinių tolerancijos lygmuo priklauso nuo mokykloje ir klasėje esančio psichologinio klimato ir tvarkos bei pedagogų turimo etoso. Palankiausiu modeliu mokinių tolerantiškoms pozicijoms formuotis yra tvirtinamas kooperacinis religinis švietimas. Lietuvoje atlikto tyrimo rezultatai parodė, jog labiausiai pedagogų ir mokinių netoleruojama grupė – homoseksualai. Prie vaikų tolerancijos ugdymo, ypač ankstyvame amžiuje, stipriai prisideda ir tėvų nuostatos ir požiūris į *kitus* ir *kitokius*.
4. Atlikus 3-ios klasės socialinio ir gamtamokslinio ugdymo vadovėlių turinio analizę, buvo nustatyta, jog vadovėliuose „RAKTAS“ aptinkamos 3 temos, skirtos tolerancijos ir pagarbos kitam ir kitokiam ugdymui. Vadovėlyje „MŪSŲ PASAULIS. Kas? Kaip? Kodėl?“ šiai tematikai skirtos 8 temos. Vadovėliuose „GILĖ“ tolerancijos ir pagarbos ugdymui skirta viena tema ir žaidimas.
 - 4.1 Pastebime, kad tiek katalikiškos mokyklos vaikai, tiek nekatalikiškos mokyklos vaikai yra beveik vienodai pakantūs, tolerantiški kitokiems vaikams, esantiems jų aplinkoje, mokykloje, klasėje.

- Remiantis gautais tyrimo duomenimis, tiek katalikiškos, tiek nekatalikiškos mokyklos mokiniai kitokį mokinį klasėje įvardiją tą, „kuriam labai sekasi mokytis“. Taip pat šiuo klausimu katalikiškos mokyklos vaikai pademonstravo didesnę netoleranciją kitai etninei grupei (čigonams) ir kitai religijai, o nekatalikiškos mokyklos mokiniai – kitam socialiniui sluoksniui ir vaikui, kuris yra iš globos namų.
- Atsakydami į klausimą „kas yra kitos vaikas ar mokinys“, katalikiškos mokyklos mokiniai parodė savo netoleranciją neįgaliesiems, įvardindami juo kaip kitokius, homoseksualams ir „tam, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime“. Nekatalikiškos mokyklos vaikai pademonstravo netoleranciją kitašaliams ir turintiems priklausomybės problemų.
- Vertinant su koku mokinių norėtų sedėti viename suole, katalikiškos mokyklos mokiniai pademonstravo toleranciją kitos religijos atstovui ir vaikui iš globos namų. Šiuo klausimu nekatalikiškos mokyklos mokiniai pasirodė tolerantiškesni vaikui iš vaikų globos namų, kaip ir katalikiškos mokyklos mokiniai, bei tam, kuris yra iš kitos šalies.
- Vertinant tolerancijos lygį klasėje, katalikiškos mokyklos mokiniai, kaip ir nekatalikiškos, tolerantiškesni tam, kuriam labai nesiseka mokytis. Tačiau šiuo klausimu išryškėjo akivaizdi katalikų vaikų netolerancija čigonams, priešingai nei tarp nekatalikiškos mokyklos mokinių. Katalikiški mokiniai verčiau norėtų matyti klasėje tą, kurio tėvai dažnai geria alkoholį, negu čigonų vaiką.
- Atsakydami į klausimą kokį vaiką norėtų matyti mokykloje, katalikiškos mokyklos mokiniaipademonstravo didesnę toleranciją neįgaliam ir tam, kurio tėvai dažnai geria alkoholį. Tuo tarpu nekatalikiškos mokyklos mokiniai šiuo klausimu pasirodė tolerantiškesni kitaip atrodančiam ir vaikui iš globos namų.
- Tiek katalikiškos, tiek nekatalikiškos mokyklos mokiniai daugiausiai kalbasi apie kitokius žmones su draugais ir per pasaulio pažinimo pamokas.

LITERATŪRA

1. Aramavičiūtė V. (2005). Vertybės kaip gyvenimo prasmės pamatas // Acta Paedagogica Vilnensia, Nr. 14. ISSN 1392-5016.
http://www.leidykla.eu/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/14/18-27.pdf
2. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. (2006). Vertybių ugdymas – pedagoginių kompetencijų pamatas // Mokslos darbai. <http://archive.minfolit.lt/arch/8501/8916.pdf>
3. Balčiūnienė I. (2007). Religinio ir pilietinio ugdymo suderinamumas ir papildomumas. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, edukologija (07 S). Šiauliai. 203 p.
http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2007~D_20081121_161244-06894/DS.005.0.01.ETD
4. Balčiūnienė I., Mažeikienė N. (2010). Socialiai atsakingo ir tolerantiško piliečio ugdymas: religinio ir pilietinio ugdymo dermė // Socialinis ugdymas, Nr. 12 (23). [http://www.i-manager.lt/upload/201010/Socialinis.ugdymas.12.\(23\).pdf#page=32](http://www.i-manager.lt/upload/201010/Socialinis.ugdymas.12.(23).pdf#page=32)
5. Baranova J. (2002). E. Levinas – dialogo filosofas // Etika: filosofija kaip praktika. Vilnius, Tyto alba, p. 334-335.
6. Baranova J. (2002). Kitas asmuo ir fenomenas: E. Husserlis (1859-1938) // Etika: filosofija kaip praktika. Vilnius, Tyto alba, p. 335-336.
7. Baranova J. (2002). „Kito veidas“ *Dasein* perspektyvoje: M. Heideggeris // Etika: filosofija kaip praktika. Vilnius, Tyto alba, p. 336-338.
8. Baranova J. (2002). *Kitas* ir erosas // Etika: filosofija kaip praktika. Vilnius, Tyto alba, p. 343-344.
9. Bryzan A., Vavrus F. (2005). The promise and peril of education: the teaching of in/tolerance in an era of globalisation // Globalisation, Societies and Education, Vol. 3, No. 2, p. 183-202. Prieiga per duomenų bazę EBSCO.
10. Brown G. I. (1990). Human Teaching for Human Learning. New York: The Viking Books
11. Bruzgelevičienė R. (2007). Lietuvos švietimo reforma ugdymo paradigmu kaitos aspektu 1988-1997. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (07 S). Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. 216 p. http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2007~D_20091223_134355-43353/DS.005.0.01.ETD
12. Bruzgelevičienė R., Žadeikaitė L. (2008). Ugdymo paradigmu kaita XX-XXI a. sandūroje – unikalus Lietuvos švietimo istorijos reiškinys // Pedagogika, Nr. 89, ISSN 1392-0340.
<http://archive.minfolit.lt/arch/17501/17526.pdf>

13. Bulotaitė L. (2004). Gyvenimo įgūdžių ugdymas. Pradinės klasės. 2-oji pataisyta laida. Vilnius. ISBN 9986-03-553-8.
<http://www.smm.lt/ugdymas/docs/programos/PRADINUKAI.pdf>
14. Ditkevičius R., Goročovskis M. Apie toleranciją. Tolerantiško Jaunimo asociacija.
<http://www.tja.lt/index.php/apie-tolerancija/>
15. Donnelly C. (2004). Constructing the ethos of tolerance and respect in an integrated school: the role of teachers // British Educational Research Journal, Vol. 30, No. 2. Prieiga per duomenų bazę EBSCO.
16. Duoblienė L. (2008). Kritinė tarptikybė pedagogika: *Pro ir Contra* // Religija ir kultūra, Nr. 5. http://www.leidykla.eu/fileadmin/Religija_ir_kultura/2008_5_1_/98-108.pdf
17. Equal.lt. Tolerancija. <http://www.equal.lt/lt/pages/view/?id=225>
18. Gage N. L., Berliner D. C. Pedagoginė psichologija, Vilnius: Alna Litera, 1994. ISBN 9986-02-021-2
19. Gedimino laiškai. <http://kastalija.lt/gedimino-laskai/>
20. Godwin K., Asbrooks C., Martinez V. (2001). Teaching Tolerance In Public and Private Schools // Phi Delta Kappan, Vol. 82, Issue 7. Prieiga per duomenų bazę EBSCO.
21. Gražienė V. (2006). Vaikystės sampratos paradigmos kaita: „Ikimokyklinio ugdymo sistemos demokratizavimo“ projekto (1993-2005) studija // Acta Paedagogica Vilnensia, Nr. 16. http://www.leidykla.eu/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/16/Vitalija_Graziene.pdf
22. Hopkins D., Ainscow M., West M. (1998). Kaita ir mokyklos tobulinimas. Vilnius: Tyto Alba, 39 p. ISBN 9986-16-107-X.
23. Humanizmas, demokratija ir pilietiškumas mokykloje (1997). IV tarptautinė mokslinė konferencija. Vilnius, spalio 8-10 d. <http://www.biblioteka.vpu.lt/elvpu/8294.pdf>
24. Jurašaitė-Harbison E. (2004). Ikimokyklinio ugdymo pedagogų profesinės kompetencijos kaip tęstinio profesinio mokymo(si) funkcija: kompetencijų modelio įgyvendinimas, įvertinimas // Pedagogika, Nr. 71.
<http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2004/71/Jurasaitė-harbison.pdf>
25. Legitimacija. Tarptautinių žodžių žodynas, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
<http://www.zodziai.lt/reiksme%26word%3DLegitimacija%26wid%3D11367>
26. Lintner T. (2005). A World of Difference: teaching Tolerance through Photographs in Elementary School // Social Studies, January 1. Prieiga per duomenų bazę EBSCO.
27. Margonis F. (2009). John Dewey's racialized visions of the student and classroom community // Educational Theory, Vol. 59, No 1. Prieiga per duomenų bazę EBSCO.
28. Martišauskienė E. (2005). Dvasingumo ugdymas, keičiantis ugdymo paradigmai // Pedagogika, Nr. 79. <http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2005/79/79.pdf#page=32>

29. Norvilienė A., Zuzevičiūtė V. (2011). Mokytojų požiūris į tarpkultūrinės kompetencijos raišką // Tiltai, Nr. 3. ISSN 1392-3137.
[http://www.ku.lt/leidykla/leidiniai/tiltai/tiltai_2011_3\(56\).pdf#page=119](http://www.ku.lt/leidykla/leidiniai/tiltai/tiltai_2011_3(56).pdf#page=119)
30. Pacevičienė R. (2005). Palankios atsakingumui ugdyti aplinkos kūrimo galimybės pradinėje mokykloje // Pedagogika, Nr. 76.
<http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2005/76/poceviciene.pdf>
31. Rajeckas V. (1999). Reikalavimai šiuolaikiniam bendrojo lavinimo mokyklos mokymo turiniui // Pedagogika, Nr. 39. ISSN 1392-0340.
<http://www.biblioteka.vpu.lt/elvpu/pedag39.pdf#page=15>
32. Reingardė J., Vasiliauskaitė N., Erentaitė N. (2010). Tolerancija ir multikultūrinis ugdymas bendrojo lavinimo mokyklose. Vilnius, Kaunas, Tolerantiško jaunimo asociacija, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. ISBN 978-609-95133-1-7.
<http://www.lygybe.lt/assets/visas%20leidinys.pdf>
33. Saugėnienė N., Liaudanskienė A. (2003). Multikultūrinių ir tarpkultūrinės sąveikos veiksnių įtaka pedagogų ir vaikų tėvų bendradarbiavimui demokratėjančios šalies kontekste // Socialiniai mokslai, Nr. 2 (39). ISSN 1392-0758.
[http://info.smf.ktu.lt/edukin/zurnalas/old_It/2003%20-%20%20\(39\)-visatekstis/Multikulturiniu%20ir%20tarpkulturines%20saveikos%20veiksniu%20itaka%20pedagogu%20ir%20vaiku%20tevv%20bendradarbiavimui%20demokratejancios%20salies%20Okontekste.pdf](http://info.smf.ktu.lt/edukin/zurnalas/old_It/2003%20-%20%20(39)-visatekstis/Multikulturiniu%20ir%20tarpkulturines%20saveikos%20veiksniu%20itaka%20pedagogu%20ir%20vaiku%20tevv%20bendradarbiavimui%20demokratejancios%20salies%20Okontekste.pdf)
34. Schweitzer F. (2007). Religious Individualization: New Challenges to Education for Tolerance // British Journal of Religious Education, Vol. 29 No. 1 p. 89-100. Prieiga per duomenų bazę EBSCO.
35. Shapiro S. B. (1985). An empiric alanalisis of operating values in humanistic Education // Journal of Humanistic Psychology, Vol. 25, No. 1. Prieiga per duomenų bazę EBSCO.
36. Tolerancija. Tarptautinių žodžių žodynas, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
<http://www.zodziai.lt/reiksme&word=tolerancija&wid=19821>
37. Ustilaitė S., Gudžinskienė V., Jakučiūnienė D. ir kt. (2007). Vaikų ir jaunimo rengimo šeimai programų rengimas. Vilnius: Į pagalbą mokytojui. 205 p. ISBN 978-9955-611-34-9.
<http://www.smm.lt/ugdymas/docs/programos/SPPC.pdf>
38. Vietze D. L., Hikdebrandt E. J. (2009). Multiculturally Conscious Parenting: Promoting Peace and teaching. Tolerance to Young Children // Encounter, Vol. 22, No. 4. Prieiga per duomenų bazę EBSCO.
39. Žemaitienė P., Vainorienė I., Melnikova R., Zeliankienė V. (2008). Metodinės rekomendacijos pagrindinio ugdymo etikos bendrosios programos (2008) įgyvendinimui.

Dorinis ugdymas. Ugdymo plėtotės centras.

http://www.upc.smm.lt/ugdymas/pagrindinis/rekomendacijos/failai/Etikos_Met_2010-11-02.doc

40. Žilionis J. (2005). Tolerance Education in Lithuania: The Historical Approach // Pedagogika, Nr. 77. <http://www.biblioteka.vpu.lt/pedagogika/PDF/2005/77/77.pdf#page=37>

Teisės aktai ir dokumentai:

41. Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymas: integruojamosios ir prevencinės programos. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų 11 priedas. http://www.upc.smm.lt/suzinokime/bp/failai/11_priedas_iju_ugdymas.doc
42. Bulotaitė L. (2004). Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa. Vilnius, Lietuvos respublikos švietimo ir mokslo ministerija. 36 p. ISBN 9986-03-550-3. http://www.smm.lt/ugdymas/docs/programos/Gyvenimo_igudziu_ugdymo_programa.pdf
43. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos. LR Švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsak. Nr. ISAK-2433. [http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2008-08-26-ISAK-2433\(2\).doc](http://www.smm.lt/teisine_baze/docs/isakymai/2008-08-26-ISAK-2433(2).doc)
44. Pradinio ugdymo bendroji programa (1 priedas). http://www.smm.lt/ugdymas/docs/programos/1_pradinio%20ugdymo%20bendroji%20programa.pdf
45. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsak. Dėl rengimo šeimai ir lytiškumo ugdymo programos patvirtinimo. 2007, Nr. ISAK-1 <http://www.smm.lt/ugdymas/docs/2007-02-07-ISAK-179.pdf>
46. Lietuvos švietimo koncepcija. Vilnius, 1992. <http://www.smm.lt/strategija/docs/srp/koncepcija/koncepcija1.htm>

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

Anketa

(skirta 3-4 klasių mokiniams)

1. Tu esi:

- Mergaitė
 Berniukas.

2. Kaip tu manai, kas yra kitoks vaikas ar mokinys? (pažymėk, prie langelio, kuris tau tinka)

	Kitoks nei aš	Toks pat kaip aš ir kiti
Tas, kuriam labai sekasi mokytis mokykloje		
Tas, kuriam labai nesiseka mokytis mokykloje		
Tas, kuris rengiasi kitaip		
Tas, kuris yra iš kitos šalies (pvz., iš Kinijos, iš Indijos)		
Tas, kuris yra kitos religijos		
Tas, kuris yra neįgalus		
Tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena		
Tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena		
Tas, kurio tėvai dažnai geria alkoholį		
Čigonų vaikas		
narkomanų šeimos vaikas		
Tas, kurio šeimoje yra gėjų, lesbiečių		
Tas, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime		
sutrikusios psichikos vaikas		
labai turtingų verslininkų vaikas		
Tas kuris, yra iš vaikų namų		

3. Ar tavo klasėje ar mokykloje yra kitokių mokinių?

	Yra	Nėra
Tas, kuriam labai sekasi mokytis mokykloje		
Tas, kuriam labai nesiseka mokytis mokykloje		
Tas, kuris rengiasi kitaip		
Tas, kuris yra iš kitos šalies (pvz., iš Kinijos, iš Indijos)		
Tas, kuris yra kitos religijos		
Tas, kuris yra neįgalus		
Tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena		
Tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena		
Tas, kurio tėvai dažnai geria alkoholį		
Čigonų vaikas		
narkomanų šeimos vaikas		
Tas, kurio šeimoje yra gėjų, lesbiečių		
Tas, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime		
sutrikusios psichikos vaikas		
labai turtingų verslininkų vaikas		
Tas kuris, yra iš vaikų namų		

4. Ar norėtum kartu sėdėti viename suole su:

	Norėčiau	Nenorėčiau	Nežinau
--	----------	------------	---------

Mergaite			
Berniuku			
Tuo, kuriam labai sekasi mokytis mokykloje			
Tauo kuriam labai nesiseka mokytis mokykloje			
Tuo, kuris rengiasi kitaip			
Tuo, kuris yra iš kitos šalies (pvz., iš Kinijos, iš Indijos)			
Tuo kuris yra kitos religijos			
Tuo, kuris yra neįgalus			
Tuo, kurio tėvai skurdžiai gyvena			
Tuo, kurio tėvai skurdžiai gyvena			
Tuo, kuriotėvai dažnai geria alkoholį			
Čigonų vaikas			
narkomanų šeimos vaikas			
Tuo, kurio šeimoje yra gėjų, lesbiečių			
Tuo, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime			
sutrikusios psichikos vaikas			
labai turtingų verslininkų vaikas			
Tuo kuris, yra iš vaikų namų			

6. Ar norėtum, kad tavo klasėje būtų:

	Norėčiau	Nenorėčiau	Nežinau
Tas, kuriam labai sekasi mokytis mokykloje			
Tas, kuriam labai nesiseka mokytis mokykloje			
Tas, kuris rengiasi kitaip			
Tas, kuris yra iš kitos šalies (pvz., iš Kinijos, iš Indijos)			
Tas, kuris yra kitos religijos			
Tas, kuris yra neįgalus			
Tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena			
Tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena			
Tas, kuriotėvai dažnai geria alkoholį			
Čigonų vaikas			
narkomanų šeimos vaikas			
Tas, kurio šeimoje yra gėjų, lesbiečių			
Tas, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime			
sutrikusios psichikos vaikas			
labai turtingų verslininkų vaikas			
Tas kuris, yra iš vaikų namų			

7. Ar norėtum, kad tavo mokykloje būtų:

	Norėčiau	Nenorėčiau	Nežinau
Tas, kuriam labai sekasi mokytis mokykloje			
Tas, kuriam labai nesiseka mokytis mokykloje			
Tas, kuris rengiasi kitaip			
Tas, kuris yra iš kitos šalies (pvz., iš Kinijos, iš Indijos)			
Tas, kuris yra kitos religijos			
Tas, kuris yra neįgalus			
Tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena			

Tas, kurio tėvai skurdžiai gyvena			
Tas, kurio tėvai dažnai geria alkoholį			
Čigonų vaikas			
narkomanų šeimos vaikas			
Tas, kurio šeimoje yra gėjų, lesbiečių			
Tas, kurio vienas iš tėvų yra kalėjime			
sutrikusios psichikos vaikas			
labai turtingų verslininkų vaikas			
Tas kuris, yra iš vaikų namų			

8. Su kuo tu kalbiesi apie kitokius žmones?

	Kalbuosi	Nesikalbu
Su mokytoju		
Su tėvais		
Su draugais		
Su kitu asmeniu (įrašyk pats)		

9. Per kokias pamokas kalbate apie kitokius, kitaip gyvenančius ir kitaip besielgiančius žmones?

	Kalbame	Nekalbame	Nežinau
Etiką			
Tikyba			
Pasaulio pažinimą			
Lietuvių kalbą			
Matematiką			
Daile			
Muziką			
Kūno kultūrą			

10. Norėčiau, kad mano klasėje būtų kitokių (iš kitų šalių, kitos religijos ir pan.) mokinių, nes:

- Manau, jog jie yra įdomūs
- Manau, jog jie yra draugiški
- Manau, jog jie niekuo nesiskiria nuo manęs
- Galėčiau sužinoti naujų dalykų

Įrašyk pats.....
.....
.....

11. Nenorėčiau, kad mano klasėje būtų kitokių (iš kitų šalių, kitos religijos ir pan.) mokinių, nes:

- Man jie neįdomūs
- Man baisu bendrauti su kitokiais žmonėmis
- Jaučiuosi nejaukiai būdamas šalia kitokių žmonių

Įrašyk pats.....
.....
.....

12. Ar norėtum sužinoti apie kitų šalių, kitų kultūrų žmones, kitaip gyvenančius žmones?

- Norėčiau
- Nenorėčiau
- Nežinau.